W.G. Sebald
Emigranţii

Colecţia
Desenul din covor

W. G. SEBALD se naşte într-o familie care avusese legături cu regimul nazist (tatăl face parte din Wehrmacht), lucru care avea să-l urmărească pe autor toată viaţa, şi studiază în tinereţe literatură germană la Freibourg, pentru ca din 1966 să înceapă să lucreze ca profesor în Anglia, mai întâi la Universitatea din Manchester, apoi la nou înfiinţata University of East Anglia, unde va preda timp de aproape trei decenii, până la moartea sa. Născut în 1944, spre sfârşitul celui mai mare război modern, şi mort în 2001, în urma unui accident de maşină, W.G. Sebald era considerat, la sfârşitul vieţii sale, un maestru atipic al prozei postbelice în toate ţările în care fusese tradus, şi majoritatea criticilor căzuseră de acord că opera sa marca momentul unei prefaceri revoluţionare, dar discrete, a prozei europene. Succesul postum – deopotrivă critic, şi de vânzări – pe care l-au avut operele sale n-a făcut decât să întărească şi să confirme acest verdict.

Sebald a scris, pe lângă multe studii literare, doar patru romane: *Vertigo* (1990) *Emigranţii* (1992, ART, 2019), *Inelele lui Saturn* (1995, ART 2014), şi *Austerlitz* (2001, ART, 2015).

W. G. Sebald
Emigranţii *patru povestiri lungi*
Traducere din limba germană de Alexandru Al. Şahighian

A
EDITURA
ART
Redactor: Laura Albulescu Corector: Theodor Zamfir Tehnoredactor: Cristian Vlad Copertă: Anna Grozavu
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României SEBALD, W.G.
Emigranţii: patru povestiri lungi / W.G. Sebald; trad.

din lb. germană de Alexandru Al. Şahighian.
— Bucureşti: Art, 2019
ISBN 978 – 606 – 710 – 604 – 6 I. Şahighian, Alexandru Al. (trad.)
821.112.2
H Finanţat prin programul
Europa Creativă al Uniunii Europene
Acest proiect a fost finanţat cu sprijinul Comisiei Europene. Această publicaţie (comunicare) reflectă numai punctul de vedere al autorului şi Comisia nu este responsabilă pentru eventuala utilizare a informaţiilor pe care le conţine.
W.G. Sebald
DIEAUSGEWANDERTEN
Copyright © 11992, Eichborn AG, Frankfurt am Main
All rights reserved
© Editura ART, 2019, pentru prezenta ediţie
Un ultim rest memoria Oare nu-l nimiceşte[1]

La sfârşitul lui septembrie 1970, cu puţin înainte de a-mi lua în primire postul în oraşul Norwich din estul Angliei, am plecat cu Clara la Hingham să căutăm o locuinţă. Tăind lanurile, de-a lungul tufărişurilor, pe sub rămurişul bogat al stejarilor şi trecând pe lângă câteva cătune izolate, strada străbate vreo douăzeci şi cinci de kilometri de şes până ce, în sfârşit, apare Hingham cu frontoanele sale inegale, cu turnul şi coroanele copacilor ce abia dacă se-nalţă din câmpie. Piaţa largă, înconjurată de faţadele tăcute, era pustie, dar nu ne-a trebuit mult să dăm de casa ce ne fusese indicată de agenţie. Era una din cele mai mari de p-aici; nu departe de biserica cu cimitirul ei acoperit de gazon, cu pini scoţieni şi tise, casa se afla pe o stradă liniştită, ascunsă îndărătul unui zid de-un stat de om şi al desişului de nedescâlcit format din dafin şi laur lusitan. Am mers pe aleea care cobora lin într-un arc larg, păşind apoi pe esplanada acoperită uniform cu pietriş

1 Epigraful trimite la Elegia lui Hölderlin, unde însă versurile sunt urmate de semnul întrebării.

mărunt. La dreapta, în spatele grajdurilor şi şoproanelor, se profila înalt pe cerul limpede de toamnă un pâlc de fagi cu o colonie de ciori părăsită acum, după-amiaza devreme – cuiburile lor, nişte pete întunecate sub învelişul de frunziş care unduia doar când şi când. Faţada casei neoclasice, desfăşurată amplu în faţa noastră, era năpădită de viţă sălbatică, poarta casei era vopsită în negru. Am acţionat de mai multe ori ciocănelul de bătut în uşă, corpul curbat al unui peşte din alamă, fără ca înăuntru să se mişte ceva. Ne-am tras îndărăt câţiva paşi. Geamurile ferestrelor, împărţite în câte douăsprezece pătrate, păreau a fi toate din sticlă de oglinzi întunecată. Ai fi zis că nu locuieşte nimeni aici. Şi mi-a venit în minte acea casă la ţară din Charente, pe care-o vizitasem odată plecând din Angouléme, şi în faţa căreia doi fraţi nebuni, unul deputat, celălalt arhitect, ridicaseră, după o muncă de planificare şi construcţie de decenii, o replică a faţadei palatului de la Versailles, un decor teatral absolut fără noimă, dar ce-i drept foarte impresionant de la distanţă, ale cărui ferestre erau la fel de strălucitoare şi oarbe ca şi acelea ale casei în faţa căreia ne aflam acum. Şi cu siguranţă că am fi plecat de-aici fără să fi rezolvat nimic dacă, schimbând între noi o privire fugară, nu ne-am fi încurajat reciproc barem să mai aruncăm un ochi prin grădină.

Prudenţi, am făcut înconjurul casei. În partea de nord, cărămizile se înverziseră cu timpul, o iederă pestriţă năpădise în parte zidurile şi un drumeag acoperit de muşchi, cufundat în umbră adâncă, ducea pe lângă intrarea de serviciu şi magaziile cu lemn de foc, ajungând în cele din urmă, ca pe o scenă de teatru, la o terasă mare cu balustradă de piatră, sub care se găsea o peluză întinsă, pătrată, împrejmuită de straturi de flori, tufişuri şi copaci. Dincolo de peluză, înspre est, peisajul se deschidea spre un parc cu arbori răzleţi, tei, ulmi şi stejari sempervirescenţi. În spatele său, unduirile molcome ale lanurilor şi munţii de nori albi la orizont. Am contemplat îndelung, fără grai, treptele coborâtoare şi suitoare ale acestui ansamblu ce-ţi atrăgea privirea în depărtare,

crezând că suntem absolut singuri, până ce în penumbra aruncată pe pajişte de un cedru înalt din colţul de sud-vest al grădinii am descoperit o siluetă imobilă culcată pe jos. Era un bătrân cu capul sprijinit pe braţul îndoit din cot, care părea cu totul cufundat în cercetarea peticului de pământ aflat chiar în faţa sa. Am pornit-o spre el, traversând de-a curmezişul pajiştea pe care păşeam cu o uimitoare uşurinţă. Dar abia când ne-am apropiat binişor de el, ne observă şi se ridică nu fără oarecare sfială. Deşi înalt de statură şi spătos, părea îndesat, ba chiar ca un om foarte scund. Asta poate pentru că, după cum avea să se arate curând, purta permanent ochelarii săi de citit auriţi cu jumătăţi de lentilă, peste marginea cărora privea cu capul înclinat, astfel încât ţinuta plecată, aproape rugătoare trebuie să-i fi devenit o obişnuinţă. Părul alb şi-l pieptănase pe spate, dar câteva şuviţe îi tot recădeau peste fruntea neobişnuit de înaltă. *1 lvas counting the blades of grass*, spuse el în chip de scuză pentru neatenţia sa. *It's a sort ofpastime of mine*. *Rather irritating*, *I am afraid*. Îşi dădu de pe frunte o şuviţă de păr alb. Gesturile îi erau stângace şi totodată desăvârşite, iar felul în care ni se prezentă ca fiind dr. Henry Selwyn era şi el de o gentileţe demult ieşită din uz. Veniserăm desigur, adăugă el, să vedem locuinţa. Tot ce ne putea spune era că încă nu fusese închiriată, dar trebuia în orice caz să mai avem răbdare până ce se reîntorcea Mrs. Selwyn, căci ea era proprietara casei, el în schimb nefiind decât un locuitor al grădinii, *a kind of ornamental hermit*. În timpul discuţiei ce urmă acestor prime remarci, păşiserăm de-a lungul gardului de fier ce separa grădina de parcul întins. Am rămas locului pentru o clipă. De după un crâng de arini sosiră la trap, fornăind, trei cai bălani trupeşi, zvârlind din copite în urma lor bucăţi de gazon. Se opriră în dreptul nostru, aşteptând. Dr. Selwyn le dădu nutreţ din buzunarul pantalonului şi-şi trecu mâna peste nările lor. Îi hrănesc de milă, spuse el. I-am cumpărat anul trecut pentru câteva lire la o licitaţie de cai, de unde cu siguranţă ar fi ajuns la ecarisaj. Îi cheamă Herschel, Humphrey şi Hippolytus. Nu

ştiu nimic despre viaţa lor dinainte, dar când i-am cumpărat arătau jalnic. Pielea le era năpădită de căpuşe, privirea tulbure iar de la statul îndelung pe un câmp ud copitele li se zdrenţuiseră cu totul. Între timp, spuse dr. Selwyn, s-au mai întremat oarecum şi poate că mai au câţiva ani buni înaintea lor. După care se despărţi de caii care, în mod vizibil, simţeau pentru el o mare afecţiune, şi se plimbă cu noi, oprindu-se din când în când şi dându-ne mai multe detalii, pentru a ne conduce apoi în colţurile mai retrase ale grădinii. Printre desişurile din partea de sud a pajiştii o potecă ducea la un pasaj străjuit de tufe de alun. În rămurişul care forma deasupra noastră o boltă, veveriţe cenuşii se ţineau de drăcii. Solul era acoperit de cojile alunelor sfărâmate, iar brânduşe-de-toamnă cu sutele atrăgeau lumina firavă ce răzbătea prin frunzişul foşnind deja uscat.

Pasajul de sub aluniş se termina în dreptul unui teren de tenis, de-a lungul căruia se întindea un zid de cărămidă văruit. Tenisul, spuse dr. Selwyn, *used to be my great passion*. *But now the court has fallen into disrepair*, *like so much else around here*. Nu numai grădina de zarzavat, continuă el arătând spre serele victoriene pe jumătate în ruină şi spre spalierele proliferând nestăvilit, nu numai grădina de zarzavat, după ani de neîngrijire, e în pragul paraginii, dar el simte tot mai puternic că şi natura nepăzită geme şi se surpă lăuntric sub

povara pe care i-o punem în cârcă. Fireşte că grădina, amenajată cândva pentru aprovizionarea unei gospodării numeroase, de unde ajungeau pe masă tot timpul anului fructe şi zarzavaturi cultivate cu mare iscusinţă, produce chiar şi azi, în ciuda părăginirii ei, într-atât, încât îi e mai mult decât îndeajuns pentru satisfacerea necesităţilor proprii, ele, ce-i drept, tot mai reduse. Sălbăticirea grădinii odinioară exemplare, spuse dr. Selwyn, are, de altfel, avantajul că ceea ce creşte aici, sau ceea ce pe ici, pe colo semănase ori plantase el însuşi

fără mari strădanii, are după părerea lui un gust deosebit de fin. Ne croirăm drum printre un răzor de sparanghel luxuriant, cu mănunchiuri de verdeaţă de înălţimea umărului, şi un şir de tulpini viguroase de anghinare până la un mic grup de meri încărcaţi cu o sumedenie de fructe roş-aurii. Dr. Selwyn aşează pe o frunză de rubarbă o duzină din aceste mere de basm, al căror gust întrecea, într-adevăr, tot ce mâncasem până atunci, şi i le oferi Clarei, precizând că acest soi e pe drept cuvânt numit *Beauty of Bath*.

La două zile după această primă întâlnire cu dr. Selwyn ne-am mutat la Prior’s Gate. Cu o seară înainte, Mrs. Selwyn ne arătase la etajul întâi al unei aripi a clădirii camerele înzestrate cu o mobilă mai degrabă curioasă, dar altfel frumoase şi mari, iar gândul de a ne putea petrece aici câteva luni ne cucerise de îndată, căci de la ferestrele înalte vederea asupra grădinii, a parcului şi a grămădirii de nori pe cer era mai mult decât o compensaţie pentru interiorul lugubru. Era suficient să priveşti afară o dată, pentru a uita imediat de bufetul gigantic din spatele tău, a cărui urâţenie doar cuvântul *altdeutsch*[2] o poate descrie aproximativ corect, pentru a se estompa verdele-mazăre în care era zugrăvită bucătăria, pentru a dispărea în zbor, ca prin minune, frigiderul cu gaz, poate nu cu totul neprimejdios, de culoare turcoaz. Hedi Selwyn, care după cum aveam să aflăm curând, era fiica unui fabricant din Biel, în Elveţia, şi o foarte destoinică femeie de afaceri, ne-a permis să ne amenajăm un pic locuinţa după ideile noastre. După ce am vopsit complet în alb baia, care se afla într-o anexă susţinută de nişte stâlpi de fontă şi la care se ajungea pe o pasarelă, ea chiar a urcat până la noi să inspecteze munca realizată. Priveliştea neobişnuită pentru ochii ei i-a inspirat comentariul criptic că baia, care până atunci o făcuse totdeauna să se gândească la o veche seră, îi amintea acum de o hulubărie nou-nouţă, reflecţie ce mi-a rămas în minte până azi ca un verdict nimicitor asupra

2 Stil de mobilă germană din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, reluând şi combinând curente stilistice anterioare.

felului în care ne duceam viaţa, fără ca să reuşesc vreodată să schimb cu ceva acest mod de trai. Dar nu despre asta-i vorba aici. Aveam acces la locuinţa noastră fie folosind scara de fier, şi ea vopsită în alb, care lega curtea cu pasarela băii, fie de la parter, în spate, printr-o poartă dublă şi un coridor larg de peretele căruia era prins, sub plafon, un sistem complicat de scripeţi prevăzut cu feluriţi clopoţei pentru a putea chema personalul de serviciu. Din acest culoar priveai în bucătăria sumbră, unde la orice oră din zi îşi făcea de lucru, de cele mai multe ori aplecată deasupra chiuvetei, o persoană de sex feminin de vârstă incertă. Aileen, aşa o chema, avea părul ras la ceafă până sus, cum sunt tunşi pensionarii unui azil psihiatric. Mimica şi mişcările ei trădau o tulburare, buzele îi erau mereu umede şi purta tot timpul un şorţ gri ajungându-i până la călcâie. Cu ce se ocupa Aileen în bucătărie cât era ziua de lungă, iată ceva de neînţeles pentru mine şi Clara, căci după ştiinţa noastră, cu o singură excepţie, aici n-a fost niciodată gătită mâncarea. La capătul celălalt al coridorului, la vreo treizeci de centimetri deasupra pardoselii de piatră, era o uşă în zid. Prin ea păşeai într-o casă a scărilor întunecată de unde la fiecare etaj, îndărătul pereţilor dubli, se ramificau coridoare ascunse construite pentru ca servitorii, care cărau fără încetare încolo şi-ncoace găleţi cu cărbuni, coşuri cu lemne, accesorii de curăţat, aşternuturi şi tăvi cu ceai, să nu se ciocnească la tot pasul de stăpânii casei. Am căutat deseori să-mi închipui ce le trecea prin cap acelor oameni capabili să-şi ducă viaţa ştiind că, îndărătul pereţilor camerelor în care se aflau, forfoteau pe undeva tot timpul umbrele slugilor, şi-mi imaginam c-ar fi trebuit să se teamă de fantomatica existenţă a celor ce, pe parale puţine, trudeau necontenit la numeroasele lor munci cotidiene. La camerele noastre, foarte frumoase în sine, nu ajungeai de regulă – ne displăcuse şi asta – decât prin această casă a scărilor dosnică, pe primul palier al căreia, de altfel, se găsea şi uşa totdeauna încuiată a odăiţei lui Aileen. Doar o singură dată mi-am putut arunca o privire

înăuntru. Pretutindeni în mica încăpere erau nenumărate păpuşi gătite cu grijă, cele mai multe cu pălărie pe cap, stând în picioare ori aşezate, ba unele culcate chiar în patul în care dormea Aileen însăşi, presupunând desigur că ea într-adevăr dormea şi nu se juca mai degrabă toată noaptea cu păpuşile, cântând încetişor. Duminicile şi în zilele de sărbătoare, o vedeam uneori pe Aileen ieşind din casă îmbrăcată în uniforma Armatei Salvării. De obicei venea s-o ia o fetiţă care apoi, luând-o încrezător de mână, mergea alături de ea. Ne-a trebuit ceva vreme până să ne obişnuim cu Aileen. Şi mai ales cu faptul că din când în când, fără vreun prilej anume, izbucnea în bucătărie într-un straniu râs nechezat, răzbătând până la etajul întâi şi care la început făcea să ne treacă fiori reci pe şira spinării. În plus, în afară de noi, Aileen era singura ce locuia permanent în casa uriaşă. Mrs. Selwyn era deseori plecată cu săptămânile în călătorii ori lipsea de-acasă, fiind ocupată cu administrarea numeroaselor locuinţe pe care le închiria în oraş şi împrejurimi. Atât cât îi permitea vremea, dr. Selwyn stătea pe-afară, mult timp el petrecându-l şi într-un mic ermitaj dintr-un colţ îndepărtat al grădinii, clădit din cremene şi pe care-l numea ţăcăneala lui, prevăzut cu strictul necesar pentru a putea trăi acolo. Cu toate astea, într-una din primele săptămâni după mutarea noastră l-am văzut în dreptul ferestrei deschise într-una din camerele din partea de vest a casei. Îşi pusese ochelarii, purta un halat

scoţian în carouri mari şi un fular alb şi era pe punctul să tragă în înaltul cerului un foc de armă dintr-o puşcă cu ţeavă dublă de o lungime incredibilă. Când, după o veşnicie cum mi se păru, trase în sfârşit, detunătura cutremură tot ţinutul. Dr. Selwyn îmi explică mai târziu că vrusese doar să afle dacă puşca, destinată vânatului mare, pe care şi-o procurase cu mulţi ani în urmă, în tinereţe, mai funcţiona, după ce zăcuse nefolosită decenii la rând în vestibulul său şi, după câte îşi amintea, nu mai fusese curăţată şi verificată decât o dată sau de două ori. Puşca o

cumpărase, aşa mi-a spus, când plecase în India pentru a-şi lua în primire primul său post de chirurg. Pentru oameni ca el, o asemenea puşcă făcea parte din echipamentul obligatoriu. Totuşi nu fusese cu ea decât o singură dată la vânătoare, dar chiar şi atunci neglijase ocazia s-o folosească, aşa cum s-ar fi cuvenit. Nu vrusese acum decât să afle dacă mai funcţiona, şi constatase că până şi reculul singur ar fi de-ajuns pentru a omorî pe cineva.

Altfel, după cum s-a mai spus, dr. Selwyn era arareori acasă. Trăia în ermitajul lui dedicându-se întru totul reflecţiilor sale care, după cum îmi mărturisi într-o zi, deveneau pe zi ce trecea pe de-o parte mai nelămurite, iar pe de alta mai focalizate şi mai precise. Cât timp am locuit în casă, n-a primit decât o singură vizită. Primăvara, cred că era spre sfârşitul lui aprilie, Hedi tocmai se afla în Elveţia, dr. Selwyn a urcat într-o dimineaţă la noi pentru a ne anunţa că invitase la cină un prieten de care îl legau numeroase lucruri din trecut, şi că dacă suntem de acord, l-ar bucura mult să putem extinde tete-ă-tete-ul lor la un *petit comité*. Când am coborât pe la ora opt în *drawing room*, încăpere mobilată cu mai multe canapele de patru locuri şi cu fotolii masive, în căminul mare fusese aprins focul împotriva răcorii foarte pronunţate seara. Pe pereţi atârnau oglinzi pe alocuri ajunse oarbe, care multiplicau pâlpâirea focului şi făceau să apară imagini nestatornice. Dr. Selwyn îmbrăcase o jachetă din tweed cu aplicaţii din piele la coate şi purta cravată. Spre deosebire de el, prietenul său Edward

Ellis, pe care ni-l prezentă ca pe un cunoscut botanist şi entomolog, era foarte micuţ de statură, şi în timp ce dr. Selwyn era mereu uşor adus de spate, acesta se ţinea foarte drept. Purta şi el o jachetă de tweed. Gulerul cămăşii îi ajunsese larg în jurul gâtului zbârcit care, la fel ca al anumitor zburătoare ori al unei ţestoase, se putea lungi ori zgârci ca un acordeon; capul lui era mic, părând oarecum preistoric ori atrofiat, însă ochii îi străluceau cu o vioiciune remarcabilă, chiar uimitoare. Am discutat mai întâi despre munca mea şi planurile noastre pe următorii

ani, ca şi despre impresia pe care noi, crescuţi la munte, ne-o formasem despre Anglia şi mai ales despre comitatul Norfolk cu şesul lui întins. Se lăsase amurgul. Dr. Selwyn se ridică şi, luând-o înainte, ne conduse cu o anume solemnitate din *drawing room* în sufrageria alăturată. Pe masa de stejar, în jurul căreia ar fi putut lua loc cu uşurinţă treizeci de comeseni, se găseau două sfeşnice de argint. Pentru dr. Selwyn şi Edward, masa fusese aşternută la un capăt şi celălalt al ei, iar pentru Clara şi pentru mine, pe partea longitudinală opusă ferestrelor. Înăuntru se făcuse aproape de tot întuneric, dar şi afară verdele se mai umbrise cu albastru şi se posomorâse. La orizont, însă, mai stăruia lumina apusului şi se conturau nişte mormane impunătoare de nori, care erau şi acum, la căderea nopţii, de un alb ca zăpada, amintindu-mi de masivele cele mai înalte ale Alpilor. Alleen intră cu un soi de cărucior de servit, ce permitea totodată menţinerea la cald a bucatelor, o invenţie din anii treizeci. Purta şorţul ei gri şi îşi îndeplini îndatoririle în tăcere ori cel mult murmurând câteva cuvinte pentru sine. Aprinse sfeşnicele, puse pe masă mâncarea şi ieşi fără o vorbă, la fel cum venise, târşâindu-şi picioarele. Ne-am servit singuri, trecând felurile de mâncare în jurul mesei de la unul la altul. Gustarea consta din puţin sparanghel verde acoperit de nişte frunze tinere de spanac marinat. Felul principal era alcătuit din broccoli cu unt şi, fierţi în apă cu frunze de mentă, din cartofi noi care, crescând în solul nisipos al unei vechi sere ajungeau, după cum ne-a explicat dr. Selwyn, la mărimea unor nuci încă de la sfârşitul lui aprilie. La sfârşit am mâncat un compot de rubarbă îngroşat cu smântână şi pudrat cu zahăr de trestie. Aşadar, aproape totul provenea din grădina sălbăticită, înainte de a ne ridica de la masă, Edward aduse vorba de Elveţia, închipuindu-şi, poate, că dr. Selwyn şi cu mine vom găsi în Elveţia un subiect de interes comun. Într-adevăr, după o oarecare ezitare, dr. Selwyn începu să ne povestească despre perioada trăită de el la Berna cu puţin timp înainte de Primul Război Mondial. În vara lui 1913, aşa îşi începu

el relatarea, absolvise la vârsta de douăzeci şi unu de ani medicina generală la Cambridge, plecând apoi imediat la Berna cu intenţia de a-şi desăvârşi acolo studiile. Ce-i drept, lucrurile n-au ieşit aşa cum îşi propusese, petrecându-şi cea mai mare parte din timp în Berna Superioară şi fiind tot mai subjugat de alpinism. Săptămâni la rând rămăsese la Meiringen şi Oberaar, unde cunoscuse un ghid montan, pe Johannes Naegeli, la vremea aceea în vârstă de şaizeci şi cinci de ani, pentru care resimţise de la bun început o mare afecţiune.

Fusese împreună cu Naegeli peste tot, escaladaseră împreună Zinggenstock, Scheuchzerhorn şi Rosenhorn, apoi Lauteraarhorn, Schreckhorn şi Ewigschneehorn, şi niciodată în viaţă, nici înainte, nici după, nu se simţise atât de bine ca în tovărăşia acestui om. Când a izbucnit războiul şi m-au rechemat în Anglia pentru a fi încorporat, spuse dr. Selwyn, nimic nu mi-a venit mai greu decât să-mi iau rămas-bun de la Johanneses Naegeli, ceea ce abia acum, privind în urmă, realizez pe deplin. Nici chiar despărţirea de Hedi, pe care-am cunoscut-o la Berna în preajma Crăciunului, şi cu care m-am căsătorit pe urmă după război, nu mi-a provocat atâta durere ca despărţirea de Naegeli, pe care îl mai văd şi-acum stând pe peronul gării din Meiringen şi făcându-mi semne cu mâna. Dar poate că doar îmi închipui asta, spuse dr. Selwyn vorbind mai încet, ca pentru sine, fiindcă în decursul anilor Hedi mi-a devenit din ce în ce mai străină, în vreme ce Naegeli, de câte ori îmi revine în minte, îmi pare mai apropiat, deşi în realitate nu l-am mai revăzut niciodată de când ne-am luat rămas-bun atunci la Meiringen. Căci la scurt timp după decretarea mobilizării generale, Naegeli a suferit, pare-se, un accident pe drumul său de la Oberaarhütte la Oberaar, fiind dat dispărut. Se presupune că s-a prăbuşit într-o crevasă a gheţarului Aar. Această ştire mi-a parvenit într-una din primele scrisori primite la cazarmă, după înrolare, pricinuindu-mi o adâncă deprimare care aproape că ar fi dus la îndepărtarea mea din armată, şi în timpul căreia m-am simţit de parcă eram îngropat sub zăpadă şi

gheaţă.

Dar toate astea-s poveşti vechi, spuse dr. Selwyn după o pauză mai lungă, iar noi voiam, de fapt – şi se întoarse spre Edward –, să le arătăm musafirilor fotografiile făcute în cursul ultimei noastre călătorii în Creta. Ne-am reîntors în *drawing room*. Butucii ardeau mocnit în întuneric. Dr. Selwyn trase de cordonul unui clopoţel fixat în dreapta şemineului. Aproape instantaneu, de parcă n-ar fi aşteptat afară pe culoar decât acest semn, Aileen intră cu un cărucior pe care era montat proiectorul. Ceasul mare aurit de pe şemineu şi figurinele din porţelan de Meissen, o pereche de păstori şi un maur cu haine pestriţe şi ochii daţi peste cap, fură împinse într-o parte, şi ecranul fixat într-o ramă de lemn, pe care tot Aileen îl adusese, fu aşezat în faţa oglinzii. Se auzi zumzăitul liniştit al proiectorului iar praful din aer, altminteri invizibil, sclipea în fasciculul de lumină anticipând apariţia imaginilor. Călătoria o făcuseră într-o primăvară. Peisajul insular se desfăşura în faţa noastră parcă sub un văl prăzuliu. În câteva rânduri îl zărirăm şi pe Edward

cu binoclul lui de campanie şi cutia de erborizare sau pe dr. Selwyn în bermude, cu tolba în bandulieră şi plasa de fluturi. Una din imagini semăna până în detaliu cu o fotografie a lui Nabokov, făcută în munţii mai sus de Gstaad, pe care o decupasem cu câteva zile mai înainte dintr-o revistă elveţiană, în mod curios, atât Edward cât şi dr. Selwyn aveau un aer de-a dreptul juvenil în fotografiile pe care ni le arătau, deşi la momentul călătoriei, care fusese întreprinsă cu zece ani în urmă, aveau mult peste şaizeci de ani. Simţeam cum amândoi priveau nu fără o oarecare duioşie întoarcerea lor în trecut. Dar poate că aşa mi se părea doar fiindcă, spre deosebire de celelalte numeroase imagini, care prezentau flora primăvăratică a insulei şi tot felul de lighioane târâtoare şi înaripate, despre aceste fotografii nici Edward, nici dr. Selwyn nu voiau ori nu puteau să scoată o vorbă, astfel că în timp ce

ele tremurau uşor pe ecran, în încăpere domnea o linişte aproape deplină. În ultima imagine, surprinsă de pe înălţimea nordică a unei trecători, se aşternea în faţa noastră podişul din Laşithi. Fotografia trebuie să fi fost făcută pe la amiază, căci razele soarelui băteau spre privitor. Muntele Spathi, înalt de peste două mii de metri şi dominând sudul platoului, părea ca un miraj îndărătul torentului de lumină. Pe fundul văii largi, câmpurile de cartofi şi de legume, livezile, celelalte mici grupuri de copaci şi pământul necultivat erau o unică revărsare de verde în verde presărată cu sutele de pânze albe ale pompelor de vânt. Am rămas îndelung în tăcere şi în faţa acestei imagini, atât de îndelung încât până la urmă sticla se crăpă în rama ei şi o fisură întunecată brăzdă ecranul. Având-l în faţa ochilor atâta timp, până la fisurare, peisajul platoului din Laşithi mi s-a imprimat pe-atunci adânc în memorie, şi cu toate astea multă vreme am uitat de el. Mi-a revenit în minte abia peste câţiva ani, când am văzut într-un cinematograf londonez scena discuţiei despre vis, purtată de Kaspar Hauser cu profesorul său Daumer în grădina de zarzavat a casei celui din urmă, discuţie în care, spre bucuria mentorului său, Kaspar distinge pentru prima oară între vis şi realitate, începându-şi povestirea cu vorbele: Da, m-am fost visat. M-am fost visat despre Caucaz. Iar camera de filmat se deplasează apoi într-un arc de cerc larg, de la dreapta la stânga, oferind panorama unui podiş cu aspect foarte indian, înconjurat de lanţuri muntoase, unde între hăţişuri verzi şi păduri se înalţă nişte turnuri sau temple aducând cu pagodele, cu stranii faţade triunghiulare, *ermitaje*, ce-mi amintesc tot mereu, în lumina scăldând intermitent imaginea, de pânzele pompelor de vânt din Laşithi pe care, în realitate, încă nici nu le-am văzut.

La mijlocul lui mai 1971 am plecat din Prior’s Gate fiindcă într-o după-amiază Clara cumpără pe neaşteptate o casă. La început am regretat lipsa vederii generoase, în schimb în faţa ferestrelor fluturau acum aproape necontenit, chiar şi în zilele fără vânt, frunzuliţele

lanceolate verzi şi cenuşii a doua sălcii. Copacii se găseau la o distanţă de abia cincisprezece metri de casă, iar jocul frunzişului era aşa de aproape, încât uneori, privind afară, îl simţeai una cu tine. La intervale destul de regulate, dr. Selwyn ne vizita în casa încă aproape goală, aducându-ne legume şi verdeţuri din grădina sa – fasole galbenă şi albastră, cartofi spălaţi cu grijă, batate, anghinare, arpagic, salvie, hasmaţuchi şi mărar. Cu ocazia uneia din vizitele sale, Clara fiind plecată în oraş, dr. Selwyn şi cu mine am ajuns să discutăm mai pe îndelete pornind de la întrebarea sa, dacă nu simt vreodată dorul de casă. La care n-am ştiut prea bine ce să-i răspund, în timp ce dr. Selwyn, în schimb, după o mai lungă pauză de reflecţie, îmi făcu mărturisirea – orice alt cuvânt ar fi nepotrivit – că în decursul ultimilor ani dorul de casă îl copleşise tot mai mult. Când l-am întrebat de care loc îi era dor, mi-a povestit că la vârsta de şapte ani emigrase împreună cu familia dintr-un sat lituanian în apropiere de Grodno. Într-o toamnă târzie, în 1899, plecaseră cu toţii spre Grodno în şareta birjarului Aaron Wald – ambii părinţi, surorile sale Gita şi Raja şi unchiul Shani Feldhendler. Decenii la rând imaginile acestui exod i se şterseseră din amintire, dar în vremea din urmă, îmi spuse dr. Selwyn, ele îi reveneau şi-şi făceau simţită prezenţa, încă văd, spuse el, cum la *heder*, la care mergeam deja de doi ani, învăţătorul îmi pune mâna pe creştet. Văd odăile care au fost golite. Mă văd cocoţat sus în şaretă, văd crupa calului, vasta întindere de pământ brun, gâştele în glodul ogrăzilor cum îşi întind gâtul, şi sala de aşteptare a gării din Grodno, în mijlocul ei – soba supraîncinsă, împrejmuită de un grilaj de fier, în jurul căreia stau ciucite familiile de emigranţi. Văd, aşezat în tren la geam, sârmele de telegraf urcând şi coborând, văd faţadele caselor din Riga, vaporul din port şi colţul întunecat al punţii unde, pe cât o permitea înghesuiala, ne instalasem cât mai casnic. Marea agitată, dâra de fum, zarea cenuşie, ridicatul şi lăsatul vasului, frica şi speranţa pe care o simţeam în noi, toate astea, îmi spuse dr. Selwyn, le retrăiesc acum iar de parcă s-ar fi

petrecut abia ieri. După vreo săptămână, cu mult mai devreme decât ne aşteptam, am ajuns la destinaţie. Am intrat într-o gură de fluviu largă. Pretutindeni vedeai cargouri mari şi mici. Dincolo de apă se-ntindea şesul. Emigranţii se strânseseră toţi pe punte, aşteptând ca din ceaţa mişcătoare să se ivească Statuia Libertăţii, căci plătiseră cu toţii o traversare până în *Americum*, cum i se spunea la noi. Când am debarcat, pentru niciunul din noi nu era umbră de îndoială că aveam sub tălpi pământul Lumii Noi, al Oraşului Promis New York. În realitate, însă, cum aveam să aflăm spre mâhnirea noastră după un timp – vaporul de mult ridicase iar ancora –, acostasem la Londra. Majoritatea emigranţilor s-au resemnat, de nevoie, cu această situaţie, deşi câţiva, fireşte, au continuat multă vreme să creadă că se află în America, în ciuda tuturor dovezilor contrare. Am crescut aşadar la Londra, într-o locuinţă din Whitechapel, la subsol, în Goulston Street. Tatăl meu, care era şlefuitor de lentile, îşi cumpără cu numerarul adus partea sa dintr-o prăvălie de optician, ce-i aparţinea unui compatriot din Grodno cu numele de Tosia Feigelis. Am făcut şcoala primară în Whitechapel, învăţând acolo engleza ca prin vis, peste noapte ca să zic aşa, fiindcă din iubire pentru tânăra mea învăţătoare minunat de frumoasă, Lisa Owen, îi sorbeam fiecare cuvânt de pe buze, iar pe drumul spre casă, cu gândul numai la ea, repetam necontenit tot ce ne spusese la ore. Tot ea, această frumoasă învăţătoare, spuse dr. Selwyn, a fost cea care m-a înscris la examenul de admitere la Merchant Taylors' School, deoarece i se părea un lucru cert că voi obţine una din puţinele burse acordate în fiecare an elevilor cu mai puţine posibilităţi materiale. I-am împlinit speranţele pe care şi le pusese în mine; în apartamentul nostru de două camere din Whitechapel, în bucătăria unde eu şedeam până noaptea târziu, când de mult surorile şi părinţii mei se culcaseră, lumina nu se stingea niciodată, aşa cum remarca asta deseori unchiul Shani. Învăţam şi citeam tot ce-mi cădea sub ochi, şi biruiam cele mai mari dificultăţi cu o uşurinţă crescândă. La sfârşitul anilor mei

şcolari, când am terminat examenele de absolvire ca şef de promoţie, îmi părea că parcursesem un drum imens. Eram la apogeul conştiinţei mele de sine şi mi-am schimbat, era ca un soi de a doua confirmaţie, prenumele din Hersch în Henry şi numele de familie din Seweryn în Selwyn. În mod ciudat, încă de la începutul studiilor mele de medicină efectuate la Cambridge, iarăşi graţie unei burse, am avut impresia că uşurinţa mea de a învăţa se diminuase sensibil, chiar dacă şi la Cambridge rezultatele mele la examene erau dintre cele mai bune. Ce s-a mai întâmplat apoi, deja ştiţi, spuse dr. Selwyn. A urmat anul petrecut în Elveţia, războiul, primul an de serviciu în India şi căsătoria cu Hedi, căreia i-am ascuns foarte multă vreme originea mea. În anii douăzeci şi treizeci am trăit pe picior mare, şi aţi văzut ce-a rămas de pe urma acestui mod de viaţă. O bună parte din averea lui Hedi s-a irosit astfel. Ce-i drept, am practicat medicina la oraş şi-am fost chirurg într-un spital, dar veniturile mele singure n-ar fi permis să trăim în acest fel. În lunile de vară străbăteam cu maşina Europa în lung şi-n lat. *Next to tennis*, spuse dr. Selwyn, *motoring was my greatest passion in those days*. Automobilele mai sunt şi azi în garaje şi poate că între timp au din nou o oarecare valoare. Dar n-am reuşit niciodată să vând nimic, *except perhaps, at one point, my soul. People have told me repeatedly that I haven't the slightest sense of money*. N-am avut nici măcar prudenţa, spuse el, să mă îngrijesc de bătrâneţile mele, cotizând la unul din fondurile de pensii. *This is why I am now almost a pauper*. Hedi, în schimb, a ştiut să-şi administreze bine averea rămasă, probabil nu cu totul neînsemnată, şi este azi cu siguranţă o femeie bogată. Prea bine nu ştiu nici acum ce ne-a îndepărtat unul de altul, banii sau poate secretul în cele din urmă dezvăluit al originii mele, sau pur şi simplu diminuarea iubirii. Anii celui de-al Doilea Război Mondial şi deceniile ce-au urmat au fost pentru mine o perioadă urâtă şi oarbă, despre care nici să vreau şi n-aş fi în stare să povestesc nimic. Când în 1960 a trebuit să-mi abandonez cabinetul şi pacienţii, am rupt ultimele legături cu ceea ce se numeşte lumea reală.

De-atunci, plantele şi animalele sunt aproape unicii mei interlocutori. Într-un fel sau altul s-ar zice că mă înţeleg bine cu ei, spuse dr. Selwyn cu un zâmbet mai curând indescifrabil, ridicându-se şi întinzându-mi mâna la despărţire, gest cât se poate de neobişnuit pentru el.

După această vizită, dr. Selwyn a venit pe la noi tot mai rar şi la răstimpuri tot mai depărtate. Ultima oară l-am văzut în ziua când i-a adus Clarei un buchet de trandafiri albi împletiţi cu mlădiţe de caprifoi, cu puţin înainte să plecăm în vacanţă în Franţa. La numai câteva săptămâni după asta, spre sfârşitul verii, s-a sinucis trăgându-şi un glonţ cu arma sa grea de vânătoare. Se aşezase, aveam să aflăm la întoarcerea noastră din Franţa, pe marginea patului cu puşca între picioare, îşi proptise bărbia pe gura ţevii pentru ca apoi, pentru prima oară de când cumpărase această puşcă înainte de plecarea în India, să apese pe trăgaci cu intenţia de a lua viaţa cuiva. Nu mi-a venit greu, auzind vestea, să-mi înving groaza din prima clipă. Cu toate astea, după cum am constatat din ce în ce mai des, anumite lucruri îşi au felul lor de a reveni în amintire, nesperat şi pe neaşteptate, deseori după o foarte îndelungată absenţă. Spre sfârşitul lui iulie 1986 mă aflam pentru câteva zile în Elveţia. Când, încetinindu-şi mersul, trenul a trecut podul peste Aar înainte de a intra în Berna, mi-am îndreptat privirea peste oraş spre lanţul de munţi din Berna Superioară. După cum îmi amintesc sau poate că doar mi-o închipui acum, în acel moment, pentru prima oară după mult timp, m-am gândit iar la dr. Selwyn. Trei sferturi de oră mai târziu – ţineam în mână un ziar din Lausanne, cumpărat la Zürich, pe care-l răsfoisem până atunci şi tocmai mă pregăteam să-l pun deoparte, pentru a nu rata momentul în care ţi se deschide perspectiva mereu formidabilă asupra lacului Geneva –, ochii îmi căzură pe un articol din care reieşea că, după şaptezeci şi doi de ani, gheţarul Oberaar scosese la iveală rămăşiţele pământeşti ale ghidului montan Johannes Naegeli, dispărut din vara lui 1914. Iată deci cum se reîntorc cei morţi. Uneori, ei reapar din gheţuri după mai bine de şapte decenii, zăcând

pe marginea morenei – o grămăjoară de oseminte lustruite şi o pereche de bocanci ţintuiţi.

Paul Bereyter
Există nebuloase pe care nu le desluşeşte niciun ochi[3]

În ianuarie 1984 mi-a parvenit din S. ştirea că în seara de 30 decembrie, deci la o săptămână după a şaptezeci şi patra lui aniversare, Paul Bereyter, învăţătorul meu din şcoala primară, îşi pusese capăt vieţii la mică distanţă de S., aşezându-se în faţa trenului în locul unde linia de cale ferată face o curbă ieşind din pădurica de răchite şi se avântă în câmp deschis. Necrologul, apărut în foaia de mică publicitate sub titlul *Doliu pentru un concetăţean îndrăgit* şi care mi-a fost trimis de îndată, nu menţiona nicidecum faptul că Paul Bereyter îşi făcuse seama – de bunăvoie sau sub constrângerea unui impuls autodistructiv –, amintind doar de meritele defunctului, de grija susţinută acordată elevilor săi, care depăşea cu mult îndatoririle unui dascăl, de pasiunea pentru muzică, de creativitatea sa şi de altele asemenea. Fără a da şi alte detalii, în necrolog se mai spunea totuşi că cel de-al Treilea Reich îl împiedicase pe Paul Bereyter să-şi exercite profesiunea de pedagog. Această constatare cu totul incidentală şi de sine stătătoare, ca şi maniera brutală a sinuciderii au fost motivul, pentru care în anii ce-au urmat m-am gândit tot mai des la Paul Bereyter şi pentru care, în cele din urmă, redeşteptându-mi toate amintirile foarte dragi pe care le aveam despre el, am încercat să-i aflu povestea necunoscută mie. Cercetările întreprinse m-au condus înapoi la S., unde de la absolvirea şcolii nu mă mai reîntorsesem decât ocazional şi la intervale de timp tot mai

3 „...manche Nebelflecken löset kein Auge auf“ - citat din Jean Paul Richter (1763-1825), Introducere în estetică, din cap. 9.

mari. După cum aveam să descopăr curând, Paul Bereyter îşi avusese până la sfârşit apartamentul în S. Într-o casă de raport, ridicată în 1970 pe terenul fostei întreprinderi horticole Dagobert Lerchenmüller, dar nu locuise aici aproape deloc, fiind mai tot timpul plecat fără ca cineva să ştie unde. Această permanentă absenţă de-acasă precum şi comportamentul vădit straniu, manifestat deja cu mulţi ani înainte de pensionare şi tot mai accentuat cu timpul, n-au făcut decât să-i întărească, în ciuda competenţelor sale pedagogice, reputaţia de excentric ce-l însoţea de mult şi au făcut ca populaţia din S., în rândurile căreia crescuse şi trăise, cu unele întreruperi, s-ajungă în privinţa morţii sale la concluzia că totul se sfârşise într-un mod previzibil. Puţinele convorbiri pe care le-am purtat în S. cu oameni care-l cunoscuseră pe Paul Bereyter n-au fost deloc lămuritoare şi remarcabil era doar faptul că nimeni nu vorbea despre el ca despre Paul Bereyter sau institutorul Bereyter, ci toţi, bărbaţi şi femei deopotrivă, nu-i spuneau decât Paul, ceea ce m-a făcut să cred că niciunul din concetăţenii săi nu-l vedea ca pe un om pe deplin matur. Asta mi-a amintit că nici noi nu vorbisem în şcoală despre el decât ca despre Paul, chiar dacă nu depreciativ, ci referindu-ne la el mai degrabă ca la un frate mai mare exemplar, ca şi cum el era una cu noi sau noi eram una cu el. Asta fiind, desigur, o iluzie, după cum mi-am dat seama între timp, fiindcă deşi Paul ne cunoştea şi ne înţelegea, în schimb niciunul dintre noi nu ştia cine este el şi ce-i înăuntrul lui. De aceea am încercat – foarte tardiv – să mă apropii de el, să mi-l imaginez trăind în spaţiosul apartament de la ultimul etaj al vechii case Lerchenmüller, situată odinioară pe locul imobilului actual şi având în jur, frumos orânduite, răsaduri verzi şi multicolore de legume şi flori ale grădinii, unde deseori după-amiaza Paul mai dădea câte o mână de ajutor, îl vedeam lungit pe balconul căptuşit cu şindrilă, acolo unde dormea vara cu faţa la armatele de stele ce se bolteau deasupra lui; îl vedeam patinând iarna de unul singur pe eleşteul din Moosbach, şi-l vedeam întins pe şina de tren. În închipuirea mea, îşi

scosese ochelarii şi-i pusese lângă el pe pietriş. Strălucitoarele benzi de oţel, traversele, pădurricea de molizi de pe povârnişul din Altstädten şi curbura atât de familiară a lanţului de munţi se estompaseră în faţa ochilor săi miopi, dispărând odată cu lăsarea serii. La urmă, când huruitul se apropie, nu mai vedea decât un cenuşiu întunecat, dar chiar în miezul lui, detaşându-se cu mare precizie, imaginea remanentă strălucitor de albă a munţilor Kratzer, Trettach şi Himmelsschrofen. A trebuit să recunosc, însă, că asemenea încercări de a-mi închipui lucrurile nu m-au apropiat de Paul, doar cel mult pentru câteva clipe de exces emoţional, ce-mi pare inacceptabil. Încercând să evit aşa ceva am pus pe hârtie tot ceea ce ştiu despre Paul Bereyter şi ce am reuşit să mai aflu despre el în cursul investigaţiilor mele.

În decembrie 1952 ne-am mutat din satul W. în orăşelul S., situat la o distanţă de nouăsprezece kilometri. Drumul în camionul de mobilă vişiniu al firmei de transport şi expediţie Alpenvogel – în timpul căruia, aşezat în cabina şoferului, mă uitam concentrat la şirurile nesfârşite de copaci de pe marginea drumului, acoperiţi de chiciură groasă ce se iveau din pâcla sumbră a zorilor – a fost de parcă aş fi străbătut o jumătate de lume deşi nu durase decât cel mult o oră. Când, în fine, am trecut peste podul râului Ach înainte de a intra în S., care pe-atunci încă nu era cu-adevărat un oraş, ci doar un târguşor mai răsărit cu în jur de nouă mii de locuitori, am avut foarte clar sentimentul că pentru noi va începe aici o viaţă nouă cu suflu metropolitan, ale cărei semne incontestabile credeam a le descifra în emailul albastru al tăbliţelor indicatoare cu numele străzii, în orologiul uriaş din faţa vechii clădiri a gării şi în faţada cât se poate de impunătoare, după gustul meu, a hotelului „Wittelsbacher Hof”. Deosebit de promiţător mi s-a părut, însă, faptul că aliniamentul caselor era ici-colo întrerupt de terenuri cu ruine, fiindcă de când fusesem odată la München, nimic nu era mai indisolubil legat pentru mine de cuvântul *oraş* decât mormanele de moloz, calcanele şi găurile ferestrelor prin

care vedeai cerul gol.

În după-amiaza sosirii noastre, vremea s-a înrăutăţit brusc. A început un viscol puternic care a durat până la sfârşitul zilei şi abia noaptea s-a preschimbat într-o ninsoare liniştită şi aşezată. Când în dimineaţa următoare m-am dus pentru prima oară la şcoală în S., pe străzi era atâta zăpadă, încât de uimire m-am simţit cuprins de o atmosferă de sărbătoare. Eram în clasa a treia şi am nimerit la Paul Bereyter. În puloverul meu verde-închis pe care era tricotat un cerb care sare, stăteam în faţa celor cincizeci şi unu de elevi de vârsta mea, holbându-se cu cea mai mare curiozitate la mine, şi l-am auzit pe Paul spunând, ca de la mare depărtare, că sosisem tocmai la timp, fiindcă numai ieri povestise în clasă legenda despre săritura cerbului, iar acum, iată, poate reproduce schematic pe tablă săritura unui cerb, folosindu-se de puloverul meu. M-a rugat să-l dau jos şi să mă aşez deocamdată lângă Fritz Binswanger în ultima bancă, în timp ce el ne va demonstra pe baza modelului de pe pulover cum o imagine se poate descompune, respectiv compune dintr-o mulţime de elemente mici – cruciuliţe, pătrate sau puncte. În scurt timp stăteam aplecat, alături de Fritz, peste caietul meu de şcoală, copiind de pe tablă pe hârtie aritmetică cerbul sărind. La rândul său Fritz, despre care aveam să aflu curând că repeta pentru a doua oară clasa a treia, se străduia şi el vizibil să facă acelaşi lucru, atât doar că avansa infinit de lent cu treaba. Chiar atunci când până şi codaşii terminaseră demult, el abia dacă avea pe foaia sa o duzină de cruciuliţe. După un schimb de priviri mut, am terminat la iuţeală opera lui fragmentară, aşa cum în cei aproape doi ani cât aveam să mai şedem unul alături de celălalt, am continuat s-o fac cu o bună parte din exerciţiile sale de aritmetică, scris şi desen. Asta s-a putut întâmpla cu-atât mai lesne şi, ca să zic aşa, fără belele, cu cât Fritz şi cu mine, după cum o constatase Paul în repetate rânduri clătinând din cap, aveam întocmai acelaşi scris înfiorător de urât – cu unica deosebire că Fritz nu era în stare să scrie rapid şi eu nu

reuşeam să scriu lent. Paul n-a văzut nimic condamnabil în colaborarea noastră; dimpotrivă, pentru a ne încuraja, a atârnat pe peretele de lângă banca noastră o vitrină cu cărăbuşi. Avea o ramă maro şi adâncă, umplută cu pământ până la jumătate. Înăuntru, în afara unei perechi de cărăbuşi, etichetată cu o scriere rondă – *Melolontha vulgaris* –, mai vedeai jos în pământ o pontă, o nimfă şi o larvă, iar în partea superioară un cărăbuş ieşind din căsuţa pupală, un altul zburând şi un al treilea hrănindu-se cu frunze de măr. Vitrina asta cu misterioasa metamorfoză a gândacului-de-mai ne-a incitat pe Fritz şi pe mine, la început de vară, să ne ocupăm intensiv de toată această cărăbuşărie, culminând cu studii anatomice şi în cele din urmă cu gătitul şi degustatul unei supe de cărăbuşi pasate fin. Fritz, de altfel, care provenea dintr-o familie numeroasă de ţărani săraci, trăind în Schwarzenbach, şi din câte se ştia n-avea un tată adevărat, nu manifesta pentru nimic un interes mai mare decât pentru tot ce ţinea de hrană, de prepararea şi de ingurgitarea ei. Zilnic se lansa în comentarii cât se poate de detaliate asupra calităţii gustării aduse de mine şi împărţite cu el, iar când ne-ntorceam acasă, ne opream totdeauna în faţa vitrinei magazinului de delicatese Turra sau a prăvăliei de fructe exotice Einsiedler, în care principalul punct de atracţie era un acvariu cu păstrăvi din sticlă verde-închis, străbătut de bule de aer bolborositoare. Odată, după ce stătuserăm îndelung în faţa prăvăliei lui Einsiedler, din interiorul umbros al căreia răzbătea, în acea după-amiază de septembrie, o răcoare binefăcătoare, bătrânul Einsiedler apăru în prag dăruindu-ne fiecăruia câte o pară domnească, adevărată minune nu doar în privinţa rarităţii magnifice a fructelor, cât mai ales a predispoziţiei colerice a individului, care nu detesta nimic mai mult decât să-şi servească puţina clientelă rămasă. Savurând para domnească, Fritz îmi mărturisi intenţia lui de a deveni bucătar – şi chiar bucătar avea să şi ajungă, şi anume, după cum se poate afirma fără exagerare, un bucătar de renume mondial care, desăvârşindu-şi în cel mai înalt grad

arta culinară la „Grand Hotel Dolder” din Zürich şi la „Victoria Jungfrau” din Interlaken, era la fel de apreciat la New York ca şi la Madrid sau Londra. În perioada londoneză a lui Fritz l-am şi reîntâlnit într-o dimineaţă de aprilie a anului 1984 în sala de lectură de la British Museum, unde eu mă documentam asupra expediţiei lui Bering în Alaska, în timp ce Fritz studia nişte cărţi de bucate franţuzeşti din secolul al XVIII-lea. Întâmplarea a făcut să şedem, despărţiţi doar de un culoar, unul lângă celălalt, şi ridicând la un moment dat concomitent ochii din lucrul nostru, ne-am recunoscut imediat în ciuda sfertului de secol scurs. La cafeteria muzeului ne-am povestit apoi tot ce ni se mai întâmplase şi-am discutat îndelung şi despre Paul, care lui Fritz îi rămăsese în amintire mai ales pentru că nu-l văzuse nici o singură dată mâncând.

În sala noastră de clasă, al cărui plan trebuise să-l reproducem la scară în caietele noastre şcolare, erau înşurubate în duşumeaua impregnată cu ulei douăzeci şi şase de bănci dispuse pe trei rânduri. De la catedra mai înaltă, îndărătul căreia atârna pe perete crucifixul cu frunza de palmier, puteai privi în jos la capetele elevilor, dar nu cred că mă-nşel spunând că Paul nu s-a urcat niciodată pe podium.

Când nu stătea la tablă ori în faţa hărţii lumii din pânză cerată care se crăpase, se plimba printre rândurile de bănci sau se sprijinea cu braţele încrucişate de dulapul cu ustensile de lângă soba din faianţă verde. Dar locul său favorit era la una din ferestrele dinspre sud, care se deschidea într-o nişă adâncă din zidărie, şi în dreptul căreia, fixate pe prăjini înalte, căsuţele de grauri se ridicau din rămurişul bătrânei livezi cu meri a distileriei de rachiu Frey până la cerul mărginit în depărtare de creasta zimţuită a Alpilor din Lechtal, înzăpeziţi aproape tot anul şcolar. Predecesorul lui Paul, institutorul Hormayr, temut din cauza severităţii lui necruţătoare şi la care cei pedepsiţi trebuiau să îngenuncheze ore în şir pe despicături de lemne colţuroase, pusese ca ferestrele să fie

văruite pe jumătate, pentru ca elevii să nu poată privi afară. Prima acţiune oficială a lui Paul după angajarea sa ca învăţător în anul 1946 a fost să râcâie el însuşi această văruială cu o lamă de ras, o muncă tare anevoioasă şi în fond nu chiar atât de urgentă, deoarece Paul avea oricum obiceiul să deschidă larg ferestrele şi pe vreme rea, ba chiar şi iarna pe un ger năprasnic, fiind ferm convins că lipsa de oxigen dăunează capacităţii de a gândi. În timpul orelor, aşadar, se posta de preferinţă într-una din nişele cu fereastră aflate mai în faţă, întors pe jumătate spre clasă, pe jumătate spre afară; cu faţa de regulă uşor înălţată, cu lentilele ochelarilor sclipind în lumina soarelui, ni se adresa din această poziţie periferică. Vorbea în propoziţii frumos orânduite fără nici urmă de dialect, dar cu un uşor defect de rostire sau timbral, cumva nu din laringe, ci din regiunea inimii, motiv pentru care uneori ţi se părea că înăuntrul lui totul era pus în mişcare de un mecanism de ceasornic şi că Paul este în întregime un om artificial, compus din părţi de tablă şi alte metale, pe care şi cea mai măruntă defecţiune l-ar putea doborî definitiv. Şi-ntr-adevăr, stupizenia noastră îl făcea deseori să dispere. Îşi înfigea atunci mâna stângă în părul care i se ridica, zbârlit, aidoma unui accent dramatic. Nu rareori îşi scotea şi batista muşcând în ea de furie din pricina prostiei noastre – a prostiei noastre deliberate, după cum socotea el poate nu fără temei. De fiecare dată după asemenea pandalii îşi scotea ochelarii, rămânând în mijlocul clasei orb şi fără apărare, aburindu-şi lentilele şi curăţându-le atât de absorbit, de parcă era bucuros că nu ne mai vede un timp.

Ceea ce ne preda Paul cuprindea toate materiile prevăzute pentru şcolile elementare din acea vreme, deci tabla înmulţirii, operaţiunile aritmetice de bază, scrierea cu litere gotice şi latine, ştiinţele naturale, istoria şi geografia patriei, muzica şi educaţia fizică. Dar nu Paul ne preda religia, ci o dată pe săptămână venea la noi mai întâi catihetul peltic Meier, cu *ei*, iar apoi prebendarul Meyer, cu *e-y*, înzestrat cu o voce tunătoare, pentru a ne băga în cap chestionarul pentru spovedanie, crezul, calendarul

liturgic, cele şapte păcate capitale şi alte lucruri din astea. Paul, despre care umbla zvonul că ar fi liber-cugetător – un zvon multă vreme de neînţeles pentru mine ştia de fiecare dată să facă în aşa fel încât să nu se întâlnească cu I-Meier, respectiv cu Y-Meyer nici la începutul, nici la sfârşitul orei de religie, căci în mod vădit nu detesta nimic mai mult decât trăncăneala evlavioasă catolică. Şi când după încheierea orei de religie revenea în clasă, găsind pe tablă un altar de advent desenat cu cretă lila, un ostensoriu roşu şi galben sau altele asemenea, se apuca numaidecât cu o remarcabilă vigoare şi conştiinciozitate să şteargă aceste opere de artă. Cât despre agheasmatarul de lângă uşă, închipuind Inima arzândă a lui Iisus, l-am văzut în repetate rânduri pe Paul umplându-l ochi, chiar înaintea orei de religie, cu apă din stropitoarea folosită îndeobşte la udatul ghivecelor cu muşcate. Iată de ce prebendarul n-a reuşit niciodată să facă uz de sticla sa cu apă sfinţită, pe care o căra mereu după el într-o geantă neagră lucioasă din piele de porc. Să deşerte fără multă vorbă agheasmatarul plin ochi, asta nuse-ncumeta să facă, şi de aceea, căutând o explicaţie posibilă în privinţa Inimii aparent inepuizabile a lui Iisus, ezita între bănuiala unei sistematice rele-credinţe şi speranţa, când şi când reaprinsă, că ar putea fi vorba aici de un semn divin, dacă nu cumva chiar de-un miracol. În schimb, nici prebendarul, nici catihetul nu se îndoiau că Paul e un suflet rătăcit, căci nu o dată ne-au îndemnat să ne rugăm ca institutorul nostru să treacă la dreapta credinţă. Dar aversiunea lui Paul faţă de Biserica romană era cu mult mai mult decât o simplă chestiune de principiu; avea cu-adevărat oroare de vicarii Domnului şi de mirosul de naftalină pe care îl răspândeau. Duminicile nu doar că nu mergea la biserică, ci pleca din orăşel şi urca atât de departe în munţi, încât să nu mai audă dangătul clopotelor. Când vremea era proastă, îşi petrecea dimineţile de duminică în tovărăşia cizmarului Colo, un filosof şi ateu veritabil care, atunci când nu juca cu Paul şah în ziua Domnului, îşi întrebuinţa timpul scriind diverse pamflete şi tratate împotriva

Bisericii atotmântuitoare. Odată – toate aceste circumstanţe pomenite mai înainte mi-o readuc în amintire – am fost martorul unei scene, când aversiunea lui Paul împotriva oricărei ipocrizii a triumfat asupra îngăduinţei cu care suporta de obicei tarele intelectuale ale celor din jur. În clasa mai mare decât a mea era un elev pe numele său Ewald Reise, care ajunsese cu totul sub influenţa catihetului şi despre care, la cei zece ani ai săi, se poate spune că manifesta un grad de bigotism de-a dreptul incredibil, încă de pe-acum Ewald Reise semăna cu un adevărat capelan. Era singurul din toată şcoala care purta o mantie şi în plus, încrucişat peste piept, un şal violet prins cu o agrafă căreia noi îi spuneam „gheară”. Reise, care nu mergea niciodată cu capul descoperit – chiar şi în plină vară avea o pălăriuţă de paie sau o şapcă de pânză subţire –, îl irita pe Paul într-atât de tare ca prototip al cretinizării şi autocretinizării, încât odată pe stradă, când acela neglijase să-şi scoată şapca în faţa lui, i-o smulsese de pe cap, îl pălmuise şi i-o pusese apoi la loc, cu observaţia că şi un viitor capelan e obligat să-şi salute regulamentar învăţătorul.

Cel puţin un sfert din toate orele de clasă, Paul le consacra predării unor cunoştinţe neprevăzute în programa şcolară. Ne-a iniţiat în rudimentele calculului algebric, iar pasiunea sa pentru ştiinţele naturii mergea atât de departe, încât odată, spre groaza vecinilor, a fiert mai multe zile la rând pe plita din bucătărie, într-o oală mare, un stârv de vulpe găsit de el în pădure, doar pentru a reconstitui apoi la şcoală, împreună cu noi, un schelet autentic. N-am citit niciodată nimic din manualul de citire pentru clasa a treia şi a patra primară, considerat de Paul ridicol şi mincinos, ci ne-am folosit aproape exclusiv numai de culegerea de povestiri ale lui Hebel, *Rheinischer Haustreund*, din care Paul comandase pe spezele sale, cum bănuiesc, un număr de şaizeci de exemplare. Multe din aceste povestiri, precum cea despre decapitarea secretă, mi-au lăsat o impresie dintre cele mai vii, neştearsă până în ziua de azi; dar mai mult decât orice altceva mi-au

rămas în amintire, nu ştiu nici eu de ce, cuvintele pelerinului adresate hangiţei de la „Baselstab”, şi anume: Când mă voi reîntoarce, am să vă aduc o scoică sfântă de pe ţărmul mării la Ascalon sau un trandafir din Ierihon.

— Cel puţin o dată pe săptămână Paul ne dădea lecţii de franceză. A început simplu prin a ne spune că trăise cândva în Franţa, că acolo se vorbeşte franceza, că ştie cum vine asta şi că dacă vrem, am putea lesne să-l imităm. Într-o dimineaţă de mai am ieşit în curtea şcolii, unde în strălucirea proaspătă de-afară ne-a fost imediat clar ce înseamnă *un beau jour*, şi că unui castan înflorit îi poţi spune la fel de bine şi *un chataignier en fleurs*. În general, lecţiile lui Paul erau cum nu se poate mai sugestive. Iată de ce mai întotdeauna punea mare preţ pe a ieşi, cu orice prilej, împreună cu noi afară din şcoală şi a ne arăta prin împrejurimi cât mai multe lucruri cu putinţă – centrala electrică cu staţia de transformare, furnalele şi forja cu abur de la fabrica metalurgică, atelierele de împletit coşuri şi fabrica de brânzeturi. Am mers să vedem hala de brasaj a fabricii de bere Ochsen şi slădăria, unde domnea o linişte atât de mare, încât niciunul dintre noi n-a cutezat să scoată o vorbă, şi într-o zi l-am vizitat şi pe armurierul Corradi, care-şi practica meseria la S. de aproape şaizeci de ani. Corradi purta mereu o vizieră verde, şi oricând i-o permitea lumina de la fereastra atelierului său, stătea aplecat peste încărcătoarele complicate ale unor vechi arme, pe care în afara lui nimeni din întreg ţinutul nu era în stare să le repare. Când reuşea să dreagă un încărcător din acesta, ieşea cu puşca în curte şi trăgea de bucurie câteva focuri în aer, ca semn că-şi încheiase munca.

Ceea ce Paul numea „învăţarea prin observare directă” ne-a dus, cu timpul, în toate locurile notabile dintr-un motiv sau altul, înscrise într-un perimetru de două ore de mers. Am fost la cetatea Fluhenstein, în defileul râului Starzlach, la castelul de apă mai sus de Hofen şi la turnul de muniţie de pe Kalvarienberg, străjuit de obuzierele de petarde ale Uniunii Veteranilor. Am fost noi înşine foarte surprinşi când, după diverse cercetări

preliminare de mai multe săptămâni, am reuşit să dăm de galeria surpată a minei de lignit din Straussberg.

abandonată după Primul Război Mondial, ca şi de rămăşiţele funicularului care transporta cărbunele de la gura galeriei până jos, la gara din Altstätten. Dar am întreprins nu doar excursii din cele care-şi propuneau puncte de destinaţie precise, ci în unele zile deosebit de frumoase, deseori doar pentru a erboriza sau, sub acest pretext, pentru a trândăvi, ieşeam pur şi simplu afară pe câmp. În asemenea ocazii, care se iveau de obicei la început de vară, ne întovărăşea nu de puţine ori şi fiul frizerului şi autopsierului Wohifahrt, socotit a nu fi zdravăn la cap. De vârstă incertă şi având o fire copilăros-senină, lunganul acesta, căruia toţi nu-i spuneau decât Mangold, era în al nouălea cer când putea merge împreună cu noi ceilalţi, încă neajunşi la vârsta adolescenţei, şi să ne demonstreze că era în stare să spună instantaneu, ce zi din săptămână corespundea oricărei date calendaristice din trecut sau din viitor, în ciuda faptului că altminteri n-o scotea la capăt nici cu cea mai simplă operaţie aritmetică. Astfel, dacă-i spuneai lui Mangold că eşti născut pe 18 mai 1944, îţi răspundea neîntârziat că asta fusese într-o joi. Şi dacă încercai să-l pui la încercare cu probleme mai complicate, de pildă cu data de naştere a papei ori a regelui Ludwig, ştia şi atunci să-ţi numească, fără urmă de ezitare, despre ce zi anume fusese vorba. Paul, care excela el însuşi la calculul mintal şi era în general un remarcabil matematician, a căutat ani în şir să afle secretul lui Mangold, supunându-l unei serii de teste complicate, chestionare şi altor preparative. După câte ştiu, însă, nu i-a reuşit nici lui, nici nimănui altcuiva, fiindcă Mangold abia dacă înţelegea vreuna din întrebările ce i se puneau. Indiferent de asta, Paul, la fel ca şi noi ceilalţi sau Mangold, savura în mod vizibil excursiile în împrejurimi. În bluza lui de vânt sau numai în cămaşă umbla în faţa noastră cu capul uşor ridicat şi cu mersul său atât de caracteristic, făcând paşi mari şi elastici, adevărată

întruchipare – după cum îmi dau seama de asta abia acum – a mişcării germane de drumeţie *Wandervogel*, care pesemne că-i marcase tinereţea. Hoinărind pe câmpuri, Paul avea obiceiul să fluiere tot timpul. Fluiera cu o nemaipomenită iscusinţă; sunetul pe care-l scotea era minunat de plin, precum cel al unui flaut, şi chiar căţărându-se pe munte izbutea să fluiere, cu aparentă uşurinţă, lungi secvenţe muzicale şi game în succesiune rapidă – nu sunete la întâmplare, ci fraze şi melodii frumoase, compuse cu măiestrie, nemaiauzite de niciunul din noi până atunci, şi care, redescoperindu-le peste ani într-o operă de Bellini sau într-o sonată de Brahms, mă tulburau până-n adâncul inimii. Când făceam undeva un popas, Paul îşi scotea clarinetul pe care îl căra negreşit după el într-un vechi ciorap de bumbac, şi ne cânta tot felul de bucăţi din repertoriul clasic, pe-atunci cu desăvârşire necunoscut pentru mine – cu precădere din părţile lente. În afara acestor ore de muzică, la care rolul nostru se limita la cel de simplu public ascultător, mai învăţam câte un cântec nou cel puţin o dată la două săptămâni, fiind preferată, şi în acest caz, melancolia în faţa voioşiei. *Zu Străjiburg aufder Schanz*, *dafing mein Trauem an*, *Auf den Bergen die Burgen*, *Im Krug zum grilnen Kranze* şi *Wir gleiten hinunter das Ufer entlang* – acesta era genul de cântece pe care le învăţam. Dar ce însemna cu-adevărat muzica pentru Paul n-am înţeles decât atunci când foarte talentatul fiu al organistului Brandeis, deja student la Conservator, a venit odată la ora noastră de muzică, fiind invitat, bănuiesc, chiar de Paul, pentru a cânta un concert la vioară în faţa auditoriului format din copii de ţărani – căci asta eram cu toţii aproape fără excepţie. Paul, care stătea ca de obicei la locul său de la fereastră, n-a reuşit defel să-şi disimuleze emoţia stârnită de interpretarea tânărului Brandeis şi, dându-i lacrimile, a trebuit să-şi scoată ochelarii. Cred chiar că-mi amintesc că şi-a întors faţa, ca să ascundă de noi sughiţul de plâns care-l copleşise. Însă nu numai muzica îi provoca lui Paul asemenea schimbări umorale; într-adevăr, se

putea întâmpla în orice moment, în toiul orei la clasă, în recreaţie sau în cursul uneia din promenadele noastre, ca Paul, aşezat sau oprindu-se undeva din mers, să rămână absent şi retras de parcă el, în aparenţă mereu senin şi voios, era în realitate întruchiparea disperării înseşi.

Dar dacă am reuşit să înţeleg oarecum ce era cu această disperare a lui, asta s-a petrecut abia după ce mi-am putut însera propriile amintiri fragmentare în lucrurile povestite de Mme. Lucy Landau care, după cum avea să se dovedească în cursul investigaţiilor mele întreprinse în S., se ocupase de înmormântarea lui Paul în cimitirul local. Lucy Landau locuia la Yverdon, unde chiar acolo, în al doilea an de la moartea lui Paul într-o zi de vară, rămasă în amintirea mea ca o zi ciudat de tăcută, i-am făcut prima dintr-o mai lungă serie de vizite. A început prin a-mi povesti că împreună cu tatăl ei, văduv, care fusese istoric al artei, părăsise la vârsta de şapte ani oraşul natal Frankfurt. Vila modestă în care trăiau pe malul lacului fusese construită pe la 1900 de un fabricant de ciocolată, dornic să se retragă aici la bătrâneţe. Tatăl lui Lucy Landau o cumpărase în vara lui 1933, deşi această achiziţie, după cum îmi spunea Mme. Landau, îi înghiţise aproape întreaga avere, ceea ce i-a forţat să locuiască întreaga ei copilărie şi în anii de război ce-au urmat într-o casă aproape în întregime nemobilată. Ce-i drept, locuitul în camerele goale nu-i păruse niciodată un neajuns, ci mai curând, într-un mod greu explicabil, ca o distincţie ori o favoare deosebită, acordată în urma unei întorsături norocoase a lucrurilor. Îşi amintea, de pildă, aşa-mi povestea Mme. Landau, cu mare claritate de a opta ei aniversare, la care tatăl ei îi aranjase pe terasă măsuţa cu o batistă de hârtie întinsă deasupra, la care se aşezase apoi să cineze împreună cu Ernest, noul ei coleg de clasă, în timp ce tatăl ei, în vestă neagră şi cu şervetul peste antebraţ, jucase rolul unui chelner deosebit de prevenitor. împrejmuită de copacii uşor legănaţi de vânt, casa goală cu ferestrele larg deschise fusese pentru ea în acele clipe ca decorul la un spectacol feeric. Şi când apoi, a continuat

Mme. Landau, s-a aprins un foc după altul de-a lungul lacului până la St. Aubin şi mai departe, a fost absolut convinsă că toate acestea se întâmplau exclusiv pentru ea, în onoarea aniversării ei. Ernest, a mai spus Mme. Landau cu un surâs adresat lui peste timp, Ernest ştia desigur prea bine că focurile de bucurie iluminând bezna de jur-împrejur celebrau Ziua Naţională, dar a evitat plin de tact să-mi tulbure starea de fericire prin vreo remarcă lămuritoare. În general, discreţia lui Ernest, care era mezinul unei familii de muncitori numeroase, a rămas pentru mine totdeauna exemplară, şi nimeni altcineva n-a mai egalat-o cu excepţia, poate, a lui Paul, pe care din păcate am ajuns să-l cunosc mult prea târziu – în vara lui 1971, la Salins-les-Bains, în munţii Jura francezi.

Acestei mărturisiri îi urmă o mai lungă tăcere, înainte ca Mme. Landau să adauge că şedea atunci pe-o bancă în parc pe Promenade des Cordeliers, citind autobiografia lui Nabokov, când Paul, care mai trecuse deja de două ori pe lângă ea, o abordase cu o politeţe la limita extravaganţei pentru a-i vorbi despre această lectură, şi pornind de-aici se întreţinuse cu ea întreaga după-masă precum şi în săptămânile ce-au urmat în modul cel mai agreabil cu putinţă, în franceza lui un pic demodată, dar extrem de corectă. Îi explicase din capul locului, aşa-zicând în chip de introducere, că venise la Salins-les-Bains, localitate pe care o ştia mai demult, fiindcă în anii din urmă ceea ce el numea *stările* lui se înrăutăţiseră până-ntr-atât, încât claustrofobia nu-i mai permitea să-şi ţină orele, şi în ciuda simpatiei pe care-o resimţise totdeauna pentru elevii săi, după cum ţinuse să sublinieze, aceştia îi apăreau ca nişte creaturi vrednice de dispreţ şi odioase în aşa măsură, că nu o dată simpla lor vedere stârnise înăuntrul lui o violenţă iraţională şi nemăsurată. Paul făcuse tot posibilul să-şi înfrâneze ori să-şi mascheze tulburarea profundă şi teama de a nu-şi pierde minţile, pe care le trădau asemenea mărturisiri. Tot astfel, încă din primele zile când se cunoscuseră, continuă Mme. Landau, el îi relatase cu o ironie care dădea tuturor lucrurilor un aer facil şi

insignifiant, despre recenta lui tentativă de a-şi pune capăt vieţii, un episod pe care îl considera ca fiind extraordinar de penibil şi de care-şi amintea doar cu mare neplăcere, dar de care a trebuit să-i pomenească pentru ca ea să ştie exact cine-i strigoiul ciudat alături de care a avut amabilitatea să se plimbe prin văraticul Salins. *Le pauvre Paul*, spuse Mme. Landau dusă pe gânduri şi adăugă apoi, privind iar către mine, că în decursul vieţii ei nu tocmai scurte cunoscuse – *mai îndeaproape*, cum preciză ea cu o expresie ironică pe faţă – un număr considerabil de bărbaţi, care într-un fel sau altul fuseseră toţi foarte încântaţi de sine. Fiecare din aceşti domni, ale căror nume, slavă Domnului, le şi uitase în mare parte, nu fusese la urma urmelor decât un mitocan necioplit, în timp ce nici nu-ţi puteai imagina un amic mai atent şi mai agreabil ca bunul Paul, cel aproape distrus de solitudinea sa lăuntrică. Făcuseră amândoi, îmi povesti Mme. Landau, nişte plimbări şi excursii minunate în Salins şi în afara oraşului. Fuseseră împreună la băile termale şi în saline şi după-amiezi întregi sus la cetatea Belin. Priviseră de pe poduri apele verzi ale râului Furieuse şi-şi povestiseră unul altuia felurite istorioare, merseseră la Arbois să vadă casa Pasteur şi vizitaseră la Arc-et-Senans clădirea salinei, construită în secolul al XVIII-lea ca un model ideal de fabrică, oraş şi societate; cu această ocazie, Paul sugerase nişte legături foarte temerare, după părerea ei, între conceptul burghez de utopie şi ordine, aşa cum se manifesta el în schiţele şi construcţiile lui Nicolas Ledoux, şi distrugerea şi dispariţia vieţii naturale. Vorbind acum despre asta, spuse Mme. Landau, se miră ea însăşi cât de prezente mai sunt în ea imaginile pe care le crezuse îngropate de doliul ce i-l purtase lui Paul. Dar cel mai limpede dintre toate le are în faţa ochilor pe cele din excursia mai degrabă anevoioasă, în ciuda telescaunului, pe vârful Montrond, de unde contemplaseră o veşnicie peisajul lacului Geneva şi al împrejurimilor, apărând mult micşorat, redus parcă anume pentru un trenuleţ de jucărie. Aceste forme minuscule, pe de-o parte, şi pe de

alta masivul Montblanc dominând cu blândeţe gheţarii din Vanoise, ale căror sclipiri aproape că se pierdeau în depărtare, şi panorama Alpilor ocupând jumătate de orizont – toate acestea treziseră în ea, pentru prima oară în viaţă, un simţ al dimensiunilor contradictorii care sălăşluiesc în dorurile noastre.

În cursul unei vizite ulterioare la vila Bonlieu, întrebând-o cum de cunoscuse Paul dinainte atât de bine munţii Jura şi împrejurimile oraşului Salins, aşa cum lăsa să se înţeleagă o aluzie făcută de Mme. Landau, am aflat că din toamna lui 1935 până la începutul lui 1939 el fusese pentru scurtă vreme preceptor mai întâi la Besançon şi apoi la o familie din Dole, care se numea Passagrain. Ca pentru a-mi lămuri mai bine această informaţie nu tocmai compatibilă cu biografia unui învăţător german de şcoală elementară din anii treizeci, Mme. Landau îmi puse în faţă un album mare, în care era documentată fotografic şi adnotată de mâna lui nu doar perioada în chestiune, ci aproape întreaga viaţă a lui Paul Bereyter. În acea după-masă am răsfoit albumul iar şi iar, înainte şi înapoi, şi mă tot întorc la el din când în când fiindcă, privind fotografiile, mi s-a părut într-adevăr, şi încă îmi mai pare că morţii s-ar reîntoarce ori că noi am fi pe punctul să ne reunim cu ei. Primele fotografii spuneau povestea unei copilării fericite în casa familiei Bereyter, situată în Blumenstrabe în imediata vecinătate a pepinierei Lerchenmüller, şi-l înfăţişau adesea pe Paul cu pisica lui şi cu un cocoş în mod vizibil complet domesticit. Urmau anii petrecuţi la internatul şcolii rurale, aproape la fel de fericiţi ca anii copilăriei abia trecute, iar apoi intrarea la şcoala normală pedagogică din Lauingen, pe care în legenda la fotografie Paul o numea şcoala de dresură a institutorilor din Lauingen. Mme. Landau remarcă aici că Paul se supusese acestei instrucţii călăuzite de preceptele cele mai obtuze şi de un catolicism maladiv numai pentru că voia cu orice preţ, chiar şi cu acela al unei asemenea

Instrucţii, să ajungă să predea copiilor, şi doar

idealismul său absolut i-a permis să îndure perioada din Lauingen rămânând cu sufletul nevătămat. În 1934/35 Paul, pe-atunci în vârstă de douăzeci şi patru de ani, şi-a încheiat anul de stagiu la şcoala elementară din S., şi anume, după cum am constatat spre uimirea mea, în aceeaşi sală de clasă unde, cu vreo cincisprezece ani mai târziu, avea să predea şi altei cete de copii, cu mine printre ei, care abia dacă se deosebea de cea reprodusă aici.

Din fotografiile albumului ca şi din unele comentarii făcute de Mme. Landau reiese limpede că vara lui 1935 ce a urmat anului de stagiu a fost, datorită celor câteva săptămâni petrecute la S. de Helen Hollaender din Viena, una din perioadele cele mai faste din viaţa lui Paul Bereyter, pe cale să devină învăţător la şcoala elementară. Cu puţine luni mai în vârstă ca el, Helen – care după cum e consemnat în album cu un dublu semn de exclamare, a locuit în casa Bereyter, în timp ce mama ei stătea la pensiunea Luitpold – a fost pentru Paul, aşa credea Mme.

Landau, o adevărată revelaţie căci, spunea ea, dacă fotografiile astea nu mint, Helen Hollaender trebuie să fi fost o femeie deschisă, inteligentă, dar şi o apă adâncă, în care lui Paul îi plăcea să se oglindească.

Şi-acum, continuă Mme. Landau, gândiţi-vă numai: la începutul lui septembrie, Helen se reîntoarce cu mama ei la Viena, Paul îşi ia în primire primul său post de titular în W., un sat izolat, şi nici n-apucă bine să reţină numele copiilor când i se comunică oficial, că în baza reglementărilor legale pe care le cunoaşte, este cu neputinţă ca el să mai rămână în învăţământ. Frumoasele speranţe de viitor pe care şi le făcuse în timpul verii se năruie în tăcere precum proverbialul castel din cărţi de joc. Orice perspectivă se şterge din faţa ochilor săi, şi pentru prima oară îl încearcă atunci acel implacabil sentiment de înfrângere, care mai târziu avea să-l

copleşească deseori şi cu care, în final, nu s-a mai putut împăca. La sfârşitul lui octombrie, spuse Mme. Landau încheindu-şi relatarea pentru moment, Paul a plecat *via* Basel la Besançon, unde prin intermediul unui prieten de afaceri al tatălui său obţinuse un post de preceptor. Cât de nenorocit trebuie să se fi simţit el pe-atunci reiese dintr-o mică fotografie făcută într-o duminică după-masă de vară, în care Paul, cel alungat în răstimp de-o lună din starea de fericire în cea de nefericire, apare în marginea din stânga înfricoşător de slab, ca un om ajuns în pragul topirii fizice.

Cât despre ce s-a mai întâmplat cu Helen Hollaender, despre asta Mme. Landau nu mi-a putut da nicio informaţie mai precisă. În această chestiune, îmi spuse, Paul păstrase invariabil tăcerea, poate pentru că, după cum bănuia ea, era chinuit de ideea că-i înşelase speranţele şi că o abandonase. Dar după câte reuşise totuşi să afle Mme. Landau, era destul de sigur că fusese deportată împreună cu mama ei într-unul din acele trenuri speciale care, de regulă, plecau din gările vieneze încă înainte de revărsatul zorilor, mai întâi probabil spre Theresienstadt.

Şi-aşa, frântură cu frântură, viaţa lui Paul Bereyter se detaşa din fundal. Mme. Landau nu se arăta deloc uimită că, deşi proveneam din S. şi cam ştiam cum stă treaba în oraşul respectiv, îmi rămăsese totuşi ascuns faptul că bătrânul Bereyter fusese ceea ce se numea pe-atunci un semievreu, în consecinţă Paul nefiind decât pe trei sferturi arian. Ştiţi, îmi spuse ea într-una din vizitele mele la Yverdon, ştiţi dumneavoastră, conştiinciozitatea cu care în anii de după prăpăd oamenii aceştia au trecut sub tăcere, au tăinuit şi, după cum mi se pare, chiar au uitat totul nu este, în fond, decât un revers al felului perfid în care Schöferle, de exemplu, proprietar de cafenea din S., i-a pus în vedere mamei lui Paul, pe care o chema Thekla şi care jucase un timp pe scena teatrului municipal din Nürnberg, că prezenţa unei doamne căsătorite cu un semievreu i-ar putea inoportuna pe clienţii săi respectabili

şi că de aceea o roagă cât mai politicos cu putinţă, cum se cuvine, să renunţe de-acum înainte la a mai frecventa cafeneaua lui. Nu mă miră, spuse Mme. Landau, nu mă miră câtuşi de puţin că v-au rămas ascunse josniciile şi meschinăriile cărora le-a fost expusă familia Bereyter într-un orăşel mizerabil cum era S. la acea vreme şi cum mai este şi azi, în ciuda oricărui aşa-zis progres; nu mă miră fiindcă ţine de logica întregii poveşti.

Tatăl lui Paul, care fusese un ins melancolic şi cultivat, îmi spuse Mme. Landau, străduindu-se ca după mica ieşire pe care şi-o îngăduise să revină pe terenul faptelor, era de altfel originar din Gunzenhausen în Franconia, unde bunicul Amschel Bereyter ţinea o prăvălie cu mărunţişuri şi se căsătorise cu slujnica lui creştină, foarte devotată după cei câţiva ani petrecuţi la el în casă, Amschel având pe-atunci deja peste cincizeci de ani, iar Rosina abia douăzeci şi cinci. Din această căsnicie trăită foarte retras, se-nţelege, a rezultat apoi ca unic copil Theo, tatăl lui Paul. După ce şi-a făcut ucenicia ca negustor la Augsburg şi a lucrat mai mult timp într-un mare magazin din Nürnberg, reuşind să ajungă în eşaloanele superioare ale ierarhiei, Theo Bereyter s-a stabilit în 1900 în S. şi a deschis aici cu un capital în parte dobândit, în parte împrumutat un mare magazin universal, *emporiu* este cuvântul potrivit, unde puteai cumpăra de toate, de la cafea boabe până la nasturi de guler, de la camizole până la ceasuri cu cuc, şi de la zahăr candel până la jobene pliabile. Această minune de magazin universal, îmi povesti Mme. Landau, îi fusese odată descris amănunţit de Paul atunci când, în vara lui 1975, după o operaţie de cataractă, zăcea bandajat la ochi într-un spital din Berna, însă după cum spunea el, vedea unele lucruri cu o claritate de vis, lucruri despre care nu crezuse că ar mai fi existat în el. În copilăria sa, toate din acest magazin universal îi păreau a fi cumva mult prea înalte, pe de-o parte, desigur, fiindcă era mititel, dar pe de alta fiindcă rafturile ajungeau într-adevăr până sus la plafon, la o înălţime de patru metri. Cum în pereţii din spate ai vitrinelor fuseseră proiectate

doar nişte oberlihturi înguste, iluminarea emporiului, chiar şi într-o zi strălucitoare de vară, era sumbră, ceea ce copil fiind, aşa-i spusese Paul, îl izbise cu-atât mai mult, cu cât mai tot timpul se deplasa prin magazin pe tricicleta lui la nivelul cel mai de jos, străbătând prăpăstiile care se căscau între tejghele, dulapuri şi galantare şi traversând o multitudine de mirosuri – cel al granulelor de camfor contra moliilor şi al săpunului de lăcrămioare fiind totdeauna cele mai puternice, în timp ce mirosul pâslei din lână şi al lodenului nu-l percepeai decât pe vreme umedă, iar al heringilor şi al uleiului de in doar când era arşiţă. Ore în şir, îi spusese Paul adânc mişcat de evocarea acestor amintiri, el pedalase pe-atunci prin dreptul nesfârşitelor, cum i se păreau, şiruri întunecate de baloturi de stofă, al carâmbilor de cizmă lucioşi, al borcanelor de conservă, al stropitorilor galvanizate, al rastelului de bice şi al acelui dulăpior special, care-l fermeca în mod deosebit, în care îndărătul unor ferestruici de sticlă erau etalate, în toate culorile curcubeului, ibrişine de mătase de la Gütermann. Personalul emporiului era format din secretarul şi contabilul Frommknecht, care de prea mult aplecat peste corespondenţa sa şi peste veşnicele cifre şi socoteli avea deja de la treizeci de ani un umăr mai sus ca celălalt; din domnişoara bătrână Steinbeifi, care se agita cât era ziulica de mare cu cârpa de praf şi pămătuful de pene; şi din cei doi vânzători – neînrudiţi unul cu altul, după cum nu conteneau să sublinieze – Müller Hermann şi Müller Heinrich care, mereu în vestă şi mânecuţe, stăteau de-o parte şi de alta a monumentalei case de înregistrare şi tratau clientela cu acea condescendenţă naturală, ca să spunem aşa, a celor ce ocupă o mai înaltă poziţie în viaţă. De câte ori însă tatăl, adică proprietarul emporiului, Theo Bereyter în persoană, îmbrăcat în redingotă ori în costum reiat şi ghetre, cobora pentru câteva ore în magazin, ceea ce se întâmpla zilnic, el se posta între cei doi palmieri în ghiveci care, după cum era vremea, se găseau în interiorul sau în exteriorul uşii batante, salutându-şi clienţii, pe fiecare în parte, în modul cel mai respectuos cu putinţă

atât la intrarea, cât şi la ieşirea lor din magazin – pe cel mai nevoiaş dintre pensionarii azilului de bătrâni de vizavi nu mai puţin decât pe soţia luxoasă a proprietarului fabricii de bere Hastreiter.

Ca unic magazin mai mare din localitate şi din întregul ţinut, emporiul, adăugă Mme. Landau, i-a putut asigura familiei Bereyter o existenţă burgheză solidă, ba chiar ceva mai mult de-atât, lucru de care-ţi dădeai seama, spuse Mme. Landau, chiar şi numai din faptul că în anii douăzeci Theodor şofa un Diirkopp, automobil în care, cum îi plăcea lui Paul să-şi reamintească, stârnea senzaţie pretutindeni unde ajungea cu el, în Tirol, la Ulm sau la lacul Constance. Theodor Bereyter – o ştiu tot din cele povestite de Mme. Landau care, după

cum mi-a devenit din ce în ce mai clar, trebuie să fi discutat cu Paul la nesfârşit despre toate acestea – murise în Duminica Floriilor a anului 1936 de o insuficienţă cardiacă, aşa s-a spus, dar în realitate, ţinea să sublinieze Mme. Landau, el murise din cauza furiei şi spaimei care îl măcinau de când la Gunzenhausen, orăşelul său natal, cu exact doi ani înainte de ziua morţii sale, familiile evreieşti stabilite acolo de generaţii deveniseră ţinta unor grave acte de violenţă. Proprietarul emporiului, condus pe ultimul său drum doar de soţie şi de angajaţii săi, fusese înmormântat încă înainte de Paşti în cimitirul din S. Într-un colţ retras, despărţit de un zid micuţ, rezervat celor fără confesiune şi sinucigaşilor. Se mai cere menţionat aici, spuse Mme. Landau, că deşi marele magazin universal, trecut după moartea lui Theodor Bereyter în proprietatea văduvei Thekla, n-a putut fi, deci, „arianizat”, aceasta l-a vândut pe o nimica toată negustorului de vite şi de bunuri funciare Alfons Kienzle, care de la un timp se profilase ca om de afaceri cu greutate. După această bizară tranzacţie Thekla Bereyter a căzut în depresie, murind şi ea la numai câteva săptămâni apoi.

Toate aceste întâmplări, spuse Mme. Landau, Paul le urmărea de la distanţă fără a putea interveni defel, fiindcă

pe de-o parte când îi parveneau veştile rele era de fiecare dată prea târziu, iar pe de alta puterea de decizie părea să-i fi paralizat, fiindu-i cu neputinţă să se gândească mai departe de ziua următoare. De aceea, mi-a explicat Mme. Landau, Paul nici n-a fost mult timp la curent cu ceea ce se întâmplase cu-adevărat în S. în 1935/36 şi se ferea să-şi îndrepte atenţia asupra trecutului plin de pete oarbe. Abia în ultimul său deceniu de viaţă, petrecut în cea mai mare parte la Yverdon, reconstituirea acelor evenimente, spuse Mme. Landau, devenise importantă pentru el, ba chiar de o importanţă vitală, credea ea. Deşi vederea îi slăbise, căutase zile în şir prin arhive făcându-şi însemnări nesfârşite, de exemplu despre incidentele din Gunzenhausen, când în amintita Duminică a Floriilor din 1934, aşadar cu ani înainte de aşa-numita Noapte de Cristal, fuseseră sparte geamurile de la casele evreilor, şi evreii înşişi înhăţaţi din pivniţele unde se ascunseseră şi târâţi pe străzile oraşului. Nu doar abuzurile grosolane şi violenţele săvârşite în Duminica Floriilor la Gunzenhausen, sfârşitul septiiagenarului Ahron Rosenfeld, omorât cu lovituri de cuţit, ori al lui Siegfried Rosenau, în vârstă de treizeci de ani, spânzurat de-o grindă, spuse Mme. Landau, nu doar toate acestea l-au îngrozit pe Paul, ci – la fel de mult – şi remarca cinică peste care dăduse într-un articol de ziar în cursul cercetărilor sale, anume că în dimineaţa următoare şcolarii din

Gunzenhausen se bucuraseră pretutindeni în localitate de un bazar gratuit, aprovizionându-se pe mai multe săptămâni din prăvăliile devastate cu necesarul de agrafe de păr, ţigări de ciocolată, creioane colorate, praf de limonadă şi multe altele.

După toate astea, cel mai greu mi-era să înţeleg în povestea lui Paul cum de la începutul lui 1939 – fie pentru că nu-şi mai putea păstra poziţia de preceptor german în vremurile tot mai dificile din Franţa, fie din furie oarbă ori poate chiar dintr-un soi de perversiune – revenise el în Germania, în capitala Reichului ce-i era cu desăvârşire străină şi îşi găsise la Oranienburg o slujbă în biroul unui

atelier de reparaţii auto, unde după numai câteva luni primise ordinul de mobilizare, care după cum se vede nu-i ocolea nici pe cei pe trei sferturi arieni. Serviciul militar, dacă putem spune aşa, şi l-a făcut şase ani la artileria motorizată, fiind plimbat încolo

şi-ncoace prin cele mai felurite colţuri ale Marelui Reich german şi apoi ale numeroaselor ţări ocupate – în Polonia, Belgia, Franţa, în Balcani, Rusia şi la Marea Mediterană, şi cu siguranţă văzând în acest timp mai multe decât ar putea înmagazina inima sau ochiul oricui. Anotimpurile şi anii se succedau, după o toamnă valonă urmă o nesfârşită iarnă albă în apropiere de Berdicev, o primăvară în *Departament* Haute-Saône, o vară pe coasta dalmată ori în România, dar în orice caz el aflându-se mereu la – după cum scrisese Paul sub această fotografie – o distanţă de circa 2000 km parcurşi în zbor de pasăre –, dar măsuraţi din ce punct? şi de la o zi la alta şi de la un ceas la altul, cu fiecare bătaie a pulsului, el devenindu-şi lui însuşi tot mai de neînţeles, mai impersonal şi mai abstract.

Reîntoarcerea lui Paul în Germania în 1939, la fel ca şi reîntoarcerea lui la S. după război şi reluarea meseriei de institutor tocmai acolo de unde fusese cândva dat afară a fost o aberaţie, spuse Mme. Landau. Înţeleg, desigur, mai adăugă ea, ce l-a putut atrage iar în învăţământ. Pur şi simplu era născut pentru a le preda copiilor – un adevărat *melamed* care, după cum mi-aţi arătat chiar dumneavoastră, era capabil ca din nimic să ţină cele mai frumoase lecţii. Şi ca un bun învăţător ce era îşi va mai fi închipuit, pesemne, că trebuie odată trasă linie sub aceşti doisprezece ani îngrozitori şi dată pagina pentru un nou început. Dar asta nu-i decât o jumătate de explicaţie, cel mult. Ce l-a îndemnat, dacă nu cumva chiar l-a forţat pe Paul să se reîntoarcă în 1939 şi 1945 a fost faptul că era german până în adâncul sufletului, legat de acest pământ natal de la poalele Alpilor şi de acest mizerabil orăşel S.,

pe care în fond îl ura, şi în sinea lui, sunt sigură de asta, spuse Mme. Landau, şi-ar fi dorit să-l vadă distrus şi făcut una cu pământul dimpreună cu toţi locuitorii săi pe care-i detesta din rărunchi. Se ştie că Paul, spuse Mme. Landau, nu suferea noua sa locuinţă în care, cu puţin înainte de pensionare, fusese mai mult sau mai puţin forţat să se mute, fiindcă demolaseră minunata, vechea clădire Lerchenmüller pentru a construi în locul ei un oribil bloc de apartamente; şi cu toate astea, lucru notabil, în ultimii doisprezece ani cât a trăit aici, la Yverdon, el nu s-a putut decide să renunţe la această locuinţă, ci dimpotrivă, se reîntorcea de mai multe ori pe an la S. anume pentru a se asigura, după cum spunea, că totu-i în ordine. Când revenea din aceste expediţii, care în general nu durau mai mult de două zile, era totdeauna demoralizat, arătându-şi în felul său copilăros-simpatic căinţa că, spre paguba lui, nu-mi urmase nici de data asta sfatul stăruitor de a nu mai merge la S.

Aici la Bonlieu, îmi povesti Mme. Landau în cursul unei alte conversaţii, Paul îşi petrecea mult timp grădinărind, un lucru pe care-l îndrăgea poate mai mult ca orice altceva. După reîntoarcerea noastră din Salins, când am decis împreună că de-acum înainte avea să trăiască la Bonlieu, el m-a rugat numaidecât să-i permit să se ocupe de grădina destul de neîngrijită. Şi Paul reuşise într-adevăr s-o transforme în mod spectaculos. Copacii tineri, florile, plantele ornamentale şi cele căţărătoare, straturile cu iederă umbroasă, rododendronii, trandafirii, arbuştii şi tufărişurile – totul creştea şi înflorea, nu mai exista niciun petic de pământ gol. În fiecare după-amiază, atunci când vremea o permitea, spuse Mme. Landau, Paul se îngrijea de grădină, dar uneori doar stătea aşezat, privind mult timp la verdeaţa ce prolifera în jurul său. Medicul care-l operase de cataractă îi recomandase să contemple îndelung frunzele în mişcare pentru a-şi proteja şi îmbunătăţi vederea. În schimb noaptea, firește, spuse Mme. Landau, Paul nu se mai sinchisea de indicaţiile şi prescripţiile medicale, iar în camera lui lampa rămânea

totdeauna aprinsă până în zori. Citea şi iar citea – Altenberg, Trakl, Wittgenstein, Friedell, Hasenclever, Toller, Tucholsky, Klaus Mann, Ossietzky, Benjamin, Koestler şi Zweig, altfel spus înainte de toate scriitori care-şi luaseră viaţa sau erau pe punctul s-o facă. Caietele cu extrase din lecturile sale pot da o idee despre cât de mult îl interesa în special viaţa acestor autori. Copiase din ei sute de pagini, majoritatea notate stenografie

În sistem Gabelsberg, căci altfel i-ar fi luat prea mult timp, şi tot mereu dai în ele peste poveşti cu sinucideri. Am avut impresia, spuse Mme. Landau întinzându-mi caietele negre de pânză cerată, că Paul strânsese aici o serie de probe juridice a căror greutate, sporind pe durata procesului, l-a convins definitiv că locul lui era printre exilaţi şi că n-avea ce căuta la S.

La începutul lui 1982 starea ochilor săi începuse să se deterioreze. Curând, tot ce mai vedea erau doar imagini trunchiate sau ciobite. Aflând că o a doua intervenţie nu mai era posibilă, Paul reacţionase cu calm, spuse Mme. Landau, şi pentru cei opt ani de lumină de care se mai bucurase după

operaţia de la Berna păstrase mereu o recunoştinţă exuberantă. Dacă se gândea – aşa-i spusese Paul la scurt timp după stabilirea diagnosticului extrem de nefavorabil – că încă de copil vederea îi fusese tulburată de aşa-numitele „muşte zburătoare” şi că se temuse dintotdeauna că micile pete întunecate şi forme perlate care-i dănţuiau dinaintea ochilor aveau nu peste mult să-l ducă la orbire, atunci era de-a dreptul de mirare că ochii îl slujiseră atât de îndelung aşa de bine. Fapt este că Paul, adăugă Mme. Landau, vorbea în acele zile cu cea mai mare seninătate despre lumea gri-şoricie, cum o numea el, care i se deschidea de-acum înainte în faţa ochilor, şi el avansă ipoteza că noua lume în care era pe punctul să intre era, ce-i drept, mai strâmtă decât cea anterioară, dar că se aştepta totuşi să-i dea un oarecare sentiment de confort. M-am oferit atunci,

spuse Mme. Landau, să-i citesc întregul Pestalozzi, la care Paul mi-a replicat că pentru aşa ceva îşi sacrifică bucuros vederea şi că mă roagă s-o fac neîntârziat, începând poate cel mai bine cu *Ora de seară a unui sihastru*. La un moment dat în toamnă, în timpul unei astfel de şedinţe de citit, spuse Mme. Landau, Paul m-a anunţat fără niciun preambul că, nemaiexistând motiv să-l păstreze, va renunţa la apartamentul său din S. La puţin timp după Crăciun am plecat amândoi la S. în acest scop. Cum încă nu fusesem prin noua Germanie, am privit din capul locului această călătorie cu o anume neplăcere. Nu căzuse zăpadă defel, nicăieri nici urmă de vreo activitate hibernală, şi când am coborât la S. mi s-a părut că nimerisem la capătul lumii şi-am avut o presimţire atât de neliniştitoare, încât am vrut pe loc să fac cale întoarsă. Apartamentul lui Paul era rece şi prăfuit şi plin de trecut. Timp de două, de trei zile am tot scotocit prin el la întâmplare. În cea de-a treia zi, vremea a devenit cu totul neobişnuită pentru acest anotimp şi a-nceput să bată foehnul. Pădurile de brazi înnegreau versanţii munţilor, la ferestre geamurile luceau plumburiu şi cerul era atât de jos şi de sumbru, încât ai fi zis că din el e gata să se scurgă o cerneală neagră. Tâmplele mă dureau aşa de cumplit că a trebuit să mă întind, şi-mi amintesc foarte precis că după ce aspirina pe care mi-o dăduse Paul a început treptat să-şi facă efectul, din spatele pleoapelor mele unde stăteau la pândă au prins să se agite două stranii pete funeste. M-am trezit abia în amurg, care în această perioadă a anului se lăsa, ce-i drept, deja de la ora trei. Paul mă acoperise cu o pătură, dar n-am dat de el prin casă. Stând în vestibul, indecisă, am observat că lipsea bluza lui de vânt, despre care Paul îmi spusese în treacăt chiar în acea dimineaţă că atârna în cuierul acela de aproape patruzeci de ani. Am ştiut în acel moment că Paul plecase îmbrăcat cu ea şi că nu-l voi mai revedea în viaţă. Eram, deci, oarecum pregătită când am auzit curând după asta soneria de la uşă. Doar felul în care murise, acest sfârşit de neînchipuit pentru mine, m-a făcut mai întâi să-mi pierd cu totul cumpătul, dar am realizat

curând că se înscria perfect în logica lucrurilor. Trenurile aveau pentru Paul o semnificaţie mai adâncă. Probabil i se păruse dintotdeauna că liniile ferate erau o cale spre moarte. Orarele, itinerariile, logistica întregului sistem feroviar – pentru el, toate acestea deveniseră în anumite perioade o adevărată obsesie, după cum o trăda apartamentul din S. Mai am şi azi în faţa ochilor macheta feroviară Märklin, instalată de el pe o masă de scânduri în camera goală dinspre nord, ca pe un simbol şi imaginea însăşi a tragediei germane a lui Paul.

— La aceste cuvinte ale lui Mme. Landau mi-am amintit de gările, liniile ferate, macazurile, depourile şi semafoarele pe care Paul le desenase de atâtea ori

pe tablă şi pe care noi trebuia să le copiem cu cea mai mare exactitate în caietele noastre. În definitiv, i-am spus eu lui Mme. Landau după ce i-am povestit de aceste ore despre căile ferate, e greu de ştiut din ce pricini va muri cineva. Da, foarte greu, spuse Mme. Landau, chiar n-ai cum să ştii. În toţi anii petrecuţi de el aici la Yverdon n-am bănuit o clipă că Paul îşi găsise în sistemul feroviar fatalitatea gata rezumată, ca să spun aşa. Doar o singură dată s-a întâmplat să-mi vorbească, foarte pe departe, despre obsesia lui pentru căile ferate, dar mai mult ca despre o curiozitate aparţinând unui trecut încheiat. Paul mi-a povestit atunci, spuse Mme. Landau, că pe când era copil fusese odată la Lindau în vacanţa de vară, şi că de pe malul lacului văzuse zilnic trenurile circulând de pe uscat pe insulă şi de pe insulă pe uscat. Norii de abur alb în aerul albastru, pasagerii făcând de la ferestre semne cu mâna, imaginea reflectată în apă – spectacolul acesta repetat la intervale regulate exercitase asupra lui o asemenea fascinaţie, încât toată vacanţa nu apăruse niciodată la timp la masa de prânz, la care mătuşa clătinase din cap resemnată, iar unchiul remarcase că va veni o zi când va sfârşi la căile ferate. O povestioară estivală întru totul anodină, spuse Mme. Landau, căreia atunci când Paul mi-a povestit-o mi-ar fi fost cu neputinţă

să-i dau semnificaţia pe care pare s-o fi dobândit astăzi, măcar că încă de pe-atunci ceva din întorsătura ei finală mă tulburase. Probabil fiindcă n-am sesizat imediat sensul banal al cuvintelor folosite de unchiul lui, anume că *va sfârşi la căile ferate*, această expresie a avut asupra mea efectul unei prevestiri de rău augur. Dar neliniştea stârnită pe moment de greşita mea interpretare – azi îmi pare uneori că am avut pe-atunci într-adevăr o viziune a morţii – n-a durat decât foarte puţin, trecând peste mine ca umbra unei păsări în zbor.

Ambros Adelwarth

Myfield of corn is but a crop of tears[4]

Aproape că nu am vreo amintire personală despre unchiul mare Adelwarth. Pe cât o mai pot spune azi cu certitudine, l-am văzut doar o singură dată, în vara anului 1951, când fie deodată, fie pe rând, toţi americanii din familie: unchiul Kasimir cu Lina şi cu Flossie, mătuşa Fini cu Theo şi cu gemenii, şi mătuşa There's, nemăritată, au fost săptămâni la rând în vizită la noi în W. Cu această ocazie au fost invitate pentru câteva zile şi rudele prin alianţă din Kempten şi Lechbruck – în străinătate emigranţii, se ştie, au tendinţa să se agaţe de ai lor –, şi tot atunci, în cursul acestei reuniuni de familie, numărând înjur de şaizeci de persoane, l-am văzut pentru prima şi, cred, ultima oară pe unchiul mare Adelwarth. Fireşte că în agitaţia generală care domnea atunci în locuinţa noastră de deasupra Birtului îngerilor, ca de altfel în tot satul din cauza numeroaselor mutări şi cazări ale unora şi altora, la început el nu mi-a sărit în ochi mai mult decât celelalte rude, dar când duminică după-masă ne-am strâns la o cafea la Casa Vânătorilor şi el, ca decan de vârstă al emigranţilor şi aşa-zicând ca înaintaş al lor, a fost îndemnat să ia cuvântul în faţa neamurilor strânse acolo, atenţia mi-a fost atrasă în mod natural asupra lui din momentul când s-a sculat şi a bătut cu linguriţa în pahar. Unchiul

4 Vers din Elegia lui Chidiock Tichborne (1562-1586), executat pentru conspiraţie împotriva reginei Elisabeta I a Angliei.

Adelwarth nu era mare de statură, dar cu toate astea era un personaj de o distincţie formidabilă care, judecând după murmurul aprobator al întregii asistenţe, le confirma şi întărea tuturor celor prezenţi sentimentul propriei valori, chiar dacă în realitate, în comparaţie cu el – aşa cum la cei şapte ani ai mei de-atunci am văzut asta imediat, spre deosebire de oamenii maturi, veşnic prizonieri ai propriilor prejudecăţi –, toţi ceilalţi păreau de-a dreptul declasaţi. Chiar dacă nu mai ştiu nimic din cele spuse de unchiul Adelwarth în alocuţiunea sa, îmi amintesc totuşi cât de profund m-a impresionat faptul că el vorbea, aparent fără niciun efort, într-o germană literară fără urmă de dialect, şi că folosea cuvinte şi expresii al căror sens îl puteam cel mult ghici. În ciuda acestei apariţii memorabile, unchiul Adelwarth a dispărut pentru totdeauna din câmpul meu vizual, când în ziua următoare a plecat cu autobuzul Poştei la Immenstadt şi de-acolo cu trenul în Elveţia. Şi nici în gând nu mi-a rămas. Iar despre moartea lui, petrecută cu doi ani mai târziu, şi cu-atât mai puţin despre împrejurările în care se produsese, nu mi-a ajuns la urechi nimic în toată copilăria mea, poate pentru că sfârşitul subit al unchiului Theo, care tot pe-atunci a sucombat într-o dimineaţă, pe când citea ziarul, în urma unui atac de apoplexie, a lăsat-o pe mătuşa Fini cu gemenii într-o situaţie extrem de dificilă, făcând să treacă aproape neobservat decesul unei rude mai vârstnice care trăia singură. În plus, mătuşa Fini, care datorită legăturilor ei strânse cu unchiul Adelwarth ar fi fost cea mai în măsură să spună ce se întâmplase cu el, era acum silită, aşa cum ne scria, să muncească zi şi noapte pentru ca ea şi gemenii s-o poată scoate la capăt cât de cât, fapt pentru care, cum se-nţelege, a şi fost prima care a încetat să mai vină din America în timpul lunilor de vară. Kasimir a venit şi el tot mai rar, şi doar mătuşa There’s a continuat s-o facă oarecum regulat, în parte pentru că, singură fiind, era totodată şi cel mai bine situată, iar pe de altă parte pentru că suferise întreaga ei viaţă de un incurabil dor de casă. La trei săptămâni după fiecare venire încă mai plângea de

bucuria revederii, şi cu trei săptămâni înaintea plecării deja plângea de durerea despărţirii. Când rămânea la noi mai mult de şase săptămâni, cunoştea pe la mijlocul şederii ei un răstimp de oarecare acalmie, ocupându-şi-l de obicei cu lucrul de mână; dar când stătea mai puţin, uneori nici nu mai ştiai dacă izbucnise în lacrimi pentru că era în sfârşit acasă, ori dacă nu cumva o îngrozea de pe acum gândul plecării. Ultima ei vizită a fost o adevărată catastrofă. Plângea în tăcere la cafeaua de dimineaţă şi la cină, când se plimba pe câmp ori când mergea să-şi mai cumpere nişte figurine Hummel[5], pe care le iubea în mod deosebit, când dezlega cuvinte încrucişate ori când se uita pe fereastră. Când am condus-o înapoi la München, în zori de zi, în timp ce pe lângă noi se perindau în zbor copacii de pe marginea drumului dintre Kempten şi Kaufbeuren şi dintre Kaufbeuren şi Buchloe, ea şedea cu lacrimile şiroindu-i pe obraz între noi, copiii, pe bancheta din spate a noului

Opel Kapitän a taximetristului Schreck, iar ceva mai târziu, de pe terasa aeroportului din Riem, am văzut-o mergând cu cutiile ei de pălării peste câmp înspre avionul argintiu, tot plângând cu sughiţuri şi ştergându-şi ochii cu batista. Fără a se mai uita odată înapoi, a urcat pe scară şi a dispărut în deschizătura întunecată din burta avionului – pentru totdeauna, s-ar putea spune. O vreme ne-au mai parvenit scrisorile ei săptămânale (care începeau totdeauna prin cuvintele: Dragii mei de-acasă, vouă cum vă mai merge? Mie-mi merge bine!), apoi însă această corespondenţă, menţinută neîntrerupt pe parcursul a aproape trei decenii, s-a sfârşit brusc, după cum am putut observa din absenţa bancnotelor verzi pe care ea le adăuga regulat pentru mine, iar mama a trebuit în plin carnaval să însereze în ziar un ferpar în care scria că iubita noastră soră, cumnată şi mătuşă s-a stins din viaţă la

5 M.I. Hummel a fost o călugăriţă franciscană germană, desenatoare şi pictoriţă din prima jumătate a secolului al XX-lea, care a ajuns cunoscută pentru desenele ei de copii şi figurinele de ceramică ce-i poartă numele (n. tr.).

New York după o scurtă şi grea suferinţă. Cu această ocazie, dacă se poate spune aşa, s-a pomenit din nou despre moartea mult prea timpurie a unchiului Theo, în schimb – după cum îmi aduc bine aminte – nu şi despre aceea a unchiului Adelwarth, dispărut şi el în urmă cu abia câţiva ani.

Vizitele din timpul verii ale rudelor americane au fost probabil primul motiv pentru care, adolescent fiind, îmi imaginam că voi emigra cândva în America. Dar mai importantă decât această relaţie oarecum personală cu visul meu american a fost un fel diferit de viaţă cotidiană, etalat de forţa de ocupaţie staţionată în oraşul nostru, al cărei comportament moral în general era perceput de băştinaşi – judecând după remarcile lor făcute pe jumătate şoptit, pe jumătate în gura mare – drept nedemn pentru o naţiune învingătoare. Casele pe care le rechiziţionaseră le lăsau să părăginească, n-aveau flori în balcon, şi la ferestre, în loc de perdele, plase contra ţânţarilor. Femeile umblau în pantaloni şi aruncau mucurile lor de ţigară mânjite de ruj direct în stradă, bărbaţii-şi trânteau picioarele pe masă, copiii îşi lăsau noaptea bicicletele să zacă în grădină, cât despre negri, oricum nimeni nu ştia ce să creadă despre ei. Tocmai acest gen de remarci dispreţuitoare mi-au întărit pe-atunci dorul după singura ţară străină despre care aveam în general o cât de mică idee. În timpul interminabilelor ore de şcoală, în special, şi când se lăsa seara îmi imaginam viitorul meu american în toate detaliile şi culorile. Această fază de americanizare imaginară a persoanei mele, în cursul căreia străbăteam Statele Unite în lung şi-n lat când pe cal, când într-un Oldsmobile maro-închis, şi-a atins punctul culminant între şaisprezece şi şaptesprezece ani, pe când încercam să mă formez spiritual şi fizic ca unul din eroii lui Hemingway – un proiect imitativ sortit din capul locului eşecului din felurite motive. Mai târziu, visele mele americane au pălit treptat făcând loc, după completa lor dispariţie, unei aversiuni împotriva a tot ce era american, care în timpul studiilor mele s-a înrădăcinat atât de adânc în mine, încât

în curând nimic nu-mi părea mai absurd decât ideea că aş putea vreodată călători în America fără să fiu forţat. Cu toate astea am zburat în cele din urmă la Newark, şi anume pe 2 ianuarie 1981. Motivul acestei schimbări de atitudine a fost un album de fotografii al mamei peste care dădusem cu câteva luni mai înainte şi care conţinea o serie de poze, total necunoscute mie, ale rudelor noastre emigrate în anii Republicii de la Weimar. Cu cât cercetam mai îndelung fotografiile, cu-atât mai stăruitor simţeam nevoia să aflu mai mult despre vieţile persoanelor în cauză. Fotografia de mai jos, de pildă, fusese făcută în martie 1939 în Bronx. În colţul din stânga şade Lina lângă Kasimir.

În colţul din dreapta şade mătuşa There's. Nu-i ştiu pe ceilalţi de pe canapea, cu excepţia fetiţei cu ochelari. Este Flossie, care mai târziu a ajuns secretară în Tucson, Arizona, şi a învăţat să danseze din buric după cincizeci de ani. Tabloul în ulei pe perete reprezintă satul nostru W. După cât am putut afla, tabloul a dispărut. Nici chiar unchiul Kasimir, căruia părinţii săi i-l dăruiseră la despărţire şi care, rulându-l, îl luase cu el la New York într-un tub de carton, nu ştie pe unde s-ar fi putut rătăci.

Aşadar în acea zi de 2 ianuarie, o zi posomorâtă şi dezolantă, am luat-o de la aeroportul Newark pe autostrada New Jersey Turnpike înspre sud, în direcţia Lakehurst, acolo unde mătuşa Fini şi unchiul Kasimir cu Lina, după ce se mutaseră la mijlocul anilor şaptezeci din oraşul Mamaroneck, respectiv din Bronx, îşi cumpăraseră fiecare câte un bungalou în mijlocul unor câmpuri de afine, într-o aşa-numită *retirement community*. Imediat în afara perimetrului aeroportului am fost cât pe ce să greşesc drumul când am văzut cum, aidoma unui monstru preistoric, un Boeing uriaş se ridica greoi în aer deasupra unui adevărat munte de gunoaie aruncate în acel loc. Lăsa în urma lui o dâră de fum cenuşiu-întunecat şi pentru o clipă mi s-a părut că bătuse din aripi. Apoi am străbătut un ţinut de şes unde de-a lungul întregului Garden State

Parkway nu vedeai nimic în afară de mărăcinişuri, câmpia acoperită de iarbă-neagră şi case de lemn abandonate, parte din ele cu uşile şi ferestrele bătute în cuie, înconjurate de îngrădituri şi coteţe în care, după cum mi-a explicat mai târziu unchiul Kasimir, până în anii de după război mai erau ţinute milioane de găini care făceau milioane peste milioane de ouă pentru piaţa din New York, până când noile metode de creştere a găinilor au făcut nerentabilă această afacere, iar micii agricultori au dispărut dimpreună cu păsăretul lor. La scurt timp după căderea nopţii am cotit-o pe o stradă lăturalnică, ducând din Parkway pe o distanţă de mai multe mile printr-un soi de teren mlăştinos, şi am ajuns la colonia de bătrâni Cedar Glen West.

În ciuda întinderii uriaşe a acestei aşezări şi a faptului că bungalourile, având câte patru apartamente fiecare, erau aproape de nedeosebit între ele, şi că în plus, în fiecare curte exista câte un Moş Crăciun iluminat din interior, aproape identic cu toţi ceilalţi, am găsit fără nicio dificultate casa mătuşii Fini, deoarece în Cedar Glen West totul este riguros orânduit după principiile geometriei.

Mătuşa Fini făcuse pentru mine *maultaschen*[6]. Şedea cu mine la masă tot îndemnându-mă să mai iau, fără ca ea să mănânce nimic, aşa cum fac deseori femeile în vârstă când au gătit ceva pentru o rudă mai tânără, aflată în vizită. Mătuşa îmi vorbea despre trecut, acoperindu-şi jumătatea stângă a feţei cu mâna, căci de săptămâni încoace o chinuia o nevralgie rea. Din când în când îşi mai ştergea lacrimile ce-i umezeau ochii din cauza durerii ori a amintirilor. Mi-a povestit despre moartea pretimpurie a lui Theo şi despre anii de după, când deseori fusese nevoită să lucreze şaisprezece ore pe zi sau mai mult, şi mi-a mai spus şi cum murise mătuşa There’s care, deja cu luni înainte, rătăcea de colo colo ori rămânea ţintuită locului cu aerul unei străine de pe un alt tărâm. În lumina văratică aducea uneori cu o sfântă, cu mănuşile ei albe de doc pe care de mulţi ani era silită să le poarte din cauza unei

6 Un soi de colţunaşi (n. tr.).

eczeme. Şi poate că There’s, a spus mătuşa Fini, a fost cu-adevărat o sfântă. Avusese în orice caz destule de îndurat toată viaţa. Încă de copil, catihetul îi spusese la şcoală că dădea pe gârlă prea multe lacrimi, şi dacă se gândea bine, mi-a mai spus mătuşa Fini, There’s chiar era totdeauna gata să plângă. Nici nu şi-o amintea altfel decât numai cu o batistă udă în mână. Şi după cum ştii, dăruia mereu în dreapta şi stânga tot ce câştiga, şi de asemenea tot ce-i revenea din gospodăria milionarilor Wallerstein, pe care-o administra. There’s a murit ca o femeie săracă, acesta-i adevărul, a spus mătuşa Fini. Fireşte, Kasimir şi mai ales Lina se mai îndoiau uneori de asta, dar fapt este că tot ce-a lăsat în urmă a fost doar colecţia ei de aproape o sută de figurine Hummel, garderoba ei, ce-i drept splendidă, şi o mare cantitate de bijuterii din strasuri – una peste alta tocmai suficient pentru a acoperi costurile de înmormântare.

There’s, Kasimir şi cu mine, spuse mătuşa Fini pe când răsfoiam prin albumul ei de fotografii, am emigrat din W. la sfârşitul anilor douăzeci. Mai întâi m-am îmbarcat eu împreună cu There’s la Bremerhaven pe 6 septembrie 1927. There’s avea douăzeci şi trei de ani, eu aveam douăzeci şi unu, şi ambele purtam pălăriuţe înnodate sub bărbie. Kasimir ne-a urmat în vara lui 1929 plecând din Hamburg, cu câteva săptămâni înainte de Vinerea Neagră[7], neputându-şi nici el găsi de lucru ca tinichigiu, la fel ca mine ca învăţătoare ori ca There’s, care era croitoreasă. Absolvisem institutul din Wettenhausen încă din anul premergător plecării, iar din toamna lui 1926 lucrasem fără plată ca învăţătoare suplinitoare la Şcoala primară din W. Asta e o fotografie

din acea perioadă, când am făcut o excursie pe muntele Falkenstein. Elevii erau cu toţii în spate pe platforma camionului, în timp ce eu şi învăţătorul

7 25 octombrie 1929, când s-a prăbuşit Bursa din New York, declanşând criza economică mondială (n. tr.).

Fuchsluger, un naţional-socialist de primă oră, şedeam în cabină lângă Benedikt Tannheimer, hangiul de la Adler şi proprietarul vehiculului. Copilul în spate de tot, cu cruciuliţa deasupra capului, este Rosa, mama ta. Mi-amintesc, a spus mătuşa Fini, cum câteva luni mai târziu, cu două zile înainte să mă îmbarc, am mers cu ea la Klosterwald şi am depus-o la internatul de-acolo. În acea vreme, plecarea ei din casa părintească, coincizând nefericit cu emigrarea peste Atlantic a surorilor ei, a făcut-o să treacă prin mari spaime, după cum cred, căci de Crăciun ne-a scris la New York că se temea noaptea în dormitorul internatului. Am căutat s-o consolez, spunându-i că-l mai avea şi pe Kasimir, dar apoi a plecat şi Kasimir în America, când Rosa tocmai împlinea cincisprezece ani. Aşa-i mereu, una se-adaugă la alta, a spus mătuşa Fini, dusă pe gânduri, şi a continuat după un timp: în orice caz, când There’s şi cu mine am sosit la New York ne-a fost comparativ destul de uşor. Unchiul Adelwarth, un frate al mamei, care plecase în America încă înaintea Primului Război Mondial şi de-atunci nu lucrase decât în cele mai bune case, ne-a ajutat prin numeroasele sale relaţii să ne găsim imediat un loc de muncă. Eu am devenit guvernantă la familia Seligman din Port Washington, iar There’s, fată în casă pe lângă Mrs. Wallerstein, care era aproape de aceeaşi vârstă cu ea şi al cărei soţ, originar din regiunea Ulm, reuşise în scurt timp prin diverse brevete tehnice de fabricare a berii să dobândească o avere considerabilă ce sporea necontenit cu trecerea anilor.

Unchiul Adelwarth, de care probabil nu-ţi mai aminteşti, spuse mătuşa Fini de parcă ar fi început acum o poveste cu totul nouă şi cu mult mai importantă, a fost un om de o rară nobleţe. S-a născut în 1886 la Gopprechts lângă Kempten, fiind cel mai tânăr din opt copii, cu excepţia lui numai fete. Mama a murit, probabil de epuizare, pe când unchiul Adelwarth, pe care-l botezaseră Ambros, nici nu împlinise încă doi ani. După asta fiica cea mai mare, pe care o chema Kreszenz şi care în acea vreme n-avea mai mult de şaptesprezece ani, a trebuit să conducă

singură gospodăria şi să preia rolul mamei pe cât s-a priceput, în timp ce tatăl, hangiul, şedea cu clienţii săi la crâşmă, că altceva nu ştia să facă. Ca şi surorile sale, Ambros a fost nevoit de mic să-i dea o mână de ajutor lui Zenzi, fiind trimis încă de la vârsta de cinci ani împreună cu Minnie, doar puţin mai mare ca el, la piaţa săptămânală din Immenstadt să vândă bureţi-galbeni şi bace de merişor culese de ei cu o zi înainte. Până binişor spre toamnă, spuse mătuşa Fini care ştia despre asta din cele povestite de Minnie, cei doi, cei mai mici dintre copiii Adelwarth, nu făceau uneori nimic altceva săptămâni în şir decât să culeagă coşuri întregi de măceşe, să deschidă măceşele una câte una cu cuţitul, să extragă sâmburele păros cu vârful linguriţei şi, după ce pulpa roşie a fructelor era mai întâi lăsată câteva zile să se umezească într-un ciubăr, să le stoarcă apoi într-un teasc. Dacă te gândeşti acum la condiţiile în care a crescut Ambros, spuse mătuşa Fini, ajungi inevitabil la concluzia că el nu a avut niciodată ceea ce s-ar putea numi o copilărie. La treisprezece ani plecase deja de-acasă pentru a merge la Lindau, unde a lucrat ca ajutor de bucătar la Bairischer Hof cât să strângă destui bani pentru un bilet de tren până în Elveţia franceză, despre frumuseţile căreia îl auzise odată vorbind plin de entuziasm pe un ceasornicar aflat în trecere prin hanul din Gopprechts. De ce, n-o ştiu nici eu, spuse mătuşa Fini, dar în închipuire îl văd mereu pe Ambros luând vaporul la Lindau şi traversând lacul Constance sub clar de lună, deşi în realitate e puţin probabil să se fi întâmplat aşa. Un lucru e cert: că la doar puţine zile după ce-şi părăsise pentru totdeauna ţara natală, Ambros, care pe-atunci avea cel mult paisprezece ani, deja reuşise să fie angajat, probabil graţie firii sale deosebit de plăcute şi totodată stăpânite, la Grand Hotel Eden din Montreux ca *apprenti garqon* în servitul la cameră. Cel puţin aşa cred, că era Hotel Eden, fiindcă într-un album de cărţi poştale lăsat de unchiul Adelwarth, chiar pe una din primele pagini apare acest hotel vestit în lumea întreagă, cu storurile coborâte împotriva soarelui de după-amiază. În timpul perioadei

sale de ucenicie la Montreux, continuă mătuşa Fini scoţând albumul dintr-un sertar din dormitorul ei şi deschizându-l în faţa mea, Ambros a fost nu doar

Iniţiat în toate tainele vieţii hoteliere, ci totodată a mai şi învăţat franceza la perfecţie, sau mai exact a absorbit-o; poseda acest dar aparte să-şi însuşească fără materiale didactice şi aparent fără efort o limbă străină în decurs de un an sau doi, pur şi simplu prin anumite ajustări – după cum mi-a explicat odată – ale naturii sale lăuntrice. Pe lângă engleza lui new-yorkeză foarte frumoasă, vorbea o franceză elegantă şi, ceea ce m-a uimit totdeauna cel mai mult, o germană extrem de cultivată pe care cu siguranţă n-o deprinsese la Gopprechts; ba pe deasupra, îşi mai aminti mătuşa Fini, şi o japoneză deloc rea, aşa cum am descoperit odată, întâmplător, pe când făceam amândoi cumpărături la Sacks şi el a sărit în ajutorul unui japonez nevorbitor de engleză, care intrase într-o încurcătură oarecare.

După încheierea anilor de ucenicie elveţieni, Ambros a plecat la Londra cu excelente recomandări şi certificate, unde în toamna lui 1905 a fost angajat la Savoy Hotel in the Ştrand, din nou pe postul de chelner în cameră. În perioada londoneză s-a petrecut şi misteriosul episod cu doamna din Shanghai, despre care nu ştiu decât că avea o predilecţie pentru mănuşi glacé maro, căci deşi mai târziu unchiul Adelwarth mai făcea ocazional aluzii la ce păţise cu această doamnă (ea a marcat debutul carierei mele în suferinţă, mi-a spus el odată), totuşi n-am reuşit niciodată să aflu ce se-ntâmplase cu adevărat. Presupun că această doamnă din Shanghai, pe care probabil în mod cu totul absurd am asociat-o mereu cu Mata Hari, se oprea deseori la Savoy şi că Ambros – care trebuie să fi avut deja înjur de douăzeci de ani –, dată fiind natura meseriei lui, luase contact cu ea, dacă putem spune aşa, la fel cum fusese cazul şi cu domnul de la legaţia japoneză pe care apoi în 1907, dacă nu mă-nşel, l-a însoţit într-o călătorie cu vaporul şi trenul *via* Copenhaga, Riga, St. Petersburg,

Moscova şi traversând Siberia până în Japonia, unde consilierul de legaţie, care trăia singur, poseda în apropiere de Kyōto o splendidă vilă pe apă. Ambros şi-a petrecut vreo doi ani în această casă plutitoare şi practic pustie, fiind pe jumătate camerier, pe jumătate musafir al consilierului, şi după câte ştiu simţindu-se aici mai fericit decât oriunde altundeva

până atunci. O după-amiază întreagă, spuse mătuşa Fini, unchiul Adelwarth mi-a povestit la Mamaroneck despre perioada petrecută de el în Japonia. Dar nu mai ştiu prea bine ce. Parcă ceva despre pereţi de hârtie, aşa cred, despre trasul cu arcul şi o mulţime despre laurul mereu verde, despre mirt şi camelii sălbatice. Şi-mi mai amintesc şi de un bătrân arbore de camfor în care ar fi încăput cincisprezece oameni, se pare, şi de povestea unei decapitări, şi de strigătul cucului japonez, spuse mătuşa Fini cu ochii deja pe jumătate închişi, *hototogisu*, pe care se pricepea să-l imite aşa de bine.

În a doua zi a şederii mele la Cedar Glen West, după ce mi-am băut cafeaua de dimineaţă m-am dus la unchiul Kasimir. Era în jur de zece şi jumătate când m-am aşezat cu el la masa din bucătărie. Lina îşi făcea deja de lucru la plită. Unchiul scosese două pahare şi ne-a turnat din lichiorul de genţiană adus de mine. În acea vreme, a început el după ce reuşisem după câtva timp s-aduc discuţia la subiectul emigrării, unii ca noi n-o scoteau nicicum la capăt în Germania. După ce mi-am isprăvit ucenicia de tinichigiu la Altenstadt, nu mi-am găsit de lucru decât o singură dată, în ’28, când s-a făcut un acoperiş de aramă nou la sinagoga din Augsburg. Evreii din Augsburg sacrificaseră vechiul acoperiş de aramă în Primul Război Mondial, donându-l la ajutoarele de război, şi abia în 1928 au reuşit să strângă iar banii necesari pentru un nou acoperiş. Ăsta de-aici sunt eu, mi-a spus unchiul Kasimir, împingând spre mine peste masă o fotografie înrămată de mărimea unei cărţi poştale, pe care

o desprinsese de pe perete, cel din dreapta

extremă cum te uiţi tu. Dar după această muncă, săptămâni în şir n-a mai urmat din nou nimic, şi unul din tovarăşii mei de lucru, pe care-l chema Josef Wohifahrt şi care acolo sus, pe acoperişul sinagogii, încă mai era plin de optimism, s-a spânzurat apoi de deznădejde. Fini, desigur, trimitea scrisori entuziaste din noua ei patrie, aşa că nu-i de mirare că m-am decis în sfârşit să mă iau după surorile mele şi să plec în America. Nu-mi mai amintesc nimic din călătoria cu trenul străbătând Germania, în afară de faptul că, probabil fiindcă nu mă aventurasem niciodată dincolo de Allgäu şi Lechfeld, totul mi se părea străin şi de neînţeles – ţinuturile pe care le traversam, marile gări şi oraşe, Renania şi întinsele şesuri de sus din nord. Mai am, totuşi, destul de exact în faţa ochilor sala companiei maritime Norddeutscher Lloyd din Bremerhaven, unde pasagerii mai săraci îşi aşteptau îmbarcarea. Mi-amintesc în special de cum îşi acopereau emigranţii capul în fel şi chip, mi-amintesc de glugi şi căciuli, de pălării de iarnă şi de vară, de şaluri şi basmale şi, printre ele, de şepcile de uniformă ale angajaţilor companiei maritime şi ale vameşilor, şi de gambetele misiţilor şi ale agenţilor de fraht. Pe pereţi atârnau mari picturi în ulei înfăţişând transatlanticele flotei lui Norddeutscher Lloyd. Fiecare dintre acestea era reprezentat navigând din plin de la stânga din spate înspre dreapta în faţă, cu prora ridicându-se enormă din marea învolburată şi dând astfel impresia unei forţe ce înaintează irezistibil. Deasupra uşii prin care trebuia să ieşim la sfârşit din sală era montat un ceas rotund cu cifre romane, iar deasupra ceasului era scrisă cu litere ornamentale deviza: *Mein Feld ist die Welt*[8].

În timp ce mătuşa Lina pasa cartofii fierţi trecându-i printr-o sită pe o planşetă presărată cu făină, unchiul Kasimir turnă genţiana în pahare, continuând să povestească cum traversase oceanul în toiul furtunilor de februarie. Felul cum valurile se înălţau din adâncuri,

8 Terenul meu e lumea-ntreagă (n. tr.).

prăvălindu-se apoi iar îndărăt era înspăimântător, spuse el. Încă de copil, când asistam la jocul de *Eisstockschiejlen*[9] pe gheaţa iazului cu broaşte, mi-era groază gândindu-mă brusc la apa întunecată de sub picioarele mele. Iar acum de jur-împrejur, zi de zi, doar apele negre, şi vaporul părând mereu că nu se clinteşte din loc. Majoritatea pasagerilor sufereau de rău de mare. Zăceau în cabinele lor epuizaţi, cu privirea sticloasă sau cu ochii pe jumătate închişi. Alţii stăteau chirciţi pe jos, se sprijineau de perete ore în şir sau mergeau clătinându-se ca somnambulii pe coridoarele vasului. Timp de opt zile m-am simţit şi eu bolnav de moarte. Mi-am mai revenit abia când, trecând de Narrows, am intrat în Upper Bay. Şedeam pe o bancă pe punte. Nava deja îşi încetinise mersul. Simţeam pe frunte o briză uşoară, şi pe măsură ce ne apropiam de chei, Manhattan se ivea tot mai înalt din pâcla prin care răzbătea acum soarele dimineţii.

Surorile mele, care mă aşteptau în port, nu mi-au putut fi de prea mare ajutor după aceea. Nici unchiul Adelwarth n-a reuşit să-mi găsească vreo slujbă, probabil fiindcă nu eram bun nici de grădinar, nici de bucătar, nici de servitor. La o zi după sosire am închiriat de la o doamnă Risa Litwak din Lower East Side, Bayard Street, o cămăruţă dosnică care dădea într-un puţ de lumină. Doamna Litwak, al cărei bărbat murise cu un an în urmă, îşi petrecea toată ziua gătind şi dereticând, şi când nu gătea sau deretica, confecţiona flori de hârtie sau cosea nopţi la rând pentru copiii ei, ori pentru alţi oameni, ori ca furnizoare a unei croitorii, nu ştiu prea bine. Uneori punea o pianolă să cânte nişte melodii foarte frumoase pe care mi se părea că le ştiu de undeva. Bowery şi întregul Lower East Side au fost până la Primul Război Mondial principalul cartier al imigranţilor. An de an soseau aici peste o sută de mii de evrei care se instalau în apartamente închiriate neîncăpătoare şi întunecoase din imobile de cinci sau şase etaje. În aceste apartamente doar

9 Vechi sport popular, originar din Scandinavia şi răspândit mai ales în ţările de limbă germană; se joacă pe gheaţă (n. tr.).

salonaşul, aşa-numitul *parlour*, avea două ferestre la stradă, iar prin faţa uneia dintre ele trecea scara de incendiu. Pe palierele scărilor de incendiu evreii îşi construiau toamna colibele de frunze, *sukkot*, iar vara, când arşiţa adesea stăruia implacabil pe străzi săptămâni în şir şi înăuntrul locuinţelor aerul devenea irespirabil, mii de oameni dormeau acolo afară, suspendaţi în aer liber, şi mai dormeau şi pe acoperişuri, şi pe *sideivalks*, şi în iarba micilor spaţii verzi îngrădite din Delancey Street şi în Seward Park. *The ivhole of the Lower East Side was one huge dormitory*. Şi totuşi, la acea vreme imigranţii erau plini de speranţă, şi nici eu nu mă simţeam câtuşi de puţin abătut atunci când la sfârşitul lui februarie ’28 am început să-mi caut de lucru. Într-adevăr, încă nu trecuse o săptămână şi eu mă aflam deja în faţa bancului de montaj al fabricii de apă gazoasă şi minerală Seckler & Margarethen, nu departe de rampa de acces la Brooklyn Bridge. Confecţionam acolo cazane şi vase de bucătărie de diferite mărimi

din oţel inoxidabil, pe care bătrânul Seckler, un evreu originar din Brünn (ce era cu Margarethen n-am reuşit să aflu niciodată), le vindea în cea mai mare parte drept *catering equipment* unor distilerii clandestine mai puţin preocupate de preţul cerut, cât de desfăşurarea cât mai discretă a întregii afaceri. Seckler, care din nu ştiu ce motiv prinsese mare drag de mine, considera vânzarea acestor ustensile de oţel şi a altor aparate indispensabile distilării ca pe o ramură de activitate secundară, care în opinia lui crescuse ca de la sine şi cu siguranţă fără aportul său din trunchiul principal, din fundamentul fabricii de apă gazoasă şi minerală, şi pe care pur şi simplu n-avusese inima s-o emondeze tam-nisam. Seckler nu contenea să-mi laude munca, dar de plătit mă plătea prost şi în silă. Cel puţin aici la mine, aşa-mi spunea, ai pornit-o cu dreptul. Iar apoi, într-o zi, era la câteva săptămâni după *pesach*, m-a chemat în biroul său, s-a lăsat pe spate în fotoliu şi m-a întrebat: Suferi cumva de vertij? Dacă nu, te

poţi duce la noua *ieşiva* unde au nevoie de tinichigii ca tine. Mi-a dat pe loc şi adresa – 500 West i87th Street colţ cu Amsterdam Avenue –, şi chiar de-a doua zi lucram deja cocoţat sus pe turn, la fel ca mai înainte pe sinagoga din Augsburg, doar că mult mai sus, ajutând la sudarea benzilor de aramă late de aproape şase metri pe cupola încoronând o clădire, care semăna în parte cu o gară, în parte cu un palat oriental. Am mai lucrat mult şi după aceea în regiunile de vârf ale zgârie-norilor, care în ciuda depresiunii au mai continuat să fie construiţi la New York până la începutul anilor ’30. Am montat calotele ascuţite de cupru pe General Electric Building, şi în 1929/30 ne-am căznit un an întreg lucrând la plăcile de oţel ce acopereau vârful lui Chrysler Building, o muncă extrem de grea din cauza curburilor şi oblicităţii de care trebuia ţinut seama. Fireşte că gimnastica executată la două până la trei sute de metri deasupra pământului m-a făcut să câştig foarte bine, dar banii se duceau tot atât de rapid pe cât veneau. Iar apoi, patinând odată în Central Park, am reuşit să-mi rup încheietura mâinii, rămânând şomer până în ’34, când ne-am mutat în Bronx şi s-a sfârşit definitiv cu viaţa dusă la înălţimi ameţitoare.

După masa de prânz, unchiul Kasimir deveni tot mai agitat, învârtindu-se prin cameră încolo şi-ncoace şi în cele din urmă spunând: *I have got to get out of the house*! la care mătuşa Lina, ocupată cu spălatul vaselor, răspunse: *What a day to go for a drive*! într-adevăr, ai fi zis că afară se lăsa noaptea, într-atât era cerul de jos şi de negru ca cerneala. Străzile erau pustii. Puţine alte maşini ne-au mai apărut în cale. Ne-a trebuit aproape o oră ca să parcurgem cei treizeci de kilometri până la ocean, fiindcă unchiul Kasimir conducea maşina mai încet decât văzusem vreodată pe cineva făcând asta pe un drum liber. Şedea pieziş în spatele volanului, manevrându-l cu mâna stângă şi povestindu-ne istorii din vremurile de aur ale prohibiţiei. Doar când şi când mai arunca o privire drept înainte pentru a se asigura că nu ieşisem de pe stradă. Italienii făceau grosul afacerilor, spuse el. De-a lungul întregii

coaste, *în places like Leonardo*, *Atlantic Highlands*, *Little Silver*, *Ocean Grove*, *Neptune City*, *Belmar and Lake Como* şi-au construit palate de vară pentru

familiile lor şi vile pentru amante, şi de cele mai multe ori şi o biserică şi o căsuţă pentru capelan. Unchiul încetini şi mai mult viteza şi coborî geamul pe partea lui. *This is Toms Rivers*, spuse el, *there's no one here in the winter*. În port, cu greementul zornăind, ambarcaţiunile cu pânze se-nghesuiau unele într-altele ca o turmă înfricoşată. Câţiva pescăruşi se cocoţaseră pe acoperişul unui *coffee shop* construit în formă de căsuţă de turtă dulce. Buyright Store, Pizza Parlour şi Hamburger Haven erau toate închise, casele erau şi ele zăvorâte şi cu obloanele trase. Vântul sufla nisipul peste şosea şi pe sub *sidewalks*. Dunele, spuse unchiul, năpădesc oraşul. Dacă oamenii n-ar continua să vină vară de vară, în câţiva ani totul ar fi îngropat. De la Toms River strada ducea în jos spre Barnegat Bay şi, traversând Pelican Island, până dincolo la limba de pământ lungă de optzeci de kilometri, dar nicăieri mai lată de un kilometru, care mărginea coasta statului New Jersey. Am parcat maşina şi-am mers împreună de-a lungul plajei, cu vântul muşcător dinspre nord-est în spatele nostru. Din păcate, nu ştiu prea multe despre Ambros Adelwarth, spuse unchiul Kasimir. La sosirea mea la New York el avea deja peste patruzeci de ani, şi la început, ca de altfel şi mai târziu, nu l-am văzut mai mult de o dată sau de două ori pe an. Fireşte că circulau unele zvonuri despre trecutul lui legendar, dar tot ce ştiu precis este că Ambros era majordom şi valet la familia Solomon, care la Rocky Point, chiar la extremitatea lui Long Island, poseda o proprietate mare înconjurată de apă pe trei părţi, şi care, împreună cu familiile Seligmann, Loeb, Kuhn, Speyer

şi Wormser se numărau printre cele mai bogate familii de bancheri evrei din New York. Înainte ca Ambros să ajungă valet în casa Solomon, el fusese camerier şi

companion de călătorie al fiului bancherului, Cosmo, cu doar câţiva ani mai tânăr ca el. În cercurile înaltei societăţi newyorkeze acesta era cunoscut pentru extravaganţa şi necontenitele lui escapade. În foaierul hotelului „The Breakers" din Palm Beach încercase odată, de pildă, să urce treptele călare pe cal. Dar asemenea poveşti nu le cunosc decât din auzite. Fini, care spre sfârşit devenise pentru Ambros un soi de confidentă, mai lăsa ocazional să se înţeleagă că existase o poveste tragică între Ambros şi Solomon-fiul. Şi după câte ştiu, tânărul Solomon s-a prăpădit într-adevăr pe la mijlocul anilor douăzeci ca urmare a unei maladii mentale oarecare. În ce-l priveşte pe unchiul Adelwarth, pot spune doar că mi-a fost totdeauna milă de el, fiindcă întreaga lui viaţă nu i-a fost permis să se lase scos din ţâţâni de ceva. Cum oricine putea lesne vedea, spuse unchiul Kasimir, el a fost, fireşte, de cealaltă parte, chiar dacă familia a ignorat, respectiv a disimulat asta mereu ori poate că, într-o oarecare măsură, chiar n-a priceput nimic. Cu cât îmbătrânea unchiul Adelwarth, cu-atât îmi părea să se golească tot mai mult pe dinăuntru, iar când l-am văzut pentru ultima oară în casa atât de elegant amenajată din Mamaroneck, pe care i-o lăsase moştenire familia Solomon, ai fi zis că doar hainele îl mai ţineau laolaltă. După cum am spus, Fini a fost cea care s-a ocupat de el spre sfârşitul vieţii lui. Îţi poate povesti mai în detaliu cum a fost. Unchiul Kasimir se opri, privind în largul oceanului. Asta-i marginea beznei, spuse el. Şi-ntr-adevăr, părea ca şi cum în spatele nostru continentul se scufundase, şi că nimic altceva nu se mai înălţa din pustietatea de ape în afara acestei fâşii de nisip, care se întindea în sus spre nord, şi în jos spre sud. *I often come out here*, spuse unchiul Kasimir, *it makes me feel that I am a long way away, though I never quite know from where*. Apoi îşi scoase aparatul din pardesiul în carouri şi făcu această fotografie, din care abia peste doi ani, probabil pentru că terminase în sfârşit filmul, avea să-mi trimită o copie dimpreună cu ceasul său de buzunar din aur.

Mătuşa Fini şedea în jilţul ei în livingul întunecos atunci când m-am reîntors seara la ea. Pe faţa ei era doar o reflexie a luminii din stradă. Junghiurile m-au lăsat, spuse ea, durerile aproape au trecut. Mai întâi am crezut că doar îmi imaginez că mi-e mai bine, într-atât de lent mi-am revenit. Şi când aproape că n-am mai simţit vreo durere, mi-am zis: dacă te mişti, totul o să reînceapă. Aşa că pur şi simplu am rămas aşezată. Am stat aici aşezată toată după-masa. Nu ştiu dacă am mai şi aţipit la răstimpuri. Cred că mai tot timpul am fost pe gânduri. Mătuşa aprinse micuţa lampă de citit, ţinând însă în continuare ochii închişi. M-am dus la bucătărie şi i-am făcut două ouă moi la pahar, pâine albă prăjită şi un ceai de mentă. Când m-am reîntors cu ele, am adus din nou vorba despre unchiul Adelwarth. La aproximativ doi ani de la sosirea lui în America, spuse mătuşa Fini muind o bucăţică de pâine în oul moale, Ambros s-a angajat la familia Solomon în Long Island. Ce s-a mai întâmplat apoi cu consilierul de legaţie japonez, asta n-o ştiu. În orice caz, unchiul a avansat rapid în casa Solomon. Într-un timp uimitor de scurt, bătrânul Samuel Solomon, care a fost imediat foarte impresionat de siguranţa fără greş a lui Ambros în tot ce făcea, i-a încredinţat poziţia de slujitor personal şi apărător al fiului său, pe care nu fără motiv îl vedea ca fiind foarte expus pericolelor de tot felul. Fără îndoială că tânărul Solomon, pe care n-am mai apucat să-l cunosc, era înclinat spre excentricităţi. Foarte talentat, Cosmo îşi întrerupsese promiţătoarele sale studii de inginerie şi se apucase să construiască singur aparate de zbor într-o veche hală de fabrică din Hackensack.

În acelaşi timp, firește, îşi petrecea mult timp şi în locuri ca Saratoga Springs şi Palm Beach, fiindcă pe de-o parte era un excelent jucător de polo, iar pe de altă parte se pricepea să risipească sume fabuloase în hoteluri de lux precum „Breakers”, „Poinciana” sau „American Adelphi”, ceea ce în acea vreme, cum mi-a povestit odată unchiul Adelwarth, părea să fie principala lui preocupare. Iar apoi, când bătrânul Solomon, pe care-l umplea de nelinişte viaţa

dezmăţată şi, socotea el, fără nicio perspectivă de viitor a fiului său, a încercat s-o tempereze reducând din mijloacele băneşti de care până atunci acesta dispusese nelimitat, lui Cosmo i-a venit ideea să recurgă la o sursă de venituri chipurile inepuizabilă, jucând în cazinourile europene în lunile de vară. În iunie 1911, împreună cu Ambros ca prieten şi ghid, a fost pentru prima oară în Europa, câştigând de îndată sume considerabile la Evian, pe malul lacului Geneva, şi imediat după aceea la Monte Carlo, în Salle Schmidt. Unchiul Adelwarth mi-a povestit

odată că, de câte ori juca ruletă, Cosmo intra într-o stare de detaşare stranie. Ambros crezuse mai întâi că se concentra asupra cine ştie căror calcule probabilistice, până ce Cosmo îi spusese că de fapt încerca, într-un soi de adâncire în sine, să surprindă cifra corectă care i se revela, doar pentru fracţiunea unei secunde, din negura altfel impenetrabilă, pentru ca apoi fără cea mai mică ezitare, aflat întrucâtva încă în vis, să mizeze pe cifra respectivă fie *en plein*, fie d *cheval*. Când se producea o asemenea primejdioasă depărtare, după cum susţinea Cosmo, de la viaţa normală, sarcina lui Ambros era să vegheze asupra sa ca asupra unui copil ce doarme. Fireşte că nu ştiu cum a decurs asta în realitate, spuse mătuşa Fini, cert este însă că cei doi au câştigat la Evian şi Monte Carlo sume atât de mari, încât Cosmo a putut cumpăra de la industriaşul francez Deutsch de la Meurthe un aeroplan, participând cu acesta la Deauville, în august, la *Quinzaine d'Aviation de la Baie de Seine* şi impresionând prin loopingurile sale de departe cele mai temerare. Cosmo a fost cu Ambros la Deauville şi în vara lui 1912 şi 1913, şi curând a stârnit acolo din plin imaginaţia lumii elegante nu doar prin uimitorul noroc la ruletă şi prin îndrăznelile sale acrobatice pe terenul de polo, ci cu siguranţă în primul rând prin faptul că refuza toate invitaţiile la ceaiuri, dineuri şi altele asemenea şi nu ieşea ori lua masa cu nimeni altcineva decât cu Ambros, pe care-l trata mereu ca

pe egalul său. De altfel, spuse mătuşa Fini, în albumul de cărţi poştale al unchiului Adelwarth există o fotografie arătându-l pe Cosmo, căruia o doamnă aristocrată – dacă-mi amintesc bine, era contesa de Fitz-James – îi înmânează trofeul învingătorului după o cursă organizată pe hipodromul de la Clairefontaine, fără îndoială pentru o operă de binefacere. Este singura fotografie a lui Cosmo Solomon pe care o posed, după cum nu există decât relativ puţine şi ale lui Ambros, probabil pentru că, la fel

ca şi Cosmo, deşi experimentat într-ale vieţii şi lumii, căuta cu tot dinadinsul să scape de oameni. În vara lui 1913, continuă mătuşa Fini, la Deauville s-a deschis un nou cazinou, şi chiar din primele săptămâni patima de joc a izbucnit atât de frenetic, încât toate mesele de ruletă şi bacara, dar şi cele la care se juca aşa-numitul *petits chevaux* erau veşnic ocupate şi asaltate de doritori. O bine-cunoscută *joueuse* pe numele ei Marthe Hanau trecea drept marea sforărească din spatele isteriei generale. Îmi amintesc bine, spuse mătuşa Fini, că unchiul Adelwarth a numit-o odată o *flibustiére* notorie care, după ce ani la rând îi stătuse ca un ghimpe-n ochi conducerii cazinoului, fusese acum însărcinată ca în interesul acesteia să-i îmboldească pe jucători să se dezlănţuie. Abstracţie făcând de maşinaţiunile Marthei Hanau, unchiul Adelwarth era de părere că ceea ce a făcut ca în vara lui 1913 încasările băncii din Deauville să salte cu o bruscheţe nemaipomenită a fost atmosfera surescitată şi transformată radical de luxul ostentativ al noului cazinou. În ce-l priveşte pe Cosmo, în această vară a lui 1913 el s-a ţinut deoparte încă mai mult ca în anii precedenţi de vâltoarea tot mai întinsă a vieţii mondene, limitându-se să joace doar seara târziu în sfânta-sfintelor, în Salle de la Cuvette. Numai domnii în smoching aveau acces la *privé* unde, după cum se exprima unchiul Adelwarth, atmosfera era foarte funestă – nu-i de mirare, spuse mătuşa Fini, dacă te gândeşti că acolo nu arareori erau spulberate în decurs de câteva ore averi întregi, proprietăţi familiale, bunuri imobiliare şi realizări

de-o viaţă. Cosmo a jucat cu sorţi schimbători la începutul sezonului, dar spre sfârşitul acestuia cu un noroc ce-i întrecea până şi propriile aşteptări. Cu ochii pe jumătate închişi, miza de fiecare dată pe căsuţa câştigătoare şi nu se întrerupea decât atunci când Ambros îl lua cu el la bar pentru un *consommé* sau *café au lait*. Unchiul Adelwarth, spuse mătuşa Fini, îi povestise că, două seri la rând, emisarii băncii pe care Cosmo o curăţase de bani trebuiseră să facă rost de noi lichidităţi, iar în a treia seară, jucând contra băncii, el se alesese cu un câştig atât de mare, încât Ambros a fost ocupat până în zori tot numai numărând şi stivuind bancnote într-un cufăr de transatlantic – un *steamer trunk*, spuse mătuşa Fini. După vara petrecută la Deauville, Cosmo şi Ambros au plecat mai departe *via* Paris şi Veneţia la Constantinopol şi Ierusalim. Despre această călătorie însă n-am ce să-ţi povestesc, spuse mătuşa Fini, fiindcă unchiul Adelwarth nu mi-a răspuns niciodată la întrebările pe care i le-am pus. Dar există o fotografie

cu el îmbrăcat arăbeşte din perioada când au fost la Ierusalim. În afară de asta, spuse mătuşa Fini, mai posed un soi de jurnal pe care-l ţinea Ambros în acel timp şi care e scris cu litere infime. În mod ciudat, după ce mult timp am uitat cu totul de el, m-am străduit abia de curând să-l descifrez, dar fiindcă văd prost n-am reuşit să pricep mare lucru cu excepţia câtorva cuvinte răzleţe. Poate că ar trebui să încerci şi tu.

Cu lungi întreruperi, în timpul cărora-mi părea deseori pierdută undeva foarte departe, mătuşa Fini îmi povesti în ultima mea zi la Cedar Glen West despre sfârşitul lui Cosmo Solomon, precum şi despre anii de mai târziu ai unchiului mare Ambros Adelwarth. La scurt timp după reîntoarcerea celor doi globe-trotteri din Ţara Sfântă, cu vorbele mătuşii Fini, în Europa a izbucnit războiul, şi pe măsură ce acesta se extindea şi aflam tot mai multe despre amploarea ravagiilor, Cosmo reuşea tot mai puţin să se reinsereze în viaţa americană rămasă practic neschimbată.

Deveni un străin pentru fostul lui cerc de prieteni, îşi abandonă apartamentul newyorkez, şi chiar şi dincolo, pe Long Island, curând se retrase cu totul în propria locuinţă şi în cele din urmă într-o casă izolată cu grădină, aşa-numita vilă de vară. Am aflat de la un bătrân grădinar al familiei Solomon, spuse mătuşa Fini, că în acea vreme Cosmo se cufunda peste zi deseori într-o sumbră melancolie, în timp ce noaptea umbla încolo şi-ncoace prin vila neîncălzită, gemând încetişor. Se mai întâmpla şi ca, pradă unei agitaţii nebune, să bâiguie uneori cuvinte legate cumva de acţiunile de război, şi înşiruind asemenea cuvinte el se lovea, pare-se, tot mereu cu palma peste frunte, ca şi cum era supărat pe propria-i obtuzitate ori se silea să-şi imprime cele spuse pe veci în memorie. În mai multe rânduri asta-l înfuriase aşa de tare încât nu-l mai recunoscu nici chiar pe Ambros. Pretindea însă că în mintea lui percepea limpede ce se petrece în Europa – mistuirea prin foc, agonia şi putrezirea în câmp deschis, sub soare. A ajuns până acolo că s-a năpustit cu o bâtă asupra şobolanilor pe care-i vedea alergând prin tranşee. Odată cu sfârşitul războiului, starea lui Cosmo s-a ameliorat temporar. S-a apucat din nou să proiecteze aparate de zbor, făcea planuri pentru o casă cu turn pe coasta din Maine, cânta iar la violoncel, studia hărţi maritime şi terestre, discutând cu Ambros felurite planuri de călătorie din care, după ştiinţa mea, nu s-a realizat decât unul, la început de vară în 1923, când cei doi au fost la Heliopolis. Din această vizită în Egipt s-au păstrat câteva fotografii, printre care cea a unui *kafeneion* cu numele de Paradeissos, la Alexandria, ori a cazinoului San Stefano din Ramleh şi a cazinoului din Heliopolis. Ceea ce mi-a împărtăşit unchiul Adelwarth despre călătoria relativ scurtă, se pare, în Egipt mă face să cred.

spuse mătuşa Fini, că ea fusese gândită ca o încercare de recâştigare a trecutului, încercare ce trebuia socotită ca un eşec în toate privinţele. Cea de-a doua gravă criză nervoasă a lui Cosmo fusese în aparenţă declanşată

de un film german despre un jucător de ruletă, care rula pe-atunci la New York; Cosmo îl socotea un labirint menit să-l ţină prizonier şi să-i sucească minţile printr-un joc de inversiuni în oglindă. Cu deosebire trebuie să-l fi neliniştit spre sfârşitul filmului un episod, unde un circar şi hipnotizor ciung, pe nume Sandor Weltmann, induce în rândurile publicului său un soi de halucinaţie colectivă. În fundul scenei apărea, după cum Cosmo nu înceta să-i repete lui Ambros, mirajul unei oaze. O caravană se ivea dintr-un crâng de palmieri, ajungând pe scenă şi coborând de-acolo în sală pentru a trece printre spectatorii ce-şi întorceau uimiţi capul după ea, iar apoi dispărea din nou la fel de fantomatic cum apăruse. Dar ce era groaznic, afirma Cosmo de fiecare dată, era că el părăsise sala cu această caravană şi acum nu mai poate spune unde se află. Curând după asta, povesti mai departe mătuşa Fini, Cosmo chiar a dispărut într-o zi. Nu mai ştiu pe unde şi cât timp l-au tot căutat, ci doar că după vreo două-trei zile Ambros l-a găsit în sfârşit la ultimul etaj al casei, într-o cameră de copil care rămăsese încuiată mulţi ani. Cu braţele atârnându-i fără mişcare, se suise pe un scăunel ţinându-şi ochii aţintiţi asupra mării, unde din când în când, foarte lent, navele treceau în drumul lor spre Boston şi Halifax. Când Ambros l-a întrebat de ce urcase aici sus, Cosmo i-a răspuns că vrusese să vadă pe unde mai era fratele său. Dar după câte

spunea unchiul Adelwarth, acest frate nu existase niciodată. La puţin timp după asta, producându-se o oarecare ameliorare, Ambros îl însoţi pe Cosmo, la sfatul medicilor, pentru a face o cură de aer la Banff, în munţii canadieni. Toată vara şi-au petrecut-o la faimosul Banff Spring Hotel – Cosmo comportându-se mai tot timpul ca un băieţel cuminte, dar fără a arăta interes pentru nimic, iar Ambros absorbit pe deplin de activităţile sale şi de grija pe care i-o purta. Pe la mijlocul lui octombrie începu să ningă. Cosmo rămânea ore în şir în dreptul ferestrei din turn, privind la uriaşele păduri de brazi ce se-ntindeau de jur-împrejur şi la fulgii de zăpadă căzând uniform de la

înălţimi de neimaginat. Îşi ţinea batista mototolită în pumn, tot muşcând mereu în ea cu disperare. Când se întuneca afară, se culca pe podea chircindu-se şi ascunzându-şi faţa în palme. Aceasta era starea în care Ambros s-a văzut nevoit să-l ducă înapoi acasă, şi la o săptămână după asta l-a internat în clinica psihiatrică Samaria din Ithaca, New York, unde, mut şi imobil cum era, se stinse chiar în acelaşi an.

Toate acestea s-au întâmplat cu mai bine de jumătate de secol în urmă, spuse mătuşa Fini. În acea vreme eram la Wettenhausen, la institut, şi nu ştiam nimic nici despre Cosmo Solomon, nici n-aveam vreo idee despre fratele mamei noastre, emigrat din Gopprechts. Chiar şi ajunsă la New York, mult timp n-am aflat nimic despre antecedentele unchiului Adelwarth, cu toate că eram în permanentă legătură cu el. De la moartea lui Cosmo el rămăsese majordom în casa din Rock Point. Între 1930 şi 1950 am mers la Long Island, în mod regulat, singură sau cu Theo, fie ca personal auxiliar pentru vreo sindrofie mai mare, fie doar în vizită. Unchiul Adelwarth avea în acea perioadă mai bine de-o jumătate de duzină de servitori în subordine, fără a-i mai socoti pe grădinari şi şoferi. Munca îl absorbea pe deplin. Privind înapoi, se poate spune că nici nu exista ca persoană privată, el fiind pur şi simplu corectitudinea întrupată în om. Mi-era imposibil să mi-l închipui îmbrăcat doar în cămaşă, ori în ciorapi fără cizmuliţele lustruite fără cusur de-ţi luau ochii, şi a rămas mereu un mister pentru mine când mai reuşea să doarmă ori barem să se mai odihnească un pic. Pe-atunci nu manifesta nici cea mai mică dorinţă să vorbească despre trecut. Unicul lucru care conta pentru el era ca în marea gospodărie a familiei Solomon orele şi zilele să se succeadă netulburat, şi ca preocupările şi deprinderile bătrânului Solomon să nu se ciocnească de ale celei de-a doua Mrs. Solomon. Cam din 1935 încoace, spuse mătuşa Fini, tocmai această misiune avea să devină deosebit de dificilă pentru unchiul Adelwarth, în măsura în care într-o bună zi bătrânul Solomon declară, din senin, că de-aici

înainte nu va mai lua parte la niciun dineu sau reuniune de orice fel ar fi ele, că în general nu mai voia să aibă nimic de-a face cu lumea de afară, şi că se va dedica întru totul cultivării orhideelor sale – asta în timp ce a doua Mrs. Solomon, cu douăzeci de ani buni mai tânără, spuse mătuşa Fini, continua să ţină ale ei *weekend parties* faimoase cu mult dincolo de New York, la care de regulă lumea sosea încă de vineri după-amiază. Unchiul Adelwarth a trebuit, deci, pe de-o parte să se ocupe din ce în ce mai mult de bătrânul Solomon, care practic trăia închis în serele sale, iar pe de altă parte să fie tot timpul atent să contracareze, prin măsuri preventive, înclinaţia aparte a celei de-a doua Mrs. Solomon de a comite unele lucruri jenante. Pe termen lung, această dublă misiune probabil că l-a solicitat mai mult decât voia el însuşi s-o recunoască, şi asta mai ales în timpul anilor de război, când bătrânul Solomon, îngrozit de veştile care-i mai parveneau în ciuda claustrării sale, îşi petrecea, înfăşurat într-un pled scoţian, o mare parte din timp şezând într-una din serele supraîncălzite printre epifitele sale sud-americane şi abia mai deschizând gura pentru a rosti strictul necesar, pe când Margo Solomon pur şi simplu nu putea renunţa la tot anturajul ei de curteni. Dar când bătrânul Solomon, spuse mătuşa Fini, se prăpădi în scaunul său rulant în primăvara lui 1947, urmarea stranie a fost că Margo, care timp de zece ani ignorase complet existenţa soţului ei, acum abia dacă mai putea fi înduplecată să-şi părăsească apartamentul. Mai tot personalul a fost concediat, şi în aceste împrejurări activitatea principală a unchiului Adelwarth consta în a păzi casa aproape pustie, unde majoritatea mobilelor era acoperită cu pânze albe contra prafului. Era în vremea când unchiul Adelwarth începuse să-mi relateze ba una, ba alta din întâmplările vieţii sale anterioare. Deoarece până şi cele mai neînsemnate reminiscenţe extrase de el, foarte lent, din profunzimi aparent insondabile erau de o precizie uimitoare, am ajuns treptat, ascultându-l, la convingerea că unchiul Adelwarth dispunea, ce-i drept, de o memorie

infailibilă, dar nu şi de capacitatea de evocare care să-l mai lege de această memorie. Iată de ce pentru el a povesti era atât o tortură cât şi o tentativă de a se elibera pe sine, un soi de salvare, şi totodată o necruţătoare autodistrugere. Ca pentru a-mi distrage atenţia de la ce-mi spusese la urmă, mătuşa Fini luă acum în mână unul din albumele aflate pe măsuţa de lângă ea. Uite-l aici, spuse ea deschizând albumul şi întinzându-mi-l, pe unchiul Adelwarth aşa cum era el pe-atunci. În stânga, cum vezi, sunt eu cu Theo, iar în dreapta, lângă unchiul, şade sora lui Balbina, care tocmai sosise în America în prima ei vizită. Era în mai 1950. La câteva luni după această fotografie, Margo Solomon a murit de boala lui Banti. Rock Point le-a revenit unor colegatari, fiind vândută cu

tot ce conţinea, mobilier şi accesorii casnice, în cursul unei licitaţii ce a durat mai multe zile. Unchiul Adelwarth, pe care această lichidare l-a afectat puternic, s-a mutat câteva săptămâni mai târziu în casa din Mamaroneck, pe care bătrânul Solomon o trecuse pe numele lui încă din timpul vieţii, şi din care poţi vedea într-una din paginile următoare camera de zi, spuse mătuşa Fini. Întreaga casă era meticulos aranjată până la cel mai mic detaliu, aşa cum se poate vedea în fotografie. Aveam deseori impresia că unchiul Adelwarth se aştepta ca din clipă în clipă să-i sosească în vizită cineva străin. Dar n-a venit niciodată nimeni, spuse mătuşa Fini, de unde să fi

venit?! De aceea mă şi duceam cel puţin de două ori pe săptămână la Mamaroneck. De cele mai multe ori mă aşezam în fotoliul albastru când îl vizitam, iar unchiul şedea totdeauna un pic pieziş la biroul lui, ca şi cum avea de gând să mai termine ceva de scris. Şi de la locul lui îmi povestea… o mulţime de istorii bizare, pe care le-am uitat aproape pe toate. Uneori aceste întâmplări trăite ale sale, de pildă despre decapitări la care asistase în Japonia, îmi păreau într-atât de neverosimile, încât îmi ziceam că suferă de sindromul lui Korsakov la care, după cum poate

ştii, spuse mătuşa Fini, pierderea memoriei e compensată de nişte invenţii fantastice, în orice caz, cu cât unchiul Adelwarth îmi povestea mai multe, cu-atât îi sporea disperarea. După Crăciunul din *52 s-a cufundat într-o depresie atât de profundă, încât deşi în mod vădit simţea o mare nevoie să-şi împărtăşească viaţa, n-a mai fost în stare să rostească nimic, nicio frază, niciun cuvânt, aproape că niciun sunet. Şedea la biroul său, întors niţel într-o parte, cu o mână sprijinită pe mapă, cu cealaltă în poală şi cu privirea aţintită în podea. Când îi vorbeam despre chestiuni de familie, despre Theo, despre gemeni ori despre noul Oldsmobile cu anvelope albe, nu ştiam niciodată dacă mă asculta sau nu. Dacă încercam să-l conving să iasă în grădină pentru câţiva paşi, nu reacţiona, şi refuza de asemenea să consulte un medic. Într-o dimineaţă când am ajuns la Mamaroneck, unchiul Adelwarth dispăruse. În rama oglinzii din vestiar era înfiptă o carte de vizită de-a lui cu un mesaj pentru mine, pe care de-atunci l-am purtat mereu asupra mea. *Have gone to Ithaca*. *Yours ever – Ambrose*.

A durat ceva până am priceput ce voia să însemne Ithaca. Bineînţeles, spuse mătuşa Fini, că în săptămânile şi lunile ce-au urmat am mers cu maşina în Ithaca de câte ori am putut. De altfel, Ithaca se află într-un ţinut minunat. Pretutindeni de jur-împrejur sunt păduri şi râpe prin care apa curge zgomotos până se varsă în lac. Sanatoriul, condus de un anume profesor Fahnstock, se găsea pe un teren asemănător unui parc. Mai am în faţa ochilor de parcă ar fi fost ieri, spuse mătuşa Fini, cum într-o zi de vară târzie, luminoasă şi clară, stăteam lângă unchiul Adelwarth la fereastra lui, cum de-afară pătrundea aer proaspăt şi noi priveam printre copacii aproape nemişcaţi înspre o pajişte ce-mi amintea de Altachmoos, când deodată s-a ivit acolo un bărbat de vârstă mijlocie, care avea o plasă albă prinsă de un băţ şi făcea din timp în timp salturi ciudate. Unchiul Adelwarth privea ţintă înaintea sa, dar a băgat de seamă că eram uimită şi mi-a spus: *It’s the*

butterfly man, you know. He comes round here quite often. Mi s-a părut că percep în cuvintele lui o notă de amuzament, pe care am luat-o ca pe un semn al ameliorării atribuite de profesorul Fahnstock terapiei sale de şoc. Mai târziu toamna, fireşte, s-a văzut din ce în ce mai clar cât de gravă era vătămarea pe care unchiul o suferise deja psihic şi fizic. A slăbit tot mai tare, mâinile odinioară atât de calme îi tremurau, faţa îi devenise asimetrică şi ochiul stâng i se mişca fără astâmpăr. L-am vizitat pe unchiul Adelwarth o ultimă oară în noiembrie. Când a trebuit să plec, a insistat să iasă cu mine până în faţa porţii. În acest scop şi-a îmbrăcat cu multă osteneală paltonul cu guler de velur negru şi şi-a pus pălăria de fetru, un homburg. *I still see him standing there in the drive-way*, spuse mătuşa Fini, *în that heavy overcoat looking very frail and unsteady*.

Era o dimineaţă geroasă, posomorâtă când am plecat din Cedar Glen West. Tot aşa cum mi-l descrisese în ajun pe unchiul Adelwarth, mătuşa Fini stătea şi ea acum pe trotuarul din faţa bungaloului său, îmbrăcată cu un palton de iarnă negru, ajuns prea greu pentru ea, şi-şi flutura batista în urma mea. Demarând, am văzut-o în retrovizor învăluită de aburul alb de eşapament şi devenind tot mai mică; şi amintindu-mi de această imagine a ei în retrovizor, îmi tot zic cât e de ciudat că de-atunci nimeni nu şi-a mai fluturat batista în urma mea în semn de rămas-bun. În timpul puţinelor zile ce-mi mai rămăseseră de petrecut la New York mi-am început însemnările despre neconsolata mătuşă There’s şi despre unchiul Kasimir pe acoperişul sinagogii din Augsburg. Dar ce mă preocupa mai ales era Ambros Adelwarth, ca de altfel şi întrebarea dacă nu cumva ar trebui să merg să văd sanatoriul din Ithaca, unde el intrase de bunăvoie în al şaizeci şi şaptelea an de viaţă al său şi unde mai târziu avea să piară. Sigur, pe-atunci m-am limitat doar la a lua în considerare această idee, fie pentru că nu voiam să pierd zborul ce-l rezervasem deja la Londra, fie pentru că mă temeam de nişte cercetări mai amănunţite. Abia la începutul verii lui 1984 am ajuns în

sfârşit la Ithaca, şi anume după ce, descifrând cu foarte mare dificultate însemnările de călătorie ale unchiului Adelwarth din anul 1913, m-am convins că proiectul meu nu mai suferea amânare. Deci am zburat din nou la New York şi de-acolo, închinând o maşină, am plecat încă în aceeaşi zi înspre nord-vest, pe State Highway 17, trecând în drumul meu pe lângă tot felul de aşezări mai mari sau mai mici care, în ciuda numelor ce-mi erau în parte familiare, păreau situate în plin Niciunde.

Monroe, Monticello, Middletown, Wurtsboro, Wawarsing, Colchester şi Cadosia, Deposit, Delhi, Neversink şi Niniveh – era ca şi cum mă deplasam, teleghidat împreună cu maşina, printr-o supradimensionată ţară de jucărie, ale cărei toponime fuseseră scotocite şi culese în mod arbitrar de ici, de colo, de un copil uriaş invizibil din ruinele unei alte lumi, de mult abandonate. Maşina aluneca pe şoseaua largă ca de la sine. Depăşirile – cele foarte puţine care aveau loc, dată fiind infima diferenţă de viteză între vehicule – se produceau atât de lent încât, avansând sau rămânând în urmă ţol cu ţol, deveneai aşa-zicând tovarăş de drum cu vecinul de pe banda alăturată. Aşa de pildă m-am aflat odată preţ de-o bună jumătate de oră în compania unei familii de negri, ai cărei membri mi-au dat de înţeles prin felurite semne şi zâmbete repetate că deja mă îndrăgiseră ca pe un soi de prieten al casei, iar când la ieşirea din Hurleyville s-au despărţit de mine într-o curbă amplă – copiii făceau comicării, strâmbându-se poznaş la geamul din spate –, o vreme m-am simţit într-adevăr destul de singur şi abandonat. Cu-atât mai mult cu cât acum şi ţinutul era în mod vădit tot mai pustiu. Strada traversa un platou mare, unde în dreapta se profilau unduiri de coline şi culmi care înspre orizontul de la nord se transformau în nişte munţi mijlocii. Pe cât de posomorâte şi serbede fuseseră cu trei ani în urmă zilele de iarnă petrecute în America, pe-atât de scăldată în lumină îmi părea acum suprafaţa pământului cu feluritele ei pete de verdeaţă. Din păşunile de pe coasta muntelui, care de mult nu mai

fuseseră exploatate, se iviseră mici insule de copaci, stejari şi arini negri, branişti rectilinii de molizi alternau cu pâlcuri neregulate de mesteceni şi plopi-de-munte, ale căror nenumărate frunze tremurătoare crescuseră din nou abia cu câteva săptămâni înainte, şi chiar şi în regiunile înalte, mai întunecate, din fundal, unde păduri de brazi acopereau povârnişurile, zăreai lucind ici-colo în soarele amurgului verdele deschis al zadelor. La vederea acestui podiş ce părea în mare parte nelocuit, mi-a venit în minte cu câtă nostalgie mă aplecam odinioară, ca elev al şcolii mănăstireşti, peste atlasul meu şi cât de des călătorisem în gândurile mele prin statele americane, pe care le ştiam pe de rost în ordine alfabetică. În timpul unei ore de geografie care se învecinase îndeaproape cu eternitatea – afară lumea era învăluită într-un albastru matinal încă neatins de strălucirea zilei –, cercetasem pe-atunci, aşa-mi aminteam, şi ţinuturile pe care le străbăteam acum, precum şi munţii Adirondack aflaţi mai sus în nord, despre care unchiul Kasimir îmi spusese odată că acolo totul arăta exact ca la noi acasă. Mai ştiu cum căutasem atunci cu o lupă locul de unde izvora râul Hudson, care pe hartă devenea tot mai mic, şi cum mă pierdusem într-un pătrat cartografic cu o mulţime de piscuri muntoase şi lacuri. Este şi motivul pentru care anumite toponime precum Sabattis, Gabriels, Hawkeye, Amber Lake, Lake Lila şi Lake Tear-in-the-Clouds mi s-au întipărit indelebil în memorie.

La Owego, unde a trebuit să ies de pe State Highway, m-am oprit şi am rămas până spre ora nouă seara într-un local, notându-mi când şi când vreo două-trei cuvinte, dar în cea mai mare parte din timp privind pierdut pe gânduri prin geamurile panoramice la traficul neîntrerupt de maşini şi la cerul dinspre vest, care la multă vreme după apusul soarelui tot mai era brăzdat de dâre oranj, trandafirii şi aurii. Aşa se face că era de-acum târziu seara când am ajuns la Ithaca. Timp de-o jumătate de oră am mai şofat prin oraş şi suburbii pentru a mă orienta, înainte să opresc pe-o stradă lăturalnică în faţa unui *guesthouse*

care, luminat discret, se înălţa din mijlocul unei grădini întunecoase la fel ca *Empire des Lumiéres*, unde încă nu călcase picior de om. O cărare cu câteva trepte de piatră urca şerpuind de la trotuar până la uşa de intrare, în dreptul căreia o tufă cu flori albe (la lumina lămpii am crezut pentru o clipă că era acoperită de zăpadă) îşi întindea orizontal crengile. A durat o bună bucată de vreme până ce dinăuntru, unde vădit lumea dormea deja, a ieşit un portar foarte bătrân, care mergea atât de cocârjat, încât cu siguranţă nu percepea din persoana aflată în faţa sa mai mult decât picioarele sau abdomenul. Având această infirmitate, el aruncase deja înspre vizitatorul târziu ce-l aştepta afară, în faţa uşii pe jumătate vitrate, o privire scurtă, dar cu-atât mai pătrunzătoare. Fără un cuvânt, m-a condus sus pe o minunată scară de mahon – păşind pe ea, n-aveai deloc impresia că urci nişte trepte, ci că pluteai cumva pe deasupra lor – până la etajul superior, unde mi-a indicat o cameră spaţioasă ce dădea în spatele grădinii. Am pus jos geanta de voiaj, deschizând una din ferestrele înalte şi privind chiar în inima umbrei unduitoare a unui chiparos ce se înălţa din străfund. Aerul era plin de mireasma lui şi de un freamăt necontenit, care însă nu provenea, cum am crezut mai întâi, de la vântul agitând frunzişul copacilor, ci de la o cădere de apă, Ithaca Falls, aflată în imediata apropiere, chiar dacă invizibilă de la fereastra mea, şi despre care înainte de sosirea mea în oraş aveam o idee prea puţin exactă, la fel ca şi despre celelalte mai bine de o sută de cascade, care de la sfârşitul perioadei glaciare se prăvăleau în râpele şi văile săpate adânc din regiunea lacului Cayuga. M-am întins şi, frânt de oboseală cum eram după lunga călătorie, m-am cufundat de îndată într-un somn profund, în care din vuietul apei se ridicau tăcut voaluri de ceaţă, adiindu-mi în vis ca nişte perdele albe într-o încăpere întunecată ca noaptea. În dimineaţa următoare zadarnic am scotocit prin cărţile de telefon căutând sanatoriul Samaria şi pe profesorul Fahnstock, despre care-mi pomenise mătuşa Fini. La fel de zadarnic a fost şi telefonul pe care l-am dat la un cabinet

de boli nervoase precum şi, ceva mai târziu, întrebarea adresată doamnei cu permanent albăstriu pal de la recepţie, vizibil înspăimântată la auzul cuvintelor *private mental home*. Ieşind din hotel pentru a căuta în oraş alte informaţii, am dat în grădina din faţă peste portarul gârbovit, care tocmai urca pe cărare cu o mătură în mână. Când l-am rugat şi pe el să-mi spună ce ştia, m-a ascultat extrem de concentrat, reflectând apoi îndelung şi sprijinindu-se tăcut în mătură preţ de mai bine de-un minut. Fahnstock, a exclamat el în cele din urmă atât de tare, de parcă avea de-a face cu un surd, *Fahnstock died în thefifties*. *Of a stroke*, *ifl am not mistaken*. Şi în puţine propoziţii, care ieşeau hârâind din pieptul lui strâmtat, mi-a mai spus că Fahnstock îl avusese drept succesor pe un anume dr. Abramsky, care însă nu mai primea pacienţi încă de la sfârşitul anilor şaizeci. Ce face el acum de unul singur în vechea baracă, spuse portarul, adunându-şi forţele pentru a pleca iar, asta n-o mai ştie nimeni. Şi din uşă mai strigă în urma mea: *I have heard it say he's become a beekeeper*.

Mulţumită indicaţiilor primite de la bătrânul servitor, am găsit după-masă sanatoriul fără nicio dificultate. O lungă alee urca printr-un parc de cel puţin patruzeci de hectare, ducând la o vilă construită în întregime numai din lemn şi care, cu verandele şi balcoanele ei acoperite, amintea în parte de o casă de ţară rusească, şi în parte de una din acele uriaşe pavilioane din trunchiuri de pin, ticsite cu trofee, pe care spre sfârşitul secolului al XIX-lea arhiducii şi principii austrieci puseseră să fie construite pretutindeni pe domeniile lor din Stiria şi Tirol pentru a găzdui nobilimea ereditară sau pe baronii industriei invitaţi la vânătorile lor. Atât de vădite erau semnele declinului, atât de ciudat se oglindea soarele în sticla ferestrelor, încât n-am îndrăznit să mă apropii mai mult, preferând mai întâi să dau o raită prin parcul în care conifere din aproape toate soiurile cunoscute de mine, cedri libanezi, tuia, molizi argintii, zade, pini de Arolla şi Monterey, şi chiparoşi de baltă cu frunza fină, putuseră

creşte până la înălţimea lor întreagă. Câţiva cedri şi zade aveau până la patruzeci de metri, un brad de Canada cu siguranţă ajunsese la cincizeci de metri înălţime. Printre copaci se deschideau mici luminişuri unde creşteau laolaltă zambile stelate albastre, cardamine albe şi barba-caprei galbene. Prin alte locuri zăreai diverse ferigi iar verdele proaspăt al mlădiţelor arbuştilor de arţar japonez fremăta, luminat de razele soarelui, deasupra frunzelor căzute pe jos. După ce m-am plimbat aproape o oră prin această grădină forestieră am dat de dr. Abramsky în faţa prisăcii lui, ocupat cu pregătirea altor stupi. Era un bărbat îndesat de vreo şaizeci de ani, purta pantaloni uzaţi şi un halat de lucru foarte peticit, din buzunarul drept al căruia se ivea un pămătuf de pene din cele folosite odinioară ca măturică. Ce te frapa din capul locului la dr. Abramsky era claia lui deasă de păr roşu-aprins, stând vâlvoi de parcă era în culmea agitaţiei, care-mi amintea de limbile de foc deasupra capetelor apostolilor Cincizecimii aşa cum erau ei reprezentaţi în primul meu catehism. Câtuşi de puţin uimit de apariţia mea neaşteptată, dr. Abramsky împinse spre mine un fotoliu de nuiele şi, continuând să lucreze la stupii săi, ascultă ce-i povesteam. Când am terminat, îşi puse uneltele deoparte şi începu la rândul său să povestească. Pe Cosmo Solomon, spuse el, nu l-am mai cunoscut, în schimb l-am cunoscut pe unchiul dumneavoastră, căci am ajuns să lucrez încă din 1949, pe când aveam treizeci şi unu de ani, ca medic asistent al lui Fahnstock. Îmi amintesc atât de clar de cazul Adelwarth, în special pentru că a survenit la începutul unei schimbări complete în gândirea mea, o schimbare care în decursul deceniului scurs după moartea lui Fahnstock m-a făcut să-mi restrâng tot mai mult şi până la urmă să-mi abandonez activitatea psihiatrică. De la jumătatea lui mai 1969 – nu de mult am sărbătorit a cincisprezecea aniversare de la ieşirea mea la pensie – trăiesc aici afară, fie în hangarul pentru bărci, fie în prisacă, după cum e vremea, şi din principiu nu-mi mai pasă de nimic din ceea ce se petrece în aşa-zisa lume reală. Fără îndoială că, într-un anume sens,

sunt acum un nebun, dar după cum poate ştiţi, toate acestea sunt doar o chestiune de perspectivă. Casa Samaria, probabil aţi văzut, e pustie. A trebuit să renunţ la ea pentru a mă desprinde de viaţa de toate zilele. Nu cred să-şi fi făcut cineva o idee exactă despre suferinţa şi nefericirea acumulate aici, în acest extravagant palat de scânduri, sper însă că acum, odată cu ruinarea sa treptată, se vor risipi şi ele. Dr. Abramsky tăcu o vreme, cu ochii pierduţi în depărtare. E-adevărat, spuse el apoi, că Ambrose Adelwarth n-a fost internat la noi de familia sa, ci a venit din proprie iniţiativă pentru a se pune sub control psihiatric. Mult timp nu mi-a fost clar ce l-a făcut să întreprindă acest pas, fiindcă niciodată n-a povestit nimic despre sine. Diagnosticul lui Fahnstock a fost: depresie profundă senilă, însoţită de stupor catatonic, dar el era contrazis de faptul că Ambrose nu vădea niciunul din semnele de decădere fizică care se asociază în general cu această stare. Ba dimpotrivă, Ambrose punea mare preţ pe aspectul lui exterior. Nu l-am văzut niciodată altfel decât în costum din trei piese şi cu nodul la cravată legat impecabil. Cu toate astea, chiar şi numai stând la fereastră şi privind afară, îţi lăsa impresia că e copleşit de o suferinţă incurabilă. Nu cred să fi întâlnit vreodată, spuse dr. Abramsky, un om mai melancolic ca unchiul dumneavoastră; orice cuvânt al său cât de mic, orice gest, întreaga sa ţinută, fără cusur până la capăt, echivala, la drept vorbind, cu o mereu reiterată solicitare a permisiunii de a absenta. La mesele, la care politeţea lui intransigentă îl obliga să vină negreşit, chiar şi în starea cea mai rea, îşi mai lua, ce-i drept, câte ceva în farfurie, dar în realitate nu înghiţea mai mult decât puţinul depus odinioară simbolic pe morminte drept hrană pentru morţi. Remarcabilă era şi bunăvoinţa cu care Ambrose se supunea terapiei de şoc, care la începutul anilor cincizeci – după cum am realizat asta retrospectiv abia acum – se învecina efectiv cu tortura sau martiriul. În timp ce ceilalţi pacienţi trebuiau nu rareori duşi cu forţa (*frogmarched* – era expresia folosită de dr. Abramsky) în sala cu aparate, Ambrose în schimb, la

ora fixată, se aşeza de-acum pe taburetul din faţa uşii, cu capul rezemat de perete şi ochii închişi, aşteptând ce urma să se mai întâmple cu el.

Răspunzând rugăminţii mele, dr. Abramsky mi-a dat mai multe detalii despre terapia de şoc. La începutul carierei mele psihiatrice, spuse el, eram de părere că tratamentul cu electroşocuri este o procedură umană şi eficientă. În relatările sale din „practica clinică", Fahnstock îmi descrisese repetat în termeni drastici ceea ce ni se explicase şi în timpul studiilor, şi anume că altă dată, când medicii foloseau injecţia cu insulină pentru a provoca crize pseudoepileptice, pacienţii deseori erau cuprinşi de un soi de spasme agonice, zvârcolindu-se minute în şir şi schimonosindu-se de durere cu faţa învineţită. Prin comparaţie, introducerea tratamentului cu electroşocuri, mai precis dozat, şi care pe deasupra, în cazul unei reacţii extreme, putea fi imediat întrerupt, însemna deja în sine un progres considerabil, legitimat pe deplin, după părerea noastră, când la începutul anilor cincizeci, cu ajutorul anesteziei şi al administrării de miorelaxante, au putut fi evitate cele mai rele efecte secundare cum erau dislocările de umeri şi maxilare, dinţii rupţi şi alte fracturi. Cu circa jumătate de an înainte de venirea lui Ambrose la noi şi în virtutea îmbunătăţirilor considerabile aduse terapiei de şoc, Fahnstock – ignorând cu nonşalanţa-i caracteristică obiecţiile mele, din păcate nu foarte insistente – a introdus aşa-numita metodă „în bloc" preconizată de psihiatrul german Braunmühl, în care se administrau nu arareori chiar şi peste o sută de şocuri la intervale de numai câteva zile. Bineînţeles că la o asemenea frecvenţă de tratament nici nu mai putea fi vorba despre o documentare şi evaluare riguroasă a felului cum se desfăşura terapia, şi la fel s-a întâmplat şi în cazul unchiului dumneavoastră. În plus, spuse dr. Abramsky, întreaga arhivă – anamnezele, istoricul bolilor şi raporturile zilnice, pe care Fahnstock oricum le redacta foarte în grabă – probabil că de mult a fost mâncată de şoarecii care, după ce bastionul nebunilor a fost închis, au

pus stăpânire pe casă şi de-atunci încoace s-au înmulţit la nesfârşit. În orice caz, în nopţile fără vânt aud un continuu fâşâit şi furişat prin cochilia secată a clădirii şi, uneori, când din spatele copacilor se iveşte luna plină, am impresia că mii de gâtlejuri minuscule înalţă, din adâncul bojocilor, o cântare patetică spre cer. Azi îmi pun toată speranţa în şoricărime, şi de asemenea în viermii-lemnului, în carii şi gândacii-de-scoarţă că, mai curând sau mai târziu, vor face să se năruie sanatoriul care deja pârâie şi se sfărâmă pe la încheieturi. În vis, această năruire îmi revine mereu, spuse dr. Abramsky privindu-şi palma stângă. Văd sanatoriul pe locul său mai ridicat, văd totul concomitent, clădirea în totalitate ca şi fiecare detaliu cât de mic, şi ştiu că paianta, scaunul acoperişului, tocul uşilor şi panelele, duşumeaua şi scările, parapetele şi balustradele, rama ferestrelor şi cornişele sunt pe dinăuntru gata măcinate, şi că în orice clipă, atunci când cel ales din întreaga oaste oarbă de gândăcărie va străpunge, cu o ultimă rosătură a mandibulelor sale, acea rezistenţă ultimă, deja imaterială, întreaga şandrama se va surpa de la sine. Şi chiar aşa se-ntâmplă în faţa ochiului meu în vis, cu o lentoare infinită, şi un nor mare, gălbui se ridică şi e împrăştiat de vânt, şi pe locul fostului sanatoriu nu mai rămâne decât o grămăjoară de pulbere fină de rumeguş, asemănătoare polenului. Dr. Abramsky vorbise cu voce tot mai înceată, dar acum – după o pauză în care spectacolul imaginat de el se mai derula o dată, după cum presupuneam, în închipuirea lui – el se reîntoarse în realitate. Fahnstock, reluă el povestirea, Fahnstock îşi absolvise practica neurologică la un azil din Lemberg cu puţin înainte de Primul Război Mondial, adică într-o perioadă când principala preocupare a psihiatriei era să-i ţină pe cei internaţi la loc sigur şi potoliţi. În mod natural avea de aceea tendinţa să considere drept un succes terapeutic efectele cauzate sistematic de un tratament de şoc prelungit – înstrăinarea şi nivelarea subiecţilor bolnavi, incapacitatea lor crescândă de se concentra, încetinirea gândirii, diminuarea tonusului vital, ba chiar şi amuţirea

deplină. În consecinţă, el a văzut în docilitatea lui Ambrose, nemaiîntâlnită de el până atunci – Ambrose fiind printre primii din sanatoriul nostru care a fost supus unei serii de şocuri pe o perioadă de săptămâni şi luni –, un rezultat al noului tratament, deşi în realitate această docilitate, cum începusem să bănuiesc încă de pe-atunci, se datora exclusiv dorinţei unchiului dumneavoastră de a-şi anihila cât mai deplin şi irevocabil capacitatea de a gândi şi a-şi aminti.

Dr. Abramsky se cufundă din nou într-o tăcere prelungită, cercetându-şi stăruitor liniile din palma stângă. Cred, continuă el ridicându-şi apoi privirea spre mine, cred că ceea ce m-a atras la început la Fahnstock a fost inconfundabilul său accent austriac. Îmi amintea de tatăl meu, originar din Kolomea, care ca şi Fahnstock, după prăbuşirea Imperiului habsburgic, părăsise Galiţia pentru a merge în vest. Fahnstock a căutat să se stabilească din nou în oraşul său natal Linz, în timp ce tatăl meu a vrut să-şi facă un rost la Viena în comerţul cu spirtoase, dar ambii au eşuat din cauza situaţiei de-atunci, unul la Linz, celălalt în cartierul Leopoldstadt din Viena. În primăvara lui 1921, tatăl meu a emigrat în cele din urmă în America, şi Fahnstock trebuie să fi ajuns în vara aceluiaşi an la New York, unde curând şi-a putut relua cariera psihiatrică. În 1925, după doi ani în care a lucrat ca medic într-un spital de stat din Albany, s-a angajat la proaspăt înfiinţatul spital particular de boli nervoase Samaria. Cam tot pe-atunci, tatăl meu şi-a pierdut viaţa în explozia unui cazan la o fabrică de apă gazoasă din Lower East Side. După accident, cadavrul lui a fost găsit parţial fiert în aburul fierbinte. Când am crescut în Brooklyn, tata mi-a lipsit deseori foarte mult. Fusese un om care nu-şi pierdea optimismul nici chiar în faţa celor mai mari vicisitudini; mama, în schimb, n-a mai fost decât o umbră după moartea lui. Mă gândesc, azi, că dacă atunci când eu însumi am început ca asistent la Samaria, am fost mai întâi fără rezerve de partea lui Fahnstock, asta s-a întâmplat fiindcă multe la el mi-l aminteau pe tata. Dar când spre

sfârşitul carierei lui Fahnstock, care n-avusese niciodată nici cea mai mică ambiţie ştiinţifică, a crezut că descoperise cu metoda „în bloc" sau de anihilare o armă psihiatrică miraculoasă, alunecând tot mai mult într-un soi de delir scientist – intenţiona chiar să scrie un tratat despre Ambrose –, abia atunci, şi numai atunci, exemplul lui şi propriile mele ezitări mi-au deschis ochii asupra altui lucru – anume asupra îngrozitoarei noastre ignoranţe şi coruptibilităţi.

Aproape că se înserase. Dr. Abramsky m-a condus prin pepiniera silvică înapoi la poartă. Ţinea în mână pămătuful alb de pene, indicând uneori cu el direcţia în care mergeam. Spre sfârşit, spuse el, unchiul dumneavoastră a fost cuprins de o înţepenire progresivă a încheieturilor şi membrelor sale, cauzată probabil de terapia de şoc. Curând n-a mai fost în stare să-şi poarte de grijă decât cu preţul celor mai mari eforturi. Avea nevoie de aproape o zi întreagă pentru a se îmbrăca. Ca să-şi pună butonii la manşete şi să-şi lege cravata erau necesare ore. Şi de cum terminase cu îmbrăcatul, deja trebuia să se gândească să se dezbrace iar. Pe lângă asta, suferea acum tot timpul de tulburări de vedere şi de migrene teribile, motiv pentru care purta deseori deasupra ochilor o vizieră verde de celofan – *like someone who works în a gambling saloon*. Când l-am vizitat în ultima zi din viaţa lui la el în cameră, fiindcă pentru prima oară neglijase să vină la tratament, l-am găsit în dreptul ferestrei purtând această vizieră şi privind spre lunca mlăştinoasă de dincolo de parc. În mod bizar, îmbrăcase o pereche de mânecuţe negre dintr-un soi de satin, pe care odinioară probabil că obişnuia să le poarte când curăţa argintăria. La întrebarea mea, de ce nu venise ca de obicei la tratament la ora stabilită, mi-a răspuns – mi-amintesc exact cuvintele lui: *It must have slipped my mind whilst I was waiting for the butterfly man*. După această remarcă misterioasă, Ambrose a mers imediat cu mine la Fahnstock în sala de tratament, unde s-a supus ca de obicei, fără a opune rezistenţă, tuturor preparativelor care-l aşteptau. îl mai

văd şi-acum, spuse dr. Abramsky, întins în faţa mea cu electrozii pe frunte, cu prisma de cauciuc între dinţi, încătărămat în învelitoarea din pânză groasă, prinsă în nituri de masa de tratament, ca unul ce urmează să fie înmormântat chiar acum în largul mării. Procedura s-a desfăşurat fără incidente. Fahnstock a stabilit o prognoză categoric optimistă. Eu însă am citit pe faţa lui Ambrose că acum, cu excepţia unei infime rămăşiţe din el, era definitiv anihilat. Când şi-a revenit din amorţeală, ochii săi ciudat de încremeniţi s-au umezit, şi din piept i-a scăpat un suspin pe care-l mai aud şi azi. Un infirmier l-a condus înapoi în cameră, unde în zorii zilei următoare, chinuit de remuşcări, l-am găsit zăcând în patul său cu cizmele lăcuite în picioare, dichisit şi aşa-zicând gata de paradă. Dr. Abramsky m-a însoţit în tăcere restul drumului. A tăcut şi când ne-am despărţit, mărginindu-se să facă un semn cu pământuful prin aerul care deja se întuneca.

Când la mijlocul lui septembrie 1991, într-o perioadă de secetă cumplită, am plecat din Anglia la Deauville, sezonul se încheiase demult şi chiar şi *Festival du Cinéma Américain*, prin care se încearcă o mică prelungire a lunilor estivale mai bănoase, se terminase şi el. Nu ştiu dacă, ajuns la Deauville, contrar oricărei supoziţii rezonabile, mă aşteptam aici la ceva deosebit – la nişte vestigii oarecare, alei verzi, promenade pe ţărmul mării sau poate chiar la un public monden sau demimonden; dar indiferent de ce-mi închipuisem, s-a dovedit imediat că această staţiune balneară maritimă, cândva legendară, decăzuse iremediabil la fel ca orice alt loc pe care l-ai vizita, în orice altă ţară sau continent, fiind distrusă de traficul de maşini, de comerţul de buticuri şi de furia distructivă care se-ntinde pretutindeni în fel şi chip. Vilele construite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în stil de burguri neogotice cu creneluri şi turnuleţe, de case la ţară elveţiene sau chiar imitând modéle orientale ofereau, cu puţine excepţii, un spectacol al paraginii şi abandonului. Dacă te opreşti pentru câtva timp, aşa cum am făcut-o la prima mea plimbare matinală pe străzile din

Deauville, în faţa vreuneia din aceste case aparent nelocuite, atunci în mod curios aproape de fiecare dată, fie la parter, fie la etajul întâi sau la cel superior, se va crăpa niţel unul din obloanele închise şi va apărea o mână care, cu un gest de o lentoare frapantă, va scutura o cârpă de praf, aşa încât, negreşit, ajungi curând să crezi că întreg Deauville nu-i alcătuit decât din interioare sumbre unde creaturi feminine, condamnate la o veşnică existenţă nevăzută şi la o veşnică desprăfuire, se foiesc fără zgomot, pândind să-i dea trecătorului străin, oprit întâmplător în faţa temniţei lor şi privind în susul faţadei, un semn de viaţă cu cârpa de praf. Dar aproape totul închis şi zăvorât şi în Deauville şi de cealaltă parte a râului, la Trouville, Musée Montebello, arhivele municipale de la Primărie şi biblioteca, unde vrusesem să-mi arunc o privire, ba chiar şi leagănul de copii *de l'enfant Jésus*, fundaţia de mult răposatei Madame la Baronne d'Erlanger, după cum am putut citi pe o placă comemorativă montată pe frontispiciul clădirii de cetăţenii recunoscători din Deauville.

Inaccesibil de asemenea era şi Grand Hotel des Roches Noires, un enorm palat din cărămidă aparentă, unde pe la începutul secolului al XIX-lea multimilionarii americani, înalta aristocraţie engleză, regii francezi ai Bursei şi marii industriaşi germani îşi prezentau reciproc omagiile. După cum am reuşit să aflu, Roches Noires şi-a încetat activitatea prin anii cincizeci sau şaizeci, fiind apoi împărţit în apartamente din care, la drept vorbind, doar cele ce dădeau spre mare au putut fi vândute fără prea

mari dificultăţi. Azi, hotelul cândva cel mai luxos de pe întreaga coastă normandă nu mai este decât o monumentală monstruozitate, scufundată de-acum pe jumătate în nisip. Majoritatea apartamentelor sunt de mult părăsite, iar proprietarii lor au decedat. Doar câteva doamne indestructibile continuă să vină aici în fiecare vară şi bântuie fantomatic prin clădirea uriaşă. Îndepărtează pentru câteva săptămâni husele albe de pe mobile,

noaptea zac imobile ca pe năsălie undeva în pustiul din inima clădirii, umblă pe coridoarele întinse, traversează sălile imense, urcă şi coboară, punând precaute un pantof în faţa celuilalt, prin casele scărilor cu reverberaţie, iar dis-de-dimineaţă îşi scot la promenadă pudelii şi pechinezii roşi de ulceraţii. Spre deosebire de Roches Noires, care se degradează tot mai mult, Hotelul Normandy din celălalt capăt al Trouville-Deauville, terminat în 1912, este încă şi azi o adresă de cea mai înaltă clasă. Clădirea de paiantă, construită în jurul mai multor curţi interioare şi părând concomitent supradimensionată şi miniaturală, găzduieşte însă aproape exclusiv oaspeţi japonezi călăuziţi, conform unui program zilnic riguros, de personalul hotelului cu o politeţe aleasă, ce-i drept, dar după cum am observat, totodată şi glacială, dacă nu cumva chiar învecinată cu un anume sentiment de indignare. De fapt, când eşti la Normandy te crezi mai puţin aflat într-un

hotel internaţional renumit, cât mai degrabă într-un pavilion de gastronomie franţuzească, construit anume lângă Ōsaka cu ocazia vreunei expoziţii mondiale – pe mine, cel puţin, nu m-ar fi mirat deloc, dacă ieşind de la Normandy aş fi dat imediat peste cine ştie ce hotel fantezist de inspiraţie balineză sau alpină. La fiecare trei zile, japonezii de la Normandy erau înlocuiţi cu un nou contingent de compatrioţi care, după cum mi-a explicat unul din oaspeţi, erau aduşi în autocare climatizate de la aeroportul Charles de Gaulle direct la Deauville, cea de-a treia etapă, după Las Vegas şi Atlantic City, dintr-o călătorie prin cazinourile lumii, trecând apoi prin Viena, Budapesta şi Macao pentru a se reîntoarce, în final, la Tokio. La Deauville, japonezii mergeau în fiecare dimineaţă la ora zece la noul cazinou, construit în aceeaşi perioadă cu Normandy, unde se distrau până la *lunch* cu automatele de jocuri din sălile scânteind în toate culorile caleidoscopului şi răsunând de ghirlande sonore de piuituri şi bâzâieli. După-amiezile şi serile şi le petreceau tot în

faţa automatelor, sacrificând cu o figură stoică pumni întregi de gologani, şi bucurându-se ca nişte copii în zi de sărbătoare când uneori, într-un târziu, auzeau clinchetul de monede rostogolindu-se înapoi. N-am văzut niciodată un japonez jucând ruletă. Acolo şedeau, spre miezul nopţii, cel mai adesea doar câţiva clienţi dubioşi din suburbii, avocaţi necinstiţi, misiţi imobiliari sau proprietari de garaje mari, veniţi cu iubitele lor şi căutând să-i tragă o cacealma norocului ce le stătea în faţă sub chipul unui crupier scund, înţolit inoportun într-o livrea de băiat de circ. Masa cu ruleta, de altfel, ascunsă privirilor de nişte paravane de sticlă verde de culoarea jadului, se găsea într-o sală interioară vizibil renovată de curând, cu alte cuvinte nu acolo unde se juca odinioară ruletă la Deauville. Sala de joc de-atunci, o ştiam, fusese cu mult mai mare. Existaseră două rânduri de mese de ruletă şi bacara, în plus şi mese unde puteai juca *petits chevaux*, mizând pe căluţii ce alergau sârguincios tot mereu în cerc. Lustre din cristal veneţian atârnau de plafonul cu stucatură, printr-o duzină de ferestre semirotunde, înalte de opt metri, aveai o privire asupra terasei unde, în grupuri sau perechi, se strângeau cele mai exotice personaje cu putinţă, iar dincolo de balustradă zăreai, la lumina felinarelor, plaja albă a mării şi, ancorate mai departe în larg, cu reflectoarele de semnalizare aţintite în cerul nocturn, iahturile oceanice şi velierele de croazieră iluminate; între acestea şi ţărm, bărci micuţe se mişcau agale încolo şi-ncoace precum nişte licurici. Când am intrat prima dată în cazinoul din Deauville, în vechea sală de jocuri se stingeau ultimele luciri ale înserării. Mesele fuseseră pregătite pentru vreo sută de persoane cu ocazia unui banchet nupţial sau a unei sărbători aniversare. Razele soarelui ce apunea se reflectau în pahare şi făceau să scânteieze tobele argintii ale formaţiei de pe podium, care tocmai începuse să repete melodiile serii. Instrumentiştii erau patru tineri deja uşor veştejiţi cu părul cârlionţat. Cântau melodii din anii şaizeci, pe care le mai auzisem de nenumărate ori la Union Bar din Manchester. *It is the*

evening of the dag. Vocalista, o fată blondă, cu o voce încă foarte copilăroasă, şoptea pasionat în microfonul pe care-l ţinea cu ambele mâini foarte aproape de buzele ei. Cânta în engleză, dar cu un pronunţat accent francez. *It is the evening of the day, Isit and watch the children play*. Când, uneori, nu-şi mai amintea cuvintele exacte, cântecul ei se transforma într-un fredonat încântător. M-am aşezat într-unul din fotoliile lăcuite în alb. Muzica umplea întreaga sală. Vălătuci de nori trandafirii plutind până sub plafonul cu arabescurile de aur ale stucaturii. Procol Harum. *A whiter shade of pale*. Sentimentalism în stare pură.

Mai târziu noaptea, în camera mea de hotel, am auzit freamătul mării şi m-am visat traversând Oceanul Atlantic pe un pachebot a cărui suprastructură arăta la fel ca Hotel Normandy. Mă sprijineam de balustrada punţii, când în zorii zilei am intrat în portul Le Havre. Sirena de alarmă pentru ceaţă a vuit de trei ori, şi corpul gigantic al navei s-a cutremurat sub picioarele mele. De la Le Havre la Deauville am mers cu trenul. În compartimentul meu şedea o doamnă împodobită cu pene, având cu ea o grămadă de cutii de pălării. Fuma o ţigară de foi braziliană şi mă privea, când şi când, prin norul gros albăstrui, parcă invitându-mă să deschid vorba. Nu ştiam însă cum să mă adresez ei, şi stânjenit cum eram, mă tot holbam la mănuşile glacé albe cu o mulţime de năsturaşi, care zăceau lângă ea pe banchetă. Ajuns la Deauville, am luat o şaretă până la Hotel des Roches Noires. Pe străzi domnea o animaţie de neînchipuit. Căruţe şi trăsuri de toate felurile, automobile, cărucioare, biciclete, curieri, furnizori şi plimbăreţi se mişcau de-a valma, aparent fără nicio ţintă. Era de parcă se iscase un pandemoniu. Hotelul era teribil de supraaglomerat. În faţa recepţiei se înghesuiau o droaie de oameni.

Tocmai începea sezonul curselor de cai şi fiecare punea totul la bătaie pentru a se caza, cu orice preţ, într-unul din cele mai bune hoteluri. Pentru a avea un loc de dormit, oaspeţii de la Roches Noires îşi închiriaseră canapele şi fotolii în sala de lectură sau în salon;

personalul hotelului fusese evacuat din cămăruţele de la mansardă în pivniţă; domnii le cedaseră doamnelor camerele lor, iar ei se odihneau care pe unde putea, în foaier, pe coridoare, în nişele ferestrelor, pe trepte şi mese de biliard. Plătind un şperţ scandalos, am reuşit să-mi asigur într-o debara un prici, fixat deasupra pe perete cam ca o plasă de bagaje. Când nu mă mai puteam ţine pe picioare de oboseală, doar atunci şi numai atunci mă căţăram acolo sus şi dormeam câteva ceasuri. În restul timpului, eram zi şi noapte în căutarea lui Cosmo şi-a lui Ambros. Uneori credeam că-i văd dispărând pe-o poartă sau urcând într-un lift, ori cotind-o după colţul străzii. Sau altă dată mi s-a părut că-i văd de-adevăratelea şezând afară în curte şi bându-şi ceaiul, sau răsfoind în hol ziarele abia apărute, pe care şoferul Gabriel li le aducea regulat dis-de-dimineaţă de la Paris la Deauville, parcurgând drumul cu o viteză nebună. Ca de-atâtea ori când ne apar în vise, morţii erau tăcuţi, părând niţel mâhniţi şi abătuţi. De altfel, se comportau ca şi cum condiţia lor de exilaţi din această viaţă, dacă se poate spune aşa, ar fi un teribil secret de familie ce nu trebuia dezvăluit cu niciun preţ. De cum mă apropiam de ei, se topeau dinaintea ochilor mei, nelăsând în urma lor decât locul gol pe care tocmai îl ocupaseră. De aceea, de câte ori îi zăream, mă mulţumeam să-i cercetez de la distanţă. Curând am ajuns să cred că, oriunde îi întâlneam, ei constituiau punctul de calm în toiul agitaţiei necontenite de jur-împrejur. Era, într-adevăr, ca şi cum lumea întreagă s-ar fi strâns aici, la Deauville, în vara lui 1913. Le-am văzut pe contesa de Montgomery, pe contesa de Fitz-James, pe baroneasa d’Erlanger şi pe marchiza de Massa, i-am văzut pe cei din familiile Rothschild, Deutsch de la Meurthe, Koechlin şi Biirgel, Peugeot, Worms şi Hennessy, Isvolsky şi Orlov, artişti şi artiste şi demimondene precum Réjane şi Reichenberg, armatori greci, magnaţi mexicani ai petrolului şi plantatori de bumbac din Louisiana. În *Trouville Gazette* se putea citi că anul acesta peste Deauville se revărsase un veritabil val de exotism: *des musulmans moldo-valaques*, *des*

brahmanes hindous et toutes les variétés de Cafres, de Papous, de Niam-Niam et de Bachibouzouks importés en Europe avec leurs danses simiesques et leurs instruments sauvages. Douăzeci şi patru de ore din douăzeci şi patru totul era în continuă mişcare. La prima mare cursă de cai a sezonului pe hipodromul din La Touque l-am auzit spunând pe un cronicar englez de mondenităţi: *It actually seems as though people have learnt to sleep on the hoof. It's their glazed look that gives them away. Touch them and they keel over*. Mort de oboseală eu însumi, mă aflam în tribuna hipodromului. Pista de iarbă ce înconjura terenul de polo era încadrată de un lung şir de plopi de înălţime egală. Privindu-i prin lunetă, am observat cum frunzele lor se răsuceau, gri-argintii, în bătaia vântului. Publicul era tot mai numeros. Curând, sub mine nu mai era decât o singură mare de pălării unduitoare, deasupra căreia pluteau, albe, penele de egretă ca nişte creste de spumă ale unor valuri întunecate rostogolindu-se mai departe. La urmă de tot şi-au făcut apariţia cele mai încântătoare dintre tinerele doamne, mânzele sezonului, ca să le zicem aşa, în rochii de dantelă de sub care li se ghicea lenjeria de mătase licărind în nuanţe de verde de Nil, roz-crevete ori bleu-absint. Cât ai bate din palme au şi fost înconjurate de figuri de bărbaţi în negru, dintre care cei mai cutezători îşi săltaseră jobenele în vârful bastonului. Când cursa tocmai trebuia să înceapă, a sosit şi maharajahul din Caşmir în Rolls-ul său suflat cu aur în interior, şi în urma sa o a doua limuzină, din care a descins o doamnă incredibil de corpolentă, condusă la locul ei de doi valeţi foarte bătrâni. Chiar deasupra ei şedeau, după cum mi-am dat seama deodată, Cosmo Solomon şi cu Ambros. Ambros purta un costum galben din bumbac şi pe cap o pălărie de paie spaniolă, lăcuită în negru. Cosmo, în schimb, în ciuda vremii strălucitoare de miez de vară, îşi pusese pe el un urson gros şi o bonetă de aviator, de sub care i se iveau cârlionţii blonzi. Braţul său drept se odihnea imobil pe spătarul fotoliului lui Ambros, şi imobili priveau amândoi în depărtare. De altfel, cum îmi readuc acum aminte, visele

mele la Deauville erau însoţite de o rumoare constantă care se trăgea, pesemne, de la zvonurile circulând despre Cosmo şi Ambros. I-am văzut odată, de pildă, pe cei doi tineri bărbaţi şezând, seara târziu, în vasta sală de mese de la Normandy la o mescioară aranjată special pentru ei, chiar în mijlocul sălii, şi care tocmai de aceea părea cu totul izolată. Pe un platou de argint aşezat între ei, mişcând uneori alene din cleşti, zăcea un homar sclipind minunat de trandafiriu în ambianţa plină de un murmur înăbuşit. Cu multă dexteritate, Ambros a decorticat homarul încetul cu încetul, punând în farfuria lui Cosmo mici bucăţele pe care acesta le ducea la gură ca un copil bine-crescut. Din mulţimea celorlalţi oaspeţi care cinau parcă legănaţi de o învălurare uşoară nu distingeai decât cerceii şi colierele sclipitoare ale doamnelor şi plastroanele albe ale domnilor. Cu toate astea, simţeam că toată lumea avea ochii aţintiţi asupra celor doi mâncători de homar, despre care auzeam spunându-se, rând pe rând, că ar fi când stăpân şi servitor, când doi prieteni, rude sau chiar fraţi. Fiecare din aceste ipoteze stârnea o serie nesfârşită de pro şi contra, care încă se mai auzea în sală ca un zumzet surd, chiar şi după ce mescioara fusese de mult strânsă şi lumina zorilor pătrundea deja pe ferestre. Fără îndoială că înainte de toate fusese excentricitatea lui Cosmo care, asociată cu corectitudinea într-adevăr exemplară a lui Ambros, trezise curiozitatea oaspeţilor estivali din Deauville. Şi, natural, această curiozitate n-a făcut decât să sporească, iar prezumţiile emise să devină cu-atât mai îndrăzneţe, cu cât cei doi prieteni au persistat să rămână singuri între ei, continuând să refuze invitaţiile ce le erau trimise zi de zi. Dar şi uimitoarea elocvenţă a lui Ambros, care contrasta atât de izbitor cu mutismul aparent total al lui Cosmo, era prilej de speculaţii de tot felul. În plus, escapadele lui Cosmo cu acrobaţiile lui aeriene sau cu jocul de polo asigurau necontenit un subiect de discuţii, iar interesul suscitat de cei doi americani ciudaţi a culminat categoric atunci când, în separeul cazinoului, a început fenomenala serie de lovituri norocoase a lui Cosmo

şi vestea s-a răspândit în Deauville cu iuţeala focului. La zvonurile deja colportate s-a adăugat acum şi cel al fraudării, respectiv al unor maşinaţiuni criminale, ba încă s-a discutat în mod repetat, ca de altfel şi în amintita seară în sala de mese, despre faptul că Ambros, care el însuşi nu se aşeza niciodată la masa de ruletă, ci se afla mereu chiar în spatele lui Cosmo, ar dispune de misterioasele puteri ale unui magnetizator. Într-adevăr, Ambros mi se părea atât de insondabil, că n-aş fi ştiut să4-compar cu altcineva decât numai cu acea contesă-austriacă, *femme au passé obscur*, care sălăşluia în colţurile ceva mai retrase ale fanteziilor mele onirice cu Deauville. Era o fiinţă cu o constituţie extraordinar de delicată, o persoană aproape străvezie, purtând rochii de mătase moiré gri şi maro, înconjurată la orice oră din zi şi din noapte de o droaie de admiratori şi admiratoare. Nimeni nu-i cunoştea adevăratul nume (nu exista nicio contesă Dembowski la Viena), nimeni n-avea o idee precisă despre vârsta ei şi nici nu ştia dacă era căsătorită sau nu, ori văduvă. Prima oară când am remarcat-o pe contesa Dembowski a fost atunci când afară, pe terasa din faţa cazinoului, a făcut ceea ce n-ar fi îndrăznit să facă nicio altă femeie: şi-a scos pălăria albă de vară şi a aşezat-o lângă ea pe balustradă. Şi pentru ultima oară am văzut-o când, trezit iar din visul meu cu Deauville, m-am apropiat de fereastra camerei mele de hotel. Se crăpa de ziuă. Incoloră, plaja încă se mai confunda cu marea, şi marea cu cerul. Chiar atunci şi-a făcut ea apariţia, în lumina crepusculară lividă ce creştea treptat, pe Promenade des Planches, încă pustie, împopoţonată penibil şi fardată în cel mai îngrozitor mod, ducea în lesă un iepure alb de Angora ţopăind în urma ei. Era însoţită de un camerist în livrea verde ţipător care, de câte ori iepurele refuza să mai înainteze, îi dădea să ronţăie niţel din conopida imensă ţinută în îndoitura braţului stâng.

Am pe birou în faţa mea mica agendă a lui Ambros pe care mi-a dat-o mătuşa Fini la vizita mea din iarnă la Cedar Glen West. Este un calendar de buzunar pentru anul 1913,

legat în piele moale, vişinie, de circa doisprezece pe opt centimetri, pe care Ambros trebuie să-l fi cumpărat la Milano, căci acolo îşi începe el însemnările în 20 august: Palace H. 3 p.m. signora M. Seara Teatro S. Martino, Corso V. Em. *I* tre' *Emisferi*. Descifrarea scriiturii minuscule, nu arareori alternând între mai multe limbi, a fost îndeajuns de dificilă, şi probabil că n-aş fi reuşit niciodată s-o fac, dacă rândurile aşternute pe hârtie acum aproape optzeci de ani nu şi-ar fi dezvăluit înţelesul aşa-zicând de la sine. Din însemnările care, treptat, devin tot mai detaliate reiese că Ambros şi Cosmo au plecat la sfârşitul lui august din Veneţia cu vasul în direcţia Grecia şi Constantinopol. Dis-de-dimineaţă – scrie aici –, stau pe punte mult timp, privesc spre pupă. Luminile oraşului estompându-se sub un văl de ploaie. Insulele din lagună ca nişte umbre. *Mal du pays*. *Le navigateur écrit son journal å la vue de la terre qui s'éloigne*. A doua zi citim: în faţa coastei croate. Cosmo foarte agitat. Un cer frumos. Munţii fără copaci. Norii se adună. La trei după-amiaza aproape beznă. Furtună. Coborâm

pânzele. La şapte seara furtuna se porneşte cu furie. Valurile mătură puntea. În cabina sa căpitanul austriac a aprins o lămpiţă cu ulei în faţa imaginii Sf. Fecioare. Îngenunchează şi se roagă. În italiană, ciudat, pentru bieţii marinari dispăruţi *sepolti in questo sacro mare*. După noaptea furtunoasă urmează o zi de acalmie. Cu abur înainte mai departe spre sud. Pun în ordine lucrurile răvăşite. În lumina ce amurgeşte, plutind dinaintea noastră gri perlată pe linia orizontului, o insulă. Cosmo stă la proră ca un pilot. Strigă către un marinar cuvântul *Fano*. *Sisiorsi*, strigă acela şi, arătând în faţă, strigă încă odată, mai tare: *Fano*! *Fano*! mai târziu văd un foc la poalele insulei deja cufundate în întuneric. Sunt pescari pe plajă. Unul din ei agită o bucată de lemn arzând. Trecem prin dreptul lor şi cu câteva ore mai târziu intrăm în portul din Kassiopé pe coasta de nord a insulei Kérkyra. Dimineaţa zgomot cumplit la bord. Repararea unei defecţiuni la

maşinărie. Cu Cosmo pe ţărm. Urcăm până la fortificaţiile în ruină. Un gorun creşte din mijlocul cetăţii. Stăm întinşi sub coroana lui ca într-un umbrar. Jos lovituri de ciocan în cazanul de aburi. O zi întreagă în afara timpului. Noaptea dormim pe punte. Ţârâit de greieri. Trezit de o adiere pe frunte. Dincolo de şenal, în spatele munţilor albanezi negri-albaştri, se ivesc zorile, îşi aruncă văpăile peste lumea încă lipsită de lumină. În acelaşi timp, două iahturi oceanice albe, trimiţând deasupra lor două coloane de fum alb, traversează imaginea atât de lent, de parcă ar fi trase cu cablul, ţol cu ţol, peste o scenă imensă. Aproape că nu-ţi vine să crezi că se deplasează, dar într-un târziu dispar în culisele Capului Varvara cu pădurile sale de-un verde întunecat, deasupra cărora spânzură secera subţire a lunii în creştere. – 6 septembrie: din Kérkyra *via* Itaca şi Patras în golful Corintului. Am decis la Itéa să trimitem vasul înainte, iar noi înşine să ne continuăm drumul pe uscat până la Atena. La Delphi, în munţi, noaptea e deja foarte rece. Ne-am culcat cu două ore mai înainte, învelindu-ne în mantalele noastre. Şeile slujesc drept perne. Sub laur, ale cărui frunze foşnesc încetişor ca nişte laméle de tablă, caii stau cu capul plecat. Deasupra noastră, Calea Lactee (*xvhere the Gods pass on their ivay*, *says Cosmo*) atât de strălucitoare, încât pot nota acestea la lumina ei. Dacă mă uit drept în sus, văd Lebăda şi Cassiopeia. Sunt aceleaşi stele pe care le-am văzut în copilărie deasupra Alpilor şi, mai târziu, deasupra vilei pe apă din Japonia, deasupra Oceanului Pacific, şi afară deasupra lui Long Island Sound. Aproape că nu-mi vine să cred că sunt acelaşi om şi că mă aflu în Grecia. Dar din când în când adie spre noi miros de ienupăr, deci e adevărat.

După aceste notiţe nocturne, prima însemnare mai amănunţită este din ziua sosirii la Constantinopol. Ieri-dimineaţă plecaţi din Pireu, a notat Ambros în data de 15 septembrie. Puţin extenuaţi, scrie el, după călătoria anevoioasă pe uscat. Croazieră liniştită. Ore de repaus pe punte, sub tendă. N-am văzut o apă mai albastră. Cu-adevărat bleumarin. Azi-dimineaţă prin Dardanele. Mari

stoluri de cormorani. După-amiaza devreme apare în faţă, departe, capitala răsăriteană, mai întâi ca o fată morgana, apoi treptat, tot mai distinct, verdele copacilor şi vălmăşagul pestriţ al caselor. În faţa lor şi intercalate senalţă, grămădindu-se unele într-altele şi uşor legănate de briză, catargele vaselor şi minaretele care, după cum s-ar părea, se clatină şi ele niţel.

— După ce-l plătim pe căpitanul triestin, ne instalăm pentru început la Peră Palas. Intrăm în hol la ora ceaiului de după-masă. Cosmo scrie în registru: *Fréres Solomon*, *New York*, *en route pour la Chine*. *Pera*, răspunde recepţionerul la întrebarea mea, *prea* înseamnă *dincolo*. Dincolo de Stambul. În foaier se aud sunetele mângâietoare ale unei orchestre. În spatele perdelelor de tul trase ale sălii de bal se mişcă lin umbrele perechilor care dansează. *Quand l'amour meurt*, cântă o femeie cu voce şovăitoare şi fantomatică. Scări şi camere, somptuoase. Sub plafoane înalte, peisaje ţesute în covoare. Băi cu nişte căzi imense. Din balcon, vedere asupra Cornului de Aur. Se lasă seara. Ne uităm cum întunecimea coboară de pe costişele dimprejur peste acoperişurile joase, cum suie din adâncurile oraşului, învăluind cupolele plumburii ale moscheilor, şi în cele din urmă atinge vârfurile minaretelor, care înainte de a se stinge mai aruncă o ultimă sclipire deosebit de vie.

— De-aici înainte, însemnările lui Ambros continuă de-a curmezişul datelor, nesocotindu-le. Nimeni, scrie el, nu şi-ar putea închipui un asemenea oraş. Atâtea clădiri, atâtea nuanţe felurite de verde. Coroanele pinilor sus în cer. Salcâmi, stejari de plută, sicomori, eucalipţi, ienuperi, dafini, adevărate paradisuri de arbori şi povârnişuri umbroase şi crânguri cu pâraie susurătoare şi fântâni. Fiecare plimbare plină de surprize, chiar şi de spaime. Perspectivele se schimbă ca de la o scenă la alta într-un spectacol. O stradă cu nişte clădiri aidoma unor palate sfârşeşte într-o râpă. Intri într-un teatru, şi printr-o uşă în foaier ajungi într-o pădurice; altă dată o coteşti pe o străduţă sumbră tot mai îngustă, te crezi deja captiv, faci

un ultim pas disperat după colţ şi, dintr-odată, ca din înaltul unui soi de amvon, în faţa ta se deschide panorama cea mai întinsă. Urci la nesfârşit o colină golaşă şi te regăseşti într-o vale umbroasă, păşeşti printr-o poartă de casă şi te pomeneşti în stradă, te plimbi prin bazar un pic la voia întâmplării, şi iată-te deodată înconjurat de pietre funerare. Căci la fel ca moartea însăşi, cimitirele din Constantinopol se găsesc în plină viaţă. Pentru fiecare dispărut, aşa se spune, e plantat un chiparos. În rămurişul lor des se cuibăresc porumbei turceşti. Când se lasă noaptea, uguitul lor plângător încetează şi ei împărtăşesc tăcerea morţilor. Odată cu liniştea, apar şi liliecii care se precipită pe traiectoriile lor. Cosmo pretinde că aude fiecare din ţipetele lor.

— Mari părţi din oraş totul numai din lemn. Case din grinzi şi scânduri maro şi gri spălăcite de vreme, acoperişuri plate cu frontoane, balcoane în consolă. Cartierul evreiesc e construit tot aşa. Azi, în timp ce-l traversăm, pe neaşteptate ni se deschide la un colţ de stradă o privire până departe, asupra unei creste muntoase albastre şi a vârfului înzăpezit al Olimpului. Preţ de-o cumplită bătaie de inimă m-am crezut în Elveţia sau din nou acasă…

Am găsit o casă de locuit în mahalaua Eyiip. Se află lângă vechea moschee a satului în partea frontală a unei pieţe, unde se întâlnesc trei străzi. În mijlocul patrulaterului pavat şi înconjurat de platani… tunşi – un havuz din marmură albă. Multă

lume venită din interiorul ţării se opreşte aici pe drumul spre oraş. Ţărani cu coşuri de legume, cărbunari, ţigani, dansatori pe sârmă şi ursari. Ce mă miră e că aproape că nu vezi o maşină sau vreun alt vehicul. Toţi se deplasează pe jos sau cel mult cu un animal de povară. De parcă încă nu s-ar fi inventat roata. Ori poate că suntem în afara timpului? Ce înseamnă 24 septembrie?? – în spatele casei e o grădină, mai exact: un soi de curte cu un smochin şi un rodiu. Mai cresc aici şi plante aromate – rozmarin,

salvie, mirt, melisă. Laudanum. Se intră prin uşa din spate, vopsită în albastru. Culoarul larg e pardosit cu dale de piatră şi proaspăt văruit. Pereţii sunt albi ca zăpada. Camerele, aproape nemobilate, par părăsite şi goale. Cosmo afirmă că am închiriat o casă bântuită. O scară de lemn duce la terasa de pe acoperiş, umbrită de viţă-de-vie. Alături, la balconul unui minaret, apare un muezin pitic. E-atât de aproape de noi, că-i distingem trăsăturile chipului. Înainte de a-şi striga rugăciunea, salută înspre noi.

— Pe acoperiş, sub viţa-de-vie, luăm prima cină în casa noastră. Jos, pe Cornul de Aur, vedem mii de bărci încrucişându-se, şi mai departe la dreapta, până spre orizont, se-ntinde oraşul Istanbul. Strălucirea văpăii, sus, masele de nori iluminate arămiu şi purpuriu de soarele în asfinţit. Spre dimineaţă percepem un zgomot teribil, nemaiauzit. Este ca murmurul, de foarte departe, al unei mulţimi de oameni strânse sub cerul liber pe o câmpie ori pe un munte. Urcăm pe acoperiş şi vedem boltindu-se deasupra noastră, cât poţi cuprinde cu ochii, un baldachin mişcător, imprimat în alb şi negru. Sunt nenumărate berze în migrarea lor spre sud. Mai târziu dimineaţa tot mai vorbim despre asta într-o cafenea de pe malul Cornului. Stăm pe o terasă deschisă, un pic înălţată, aşezaţi la vedere ca două statui de sfinţi. Corăbii mari trec la foarte mică distanţă de noi. Simţi palele de abur şi fum ce le-nconjoară. Pe vreme rea, spune patronul, se întâmplă ca o vergă de-a lor să mai spargă un geam ori să măture un ghiveci cu flori de pe pervaz. – 17 octombrie: Rămas în urmă cu însemnările mele, mai puţin din cauza necesităţilor vieţii cât a trândăviei. Ieri excursie cu o barcă turcească pe Cornul de Aur în jos şi apoi de-a lungul malului drept, asiatic al Bosforului. Mahalalele rămân în urmă. Stânci mari acoperite de păduri, povârnişuri cu crânguri totdeauna verzi. Când şi când, izolate, vile şi case de vară albe. Cosmo se dovedeşte a fi un bun marinar. Odată ne împresoară nenumăraţi delfini. Trebuie să fi fost sute, dacă nu chiar mii. Cu boturile lor brăzdau apa ca o ceată de mistreţi, învârtindu-se tot mereu în jurul nostru,

pentru ca în cele din urmă să se depărteze valvârtej de noi. În golfurile adânci, ramurile se apleacă muindu-se în apele încreţite. Lunecăm pe sub ele şi din câteva bătăi de vâslă pătrundem într-un mic port înconjurat de câteva case tăcute. Ciuciţi pe chei, doi inşi jucau zaruri. Altfel, nici picior de om nicăieri. Am intrat pe poarta micii moschei. Înăuntru, în penumbră şedea într-o nişă un tânăr, care studia Coranul. Pleoapele şi le ţinea plecate, buzele murmurau încetişor. Îşi legăna bustul înainte şi înapoi. În centrul sălii un conaţional îşi făcea rugăciunea de după-amiază, atingând în mod repetat podeaua cu fruntea şi încremenind apoi aplecat aproape o veşnicie, după cum mi s-a părut. Tălpile îi luceau în razele de lumină ce pătrundeau pe poartă. În sfârşit s-a ridicat, nu fără a arunca mai întâi peste umăr priviri sfioase în stânga şi-n dreapta – pentru a-i saluta pe îngerii săi păzitori, spuse Cosmo, care stau în spatele lui. Ne-am întors să ieşim afară din semiobscuritatea moscheii în strălucirea alb-nisipoasă a pieţei portului. Traversând-o ca doi călători prin deşert, ambii cu mâna dusă la ochii orbiţi de lumină, un porumbel alb de mărimea unui cocoş adult se-mpleticea înaintea noastră, îndrumându-ne pe o străduţă unde am dat peste un derviş care să fi avut vreo doisprezece ani. Purta un fel de rochie foarte largă, ajungând până la pământ, şi o mică vestă strânsă pe corp, croită ca şi rochia din pânză de in din cea mai fină.

Copilandrul neobişnuit de frumos purta pe cap o bonetă înaltă, fără boruri, din păr de cămilă. M-am adresat în turcă, el însă doar s-a uitat la noi fără să spună nimic. Pe drumul de întoarcere, barca noastră plutea uşor, ca de la sine, pe lângă stâncile acoperite de verdele întunecat al desişurilor. Soarele apusese, apa era o câmpie umbroasă, doar pe înălţimile din jur, ici-colo, încă nişte luminiţe rătăcitoare. Cosmo, la cârmă, spune că se va reîntoarce curând cu un fotograf, care să-i facă copilului-derviş o poză de amintire…

Pe 26 octombrie, Ambros scrie: Am luat azi de la studio fotografiile băiatului în alb. Mai târziu am cerut informaţii de la *Chemins de Fer*

Orientaux şi *Banque Ottomane* privind continuarea călătoriei. În afară de asta am cumpărat un costum turcesc atât pentru Cosmo cât şi pentru mine. Seară petrecută consultând itinerare, hărţi şi ghidul Karl Baedeker.

Ruta pe care cei doi au călătorit de la Constantinopol mai departe poate fi reconstituită cu destulă precizie pe baza notiţelor din agendă, chiar dacă acum ele sunt mai degrabă sumare şi uneori lipsesc cu desăvârşire. Trebuie să fi străbătut cu trenul întreaga Turcie până jos, la Adana, şi de

acolo să fi mers mai departe la Aleppo şi Beirut, iar în Liban par să fi rămas în jur de paisprezece zile, căci abia pe data de 21 noiembrie se găseşte însemnarea *Passage to Jaffa*. Chiar în ziua sosirii la Jaffa, prin mijlocirea agentului dr. Immanuel Benzinger de la Franks Hotel, au fost tocmiţi doi cai la preţul de 15 franci fiecare pentru drumul de douăsprezece ore călare de la coastă până la Ierusalim. Bagajul a fost expediat înainte cu trenul. În zorii zilei de 25, Cosmo şi Ambros traversau deja crângurile de portocali, luând-o spre sud-est trecând prin şesul din Sharon şi îndreptându-se spre munţii din Iudeea. Abătându-ne deseori mult de la drum, scrie Ambros, străbatem Ţara Sfântă. Stâncile de jur-împrejur lucesc albe în lumină. Pe distanţe lungi niciun copac, niciun tufiş, abia dacă vreun smoc de iarbă amărât. Cosmo foarte taciturn. Cerul se întunecă. Nori mari de praf gonesc prin aer. Cumplită solitudine şi pustietate. După-amiaza târziu se înseninează iar. Valea e scăldată într-o lumină trandafirie, şi printr-o deschizătură în terenul muntos zărim în depărtare oraşul lăudat – *a ruined and broken mass of rocks, the Queen of the desert*... La o oră după căderea nopţii, intrăm călare în curtea hotelului Kaminitz din Jaffa Road. *Maître d'hôtel*, un franţuz mic pomădat şi uimit la

culme, ba chiar de-a dreptul *scandalisé* la vederea noilor sosiţi, acoperiţi de praf din cap până în picioare, studiază clătinând din cap cele trecute de noi în registru. Abia când îi spun să facă bine să îngrijească de cai, îşi aminteşte de îndatoririle sale şi se ocupă de toate cât de rapid cu putinţă. Camerele sunt amenajate cât se poate de bizar. Nu ştii nici în ce epocă, nici în ce regiune a lumii te afli. Pe una din laturi, un peisaj peste nişte acoperişuri boltite de piatră. În lumina albă a lunii seamănă cu o mare îngheţată. Oboseală profundă, dormim până târziu dimineaţa. Multe vise cu voci străine şi strigăte. La amiază, linişte mormântală întreruptă numai de veşnicul cântat al cocoşilor.

— Astăzi, scrie două zile mai târziu, o primă ieşire în oraş şi mahalale. În linii mari, impresie dezastruoasă. Negustori de suveniruri şi obiecte religioase în aproape fiecare clădire. Stau ghemuiţi în întunecimea prăvăliilor lor printre fel de fel de lucruşoare cioplite din lemn de măslin şi nimicuri încrustate cu sidef. De la sfârşitul lunii încolo, credincioşii vor veni să cumpere în cete şi liote, zece – cincisprezece mii de pelerini creştini din lumea întreagă. Clădirile mai noi de o urâţenie de nedescris. Pe străzi grămezi de gunoaie. *On marche sur des merdes*\\ Pe alocuri praful de calcar îţi ajunge până la glezne. Puţinele plante care-au supravieţuit secetei durând din mai s-au umplut de această pulbere de piatră ca de mălură. *Une Malédi*ction *semble planer sur la viile*. Paragină, peste tot numai paragină, marasm şi pustiu. Nicăieri vreun semn de activitate oarecare sau de industrie. Trecem pe lângă o singură fabrică de seu şi săpun şi un depozit de oase şi piei. Alături, pe un teren pătrat întins, ecarisajul hingherilor şi parlagiilor. La mijloc o gaură mare. Sânge închegat, grămezi de viscere, maţe negru-maronii, uscate şi arse de soare… în rest, la fiecare pas biserici, mănăstiri, aşezăminte religioase şi filantropice de toate soiurile şi denumirile. În partea dinspre nord se află Catedrala rusă, Azilul rus pentru bărbaţi şi femei, Azilul francez de St. Louis, Căminul evreiesc pentru orbi, Biserica şi Azilul

Sfântului Augustin, Şcoala germană, Orfelinatul german, Azilul german pentru surdo-muţi, the School of the London Mission to the Jews, Biserica abisiniană, the Anglican Church, Collège and Bishop's House, Mănăstirea dominicană, Seminarul şi Biserica St. Stephan, Institutul Rothschild pentru tinere fete, Şcoala de meserii aparţinând de Alliance Israélite, Biserica Notre Dame de France şi apoi St. Anna Convent, lângă micul lac de la Bethesda; pe Muntele Măslinilor se găsesc Turnul rus, Capela înălţării Domnului, Biserica franceză Pater Noster, Mănăstirea carmelitelor, clădirea Fundaţiei împărăteasa Augusta Victoria, Biserica ortodoxă a Sf. Maria Magdalena şi Bazilica Agoniei; la sud şi est sunt Mănăstirea armeană Muntele Sionului, Şcoala protestantă, Aşezământul Surorilor Sf. Vincenţiu, Azilul ioanit, Mănăstirea Surorilor Sf. Clara, Azilul Montefâore şi Casa moravă de leproşi. În sfârşit, în interiorul oraşului există Biserica şi reşedinţa patriarhului latin, Cupola Stâncii, Şcoala aparţinând de Frères de la Doctrine Chrétienne, Şcoala şi tipografia Frăţiei franciscane, Mănăstirea coptă, Azilul german, Biserica protestantă germană a Mântuitorului, aşa-numita United Armenian Church of the Spasm, Couvent des Securs de Zion, Spitalul austriac, Mănăstirea şi seminarul fraţilor Misiunii algeriene, Biserica sunt Anna, Azilul evreiesc, Sinagogile aşkenaze şi sefarde, şi Biserica Sfântului Mormânt, sub portalul căreia un omuleţ diform, cu un nas colosal, se oferi să ne călăuzească prin harababura inextricabilă de naosuri laterale şi transversale, de capele, relicvării şi altare. Purta o redingotă de un galben ţipător care, după părerea mea, data binişor din secolul anterior, iar picioarele-i strâmbe şi le vârâse în nişte pantaloni cu dungi bleu-ciel, purtaţi pesemne cândva de un soldat din regimentul de dragoni. Cu paşi minusculi dănţuia în faţa noastră, mereu pe jumătate întors spre noi, vorbind necontenit în ceea ce probabil considera a fi germana sau engleza, dar în realitate era o limbă inventată de el şi cu totul de neînţeles pentru mine. De câte ori privirea i se oprea asupra mea,

mă simţeam dispreţuit şi degerat ca un câine fără stăpân. Chiar şi mai târziu, ieşind din Biserica Sfântului Mormânt, un sentiment persistent de deprimare şi prăbuşire lăuntrică. Indiferent în ce direcţie am fi mers, drumurile ne duceau toate la marginea uneia din numeroasele râpe care traversează oraşul, prăvălindu-se abrupt înspre văi. Aceste râpe sunt azi umplute în mare parte cu gunoaiele unui întreg mileniu, şi pretutindeni mustul de balegă şi dejecţiile se scurg în ele sub cerul liber. De aceea apa din numeroase fântâni nu mai este potabilă. Vechile iazuri din Siloam nu mai sunt decât nişte bălţi împuţite şi haznale, din mocirla lor ridicându-se miasme care sunt cauza probabilă a epidemiilor izbucnite aici aproape vară de vară. Cosmo îmi spune mereu că acest oraş îi inspiră o groază nemăsurată.

Pe 27 noiembrie Ambros notează că, îndeplinind dorinţa lui Cosmo, a fost la studioul fotografic Raad din Jaffa Road pentru a se fotografia în noul său veşmânt arab în dungi. În orele după-amiezii, scrie el mai departe, am ieşit afară din oraş pe Muntele Măslinilor. Trecem pe lângă o vie veştejită. Sub butucii de viţă negri, pământul e ruginiu, secătuit

şi pârjolit. Abia dacă vezi un măslin sălbatic, vreun mărăcine sau niţel isop. Sus pe creasta Muntelui Măslinilor e un drum de călărie. Dincolo de valea lui Iosafat, unde la sfârşitul timpurilor întregul neam omenesc urmează să se strângă la un loc în carne şi oase, se-nalţă din piatra calcaroasă albă oraşul taciturn cu numeroasele sale cupole, creneluri şi ruine. Deasupra acoperişurilor niciun zgomot, niciun firicel de fum, nimic. Oriunde te uiţi nu vezi nimic viu, niciun animal pe fugă şi nici cea mai mică pasăre în zbor. *On dirait que c’est la terre maudite*… De partea cealaltă, la mai bine de o mie de metri adâncime, Iordanul şi o porţiune din Marea Moartă. Aerul e-atât de luminos, de subţiat şi de străveziu, încât fără să te gândeşti întinzi mâna după cătinile roşii de jos, de pe malul râului. Încă niciodată până acum nu ne-am cufundat

într-o asemenea revărsare de lumină! Ceva mai jos am găsit un loc de popas într-o văgăună a muntelui, unde cresc un

cimişir pipernicit şi câteva tufe de pelin. Am stat acolo multă vreme, sprijinindu-ne cu spatele de stânci şi simţind cum totul se stingea încet-încet… Seara am studiat ghidul cumpărat la Paris. În trecut, am citit aici, Ierusalimul arăta cu totul altfel. Nouă zecimi din splendorile lumii erau reunite în această capitală magnifică. Caravanele deşertului aduceau mirodenii, pietre preţioase, mătăsuri şi aur. Din porturile maritime Jaffa şi Ascalon soseau mărfuri în abundenţă. Arta şi meşteşugurile erau înfloritoare. În faţa zidurilor se întindeau grădini cultivate cu grijă, peste valea lui Iosafat se bolteau coroanele cedrilor, existau pâraie, izvoare, fântâni cu peşti, canale adânci şi pretutindeni era umbră răcoroasă. Iar apoi a venit epoca distrugerii. Pe o distanţă de patru ceasuri de mers, de jur-împrejur, toate aşezările au fost făcute una cu pământul, irigaţiile devastate, copacii şi desişurile tăiate, arse şi smulse din rădăcină. Ani în şir, proiectul

Cezarilor de a reprima orice viaţă în aceste locuri a fost aplicat sistematic, dar şi mai târziu Ierusalimul a fost în repetate rânduri invadat, eliberat şi pacificat, până când la urmă pustiirea a fost deplină şi din bogăţiile fără seamăn ale Ţării Sfinte n-a mai rămas nimic în afară de piatra seacă şi de o idee îndepărtată din capetele locuitorilor ei, între timp risipiţi prin toate colţurile lumii.

4 decembrie: Azi-noapte, în vis, am străbătut împreună cu Cosmo pustiul sclipitor al gropii Iordanului. O călăuză oarbă merge înaintea noastră. Arată cu bastonul spre o pată întunecată la orizont şi strigă de mai multe ori în şir *er-Riha*, *er-Riha*. Când ne apropiem, er-Riha se dovedeşte a fi un sat murdar, unde vântul stârneşte vârtejuri de nisip şi de praf. Locuitorii s-au strâns la marginea satului la umbra unei mori de zahăr dărăpănate. Ai impresia că sunt cu toţii cerşetori şi tâlhari la drumul

mare. Surprinzător de mulţi sunt strâmbaţi de gută, cocoşaţi şi infirmi. Alţii au lepră sau guşi enorme. Acum îmi dau seama că toţi aceşti oameni sunt din Gopprechts. Însoţitorii noştri arabi trag focuri în aer cu puştile lor lungi. Urmăriţi de priviri rele trecem călare. La piciorul unei coline joase sunt instalate corturile negre. Arabii aprind un foculeţ şi gătesc din iută albă şi frunze de mentă o supă verde-închis, din care ne aduc şi nouă într-un vas de tinichea dimpreună cu nişte felii de lămâie şi ceva grâu pisat. Noaptea se lasă rapid. Cosmo aprinde lampa şi-şi despătureşte harta pe covorul colorat. Indică una din numeroasele pete albe şi spune: Suntem acum în Ierihon. Oaza are patru ore de mers în lungime şi una în lăţime, şi este de o rară frumuseţe, egalată, poate, numai de livada paradiziacă a Damascului – *le merveillewc verger de Damas*. Oamenii au aici de toate. Orice-ai semăna, creşte de îndată în pământul afânat, roditor. Grădinile înfloresc încântător tot timpul. În luminişurile din crângurile de palmieri, grâul înverzit unduieşte în vânt. Dogoarea verii e domolită de numeroase cursuri de apă şi lunci, de coroana copacilor şi de viţa-de-vie de peste drumuri. Iernile sunt atât de blânde, încât locuitorii acestui ţinut binecuvântat pot umbla doar în cămaşă de in chiar dacă nu departe de-aici, în munţii din Iudeea, totul e alb de zăpadă.

— După descrierea visului cu er-Riha în agendă urmează un număr de pagini albe. În acest timp, Ambros trebuie să fi fost în principal ocupat cu recrutarea unui mic detaşament de arabi precum şi cu procurarea echipamentului şi furajului necesare unei expediţii la Marea Moartă, căci pe 16 decembrie el scrie: Părăsit cu trei zile mai înainte Ierusalimul supraaglomerat cu mulţimea de pelerini şi coborât călare prin valea Chedronului până în regiunea cea mai joasă din lume. Apoi, în josul munţilor Yeshimon de-a lungul lacului până la Am Jidy. În general, lumea îşi imaginează că din aceste maluri, mistuite de pârjol şi roase de pucioasă, n-a mai rămas de milenii decât sarea şi cenuşa. Despre lac, care e cam tot atât de mare ca Lacul Léman, am auzit eu însumi

spunându-se că e imobil ca plumbul topit, dar uneori e răscolit, devenind o întindere înspumată cu reflexe fosforescente. Nicio pasăre, aşa se spune, nu poate zbura peste el fără a pieri sufocată în aer, şi potrivit altor relatări, în nopţile cu lună, din adâncuri se străvede o lumină sepulcrală de culoarea absintului. Nimic din toate acestea nu s-a dovedit a fi adevărat. Dimpotrivă, oglinda lacului e minunat de transparentă, iar valurile se sparg de mai murmurând. Pe platoul din dreapta există despicături verzi din care ies pâraie. De remarcat o misterioasă linie albă ce apare dis-de-dimineaţă de-a lungul lacului, pentru ca după câteva ore să dispară iar. Nimeni, aşa spune Ibrahim Hishmeh, ghidul nostru arab, nu cunoaşte vreo explicaţie sau motiv. Cât despre Am Jidy, acesta este un loc binecuvântat cu apă curată de izvor şi cu o vegetaţie bogată. Ne-am stabilit tabăra aproape de un tufăriş de pe mal, unde dai peste sitari şi auzi cântând pasărea bulbul, cea cu penele ei albastru-maronii şi ciocul roşu. Cred c-am văzut ieri un iepure mare de culoare închisă, şi un fluture cu aripile stropite cu aur. Seara, pe când şedeam la ţărm, Cosmo a spus că aşa ca aici a fost odinioară întreaga ţară a Zoarului de pe malul sudic. Acolo unde acum nu se mai văd decât urmele celor cinci cetăţi pedepsite: Gomora, Ruma, Sedom, Seadeh şi Seboah, acolo creşteau, cândva, pe malul unor râuri ce nu secau niciodată, leandri înalţi de şase metri, păduri de salcâmi şi arbuşti de floarea-coroanei ca în Florida. Livezi irigate şi câmpuri de pepeni se întindeau până departe, şi din defileul lui Wadi Kerek, aşa citise el la exploratorul Lynch, se prăvălea un torent de pădure cu un vuiet ce nu putea fi comparat decât cu cel înspăimântător al Niagarei. – în cea de-a treia noapte a şederii noastre la Am Jidy, afară în larg s-a stârnit un vânt furtunos, agitând apele grele. Pe uscat atmosfera era mai calmă. Arabii se culcaseră demult lângă cai. Încă mai eram treaz în tabăra noastră sub cerul liber, la lumina clătinătoare a lămpii. Alături de mine, Cosmo picotea niţel ghemuit. Deodată, speriat poate de furtuna de peste apele lacului, un pitpalac se refugie în poala sa şi, liniştindu-se,

rămase acolo de parcă s-ar fi aflat întocmai la locul potrivit. Dar în zori, când Cosmo se mişcă, pitpalacul iute o luă la fugă, aşa cum o fac aceste păsări, peste solul întins, după care se ridică în aer unde, pentru o clipă, bătu frenetic din aripi cu o viteză colosală, întinzându-le apoi ţepene, imobile şi planând într-o splendidă curbă în jurul unui tufiş pentru a dispărea. Era cu puţin înainte de răsăritul soarelui. De cealaltă parte a apei, la o distanţă de circa douăsprezece mile, creasta negru-albăstrie a munţilor arabi din Moab se întindea uniform de-a lungul orizontului, doar pe alocuri suind sau coborând un picuţ, aşa încât ai fi putut crede că mâna coloristului a tremurat uşor în realizarea acuarelei sale.

Ultima însemnare din agenda unchiului mare Adelwarth a fost făcută în ziua de Sf. Stefan. După reîntoarcerea la Ierusalim, scrie aici, Cosmo a făcut o febră rea, dar acum e pe cale să se întremeze iar. În afară de asta, unchiul mare a mai menţionat că în ajun, după-masa târziu, începuse să ningă şi că, privind afară pe fereastra camerei de hotel la oraşul ce plutea alb în amurg, a trebuit să se gândească mult la trecut. A-ţi aminti, a adăugat el într-un post-scriptum, îmi pare adesea ca un soi de prostie. Capul ţi-e greu, buimac, de parcă n-ai privi îndărăt printr-un şir întreg de cămări ale timpului, ci de la mare înălţime în jos spre pământ, dintr-unul din acele turnuri care se pierd în cer.

Max Fierber

Vin la lăsarea serii viaţa căutând-o[10]

Până la vârsta de douăzeci şi doi de ani, niciodată nu m-am depărtat de-acasă la mai mult de cinci sau şase ore de tren, şi de aceea, atunci când din diferite considerente m-am hotărât în toamna lui 1966 să mă mut în Anglia, abia dacă aveam vreo idee despre cum arată lucrurile acolo şi despre cum mă voi descurca printre străini, rămas de unul singur. Poate că tocmai lipsei mele de experienţă i se datorează faptul că am trecut cu bine, fără a mă îngrijora

10 Spre deosebire de cele trei mottouri precedente, sursa acestuia rămâne necunoscută.

prea mult, de încercarea unui zbor nocturn de circa două ore de la Kloten la Manchester. Nu erau decât puţini pasageri la bord care, înfăşuraţi în paltoanele lor, şedeau la o distanţă considerabilă unii de alţii în semiîntunericul cabinei destul de friguroase, după cum cred că-mi amintesc. Dacă azi – când de regulă stai îngrozitor de înghesuit laolaltă cu o mulţime de oameni, simţindu-te exasperat de neobositele atenţii ale personalului – pe mine nu arareori mă cuprinde spaima aproape irepresibilă de a zbura, în schimb la acea vreme, traversarea lină a spaţiului aerian nocturn mă umpluse de un sentiment de siguranţă cât se poate de fals, după cum o ştiu între timp. După ce survolasem Franţa şi Canalul Mânecii cufundate în beznă, priveam acum plin de uimire, jos, întinzându-se de la districtele cele mai sudice ale Londrei până departe spre centrul Angliei, reţeaua de lumină a lămpilor cu sodiu, a căror strălucire portocalie era pentru mine primul semn că de aici înainte voi trăi într-o altă lume. Abia când ne-am apropiat de regiunea muntoasă la sud de Manchester, şiragurile de felinare stradale se stinseră încet-încet în întuneric. Tot atunci, dindărătul unui perete de nori ce acoperea spre răsărit tot orizontul, se ridică şi discul palid al lunii, iar sub razele ei, dealurile, culmile şi crestele, mai înainte invizibile, se întindeau acum sub noi ca o vastă mare gri ce se răsfiră. Cu un zgomot ca un râşnit şi cu aripile vibrând, avionul începu să coboare până când pe lângă noi lunecă, aparent în imediata apropiere, coasta straniu încreţită a unui munte pleşuv şi alungit care, aidoma unui trup colosal întins pe jos şi respirând, mi se părea că se ridică şi coboară imperceptibil. După un ultim viraj şi în vuietul tot mai puternic al motoarelor, avionul zbură peste câmpia care dintr-odată se deschisese privirii. Măcar acum ar fi trebuit să poţi recunoaşte Manchester în toată întinderea sa. Dar nu se vedea nimic altceva în afară de o slabă mocnire roşiatică aproape stinsă, ca de sub un strat de cenuşă. O pătură de pâclă, urcând din câmpiile mlăştinoase din Lancashire ce ajung până la Marea Irlandeză, învăluise întreg acest oraş ocupând un teritoriu

de o mie de kilometri pătraţi, construit din cărămizi fără număr şi locuit de milioane de suflete moarte şi vii.

Deşi din avionul sosit de la Zürich nu coborâseră decât o duzină de pasageri, pe aeroportul din Ringway dură aproape o oră până ce apărură bagajele noastre, şi o altă oră până să termin cu formalităţile vamale, fiindcă funcţionarii, care spre sfârşitul nopţii sufereau, se înţelege, de plictiseală, s-au dedicat persoanei mele, care în acea vreme reprezenta un caz mai degrabă rar – cel al unui student prevăzut cu diverse legitimaţii, scrisori de prezentare şi permise, ce pretindea că ar vrea să se stabilească aici, la Manchester, pentru a-şi continua lucrările de cercetare – cu o stăruinţă şi minuţie ce friza irealul. Aşa se face că era deja ora cinci dimineaţa când am urcat într-un taxi ca să ajung în centru. Spre deosebire de azi, când şi-aici a început să bântuie patima afacerilor, proprie Europei continentale, pe-atunci în oraşele englezeşti nimeni nu se grăbea nicăieri pe străzi cu noaptea în cap. Am traversat, deci, cu repeziciune suburbiile mai mult sau mai puţin arătoase Gatley, Northenden şi Didsbury, neoprindu-ne decât uneori la câte un semafor, şi am intrat în Manchester. Tocmai se lumina de ziuă şi priveam cu uimire aliniamentele uniforme de case, care-ţi făceau o impresie tot mai dărăpănată pe măsură ce ne apropiam de centru. În Moss Side şi Hulme existau străzi întregi cu ferestrele şi uşile bătute în cuie, şi cartiere întregi unde fusese totul demolat, aşa încât peste paragina astfel creată zăreai, la circa un kilometru depărtare, unul dintre oraşele miraculoase ale secolului din urmă format, în principal, din nişte gigantice clădiri de birouri şi antrepozite victoriene – un oraş părând în continuare formidabil de impozant, dar care, după cum aveam să descopăr curând, era acum aproape în totalitate golit de substanţa sa. Când am pătruns în canioanele întunecoase ale străzilor mărginite de clădiri de cărămidă aparentă de şase până la opt etaje, în parte frumos ornate cu plăci de ceramică smălţuite, s-a dovedit că nici aici, în inima oraşului, nu vedeai picior de om, deşi între timp se

făcuse deja ora şase fără un sfert. Ai fi zis într-adevăr că oraşul fusese de mult părăsit de locuitorii săi, nemaifiind decât o necropolă sau un mausoleu. Taximetristul, pe care-l rugasem să mă lase la un hotel (în cuvintele mele) *nu din cale afară de scump*, îmi spuse că asemenea hoteluri aproape că nu există în centru, dar după ce se mai învârti ceva timp încolo şi-ncoace, o coti pe una din străduţele lăturalnice care se desprindea din Great Bridgewater Street şi se opri în dreptul unei case nu mai late de două ferestre, pe faţada înnegrită de funingine a căreia, în litere cursive luminoase, era prins numele AROSA.

Just keep ringing, spuse şoferul la despărţire, şi-ntr-adevăr a trebuit de mai multe ori s-apăs lung butonul soneriei, înainte ca înăuntru să se audă un semn de viaţă şi, după ceva zornăit şi tras de zăvoare, uşa să fie deschisă de o doamnă la vreo patruzeci de ani încă neîmpliniţi, cu bucle blonde şi având în general un aer cumva ondulat-sinuos de Lorelei. Un timp am stat aşa faţă în faţă, ambii muţi şi probabil că ambii cu o expresie incredulă pe chip, eu lângă bagajele mele, şi ea în halatul de casă roz, confecţionat dintr-o ţesătură asemănătoare cu eponj, folosită exclusiv în dormitoarele claselor engleze inferioare şi denumită în mod inexplicabil prin cuvântul *candlewick*. Mrs. Irlam – *Yes*, *Irlam like Irlam în Manchester*, cum am auzit-o mai târziu spunând mereu la telefon –, Mrs. Irlam rupse tăcerea dintre noi cu întrebarea ce-i rezuma atât surprinderea, cât şi amuzamentul la vederea mea:

And where have you sprung from? la care tot ea îşi răspunse că nu puteam fi decât un străin – *an alien*, pentru a o cita – dacă mă înfiinţam cu un asemenea geamantan şi la o oră atât de nepotrivită în faţa uşii ei într-o sfântă dimineaţă de vineri. Apoi însă se întoarse spre interiorul casei, afişând un zâmbet plin de mister pe care l-am interpretat ca pe invitaţia de a o urma, şi din vestibulul minuscul intră într-o odaie fără ferestre, unde un secreter cu oblon rulant, încărcat până la refuz cu scrisori şi documente, un sipet de mahon ticsit cu rufărie de pat de tot felul şi cu pături din candlewick, un străvechi telefon

de perete, un panou cu chei şi, într-o ramă lăcuită în negru, o fotografie de format mare a unei tinere atractive din Armata Salvării, îşi duceau, cum mi se părea, propria lor existenţă de sine stătătoare. Tânăra în uniformă stătea în faţa unui zid acoperit de iederă, ţinând în îndoitura braţului un corn de vânătoare sclipitor. Sub poză, pe cadrul de carton uşor mucezit, stătea scris cu litere puternic înclinate şi arcuite: *Grade Irlam*, *Urmston nr*. *Manchester*, *îy May 1944*. Gracie Irlam îmi dădu o cheie. *Third floor*, spuse ea, şi arătând, printr-o ridicătură din sprâncene, de-a curmezişul prin micul vestibul, mai adăugă: *The lift's over there*. Ascensorul era atât de strâmt, încât cu greu am încăput cu geamantanul meu, iar podeaua lui atât de subţire, încât s-a curbat simţitor chiar şi sub greutatea unui singur om. După asta aproape că nu l-am mai folosit, deşi mi-a trebuit ceva timp ca să ajung să nu mă mai rătăcesc de fiecare dată în babilonia uşilor de camere, de toalete şi de incendiu, a coridoarelor oarbe, a ieşirilor de urgenţă, a palierelor şi a scărilor. Camera în care m-am instalat în acea dimineaţă şi pe care n-am mai părăsit-o decât în primăvara următoare avea un covor cu un desen floral generos şi un tapet cu violete, fiind mobilată cu un garderob, un lavoar şi un pat de fier acoperit cu o cuvertură din candlewick. De la fereastră, vedeai jos tot felul de construcţii anexe pe jumătate dărăpănate, cu acoperişurile de ardezie, şi o curte interioară unde o toamnă întreagă şobolanii şi-au făcut de cap până când, cu câteva săptămâni înainte de Crăciun, un deratizator micuţ cu numele de Renfield trecu de câteva ori pe-aici cu găletuşa lui turtită plină cu şoricioaică, pe care cu o lingură de supă legată de un băţ scurt o împrăştie prin diverse unghere, cotloane, jgheaburi şi conducte, ceea ce pentru câteva luni reduse considerabil numărul de şobolani. Dacă însă nu te uitai jos în curte, ci, ridicându-ţi privirea, dincolo de ea, zăreai ceva mai încolo, de partea cealaltă a unui canal negru, antrepozitul cu nenumărate ferestre, acum abandonat, al Great Northern Railway Company, unde uneori noaptea sclipeau capricios

lumini rătăcitoare.

Ziua în care am sosit la Arosa, la fel ca majoritatea zilelor, săptămânilor şi lunilor următoare, s-a caracterizat printr-o remarcabilă lipsă de zgomote şi prin vacuitate. Orele dimineţii mi le-am ocupat cu despachetarea geamantanului şi a genţilor mele, cu aşezatul rufăriei şi al hainelor, şi aranjatul ustensilelor de scris şi al celorlalte catrafuse până când, istovit după noaptea de nesomn, am adormit pe patul meu de fier, îngropându-mi faţa în cuvertura din candlewick cu un uşor parfum de săpun de violete. Mi-am revenit abia spre ora trei şi jumătate, când Mrs. Irlam a bătut la uşa mea. Pasămite în semn de bun venit mai special, ea mi-a adus pe o tavă de argint un aparat electric de un tip necunoscut mie. După cum mi-a explicat, era un aşa-numit *teas-maid*, fiind totodată ceas-deşteptător şi aparat de făcut ceai. Montat pe un suport metalic de culoarea fildeşului, instrumentul fabricat din oţel inoxidabil strălucitor se asemăna, atunci când fierbea ceaiul şi ieşea abur din el, cu o centrală energetică în miniatură, iar cadranul ceasului-deşteptător, după cum am descoperit curând odată cu lăsarea serii, avea acea fosforescenţă de un verde blând, familiară mie încă din copilărie şi care, în mod inexplicabil, noaptea mă făcuse totdeauna să mă simt ocrotit.

De aceea, poate, reamintindu-mi de perioada sosirii mele la Manchester, mi s-a întâmplat de mai multe ori să-mi zic că aparatul de ceai pe care Mrs. Irlam, pe care Grade – *You must caii me Grade*, îmi spusese ea că aparatul de ceai pe care Grade mi-l adusese în cameră, acest aparat pe cât de util, pe-atât de bizar, fusese cel care prin luminescenţa sa nocturnă, prin gâlgâitul molcom dimineaţa şi prin simpla sa prezenţă în timpul zilei m-a făcut să mă agăţ de viaţă într-o vreme când, copleşit de un sentiment de dislocare de neînţeles pentru mine, aş fi putut foarte lesne ieşi din ea. *Very useful*, *these are*, spusese pe bună dreptate Gracie în acea după-amiază de noiembrie, în timp ce-mi demonstra practic cum se

manevrează respectivul *teas-maid*. În discuţia mai familiară ce-a urmat iniţierii mele în secretele unei maşinării, pe care Gracie o numea *an electric miracle*, ea sublinie în repetate rânduri că hotelul ei este o casă liniştită, chiar dacă uneori, în orele de seară, mai trebuie să suporţi o oarecare forfoteală. *Sometimes*, spuse ea, *there's a certain commotion. But that need not concern you. It's travelling gentlemen that come and go*. Şi într-adevăr, la hotel Arosa abia după terminarea orelor de birou se auzeau uşi deschizându-se şi închizându-se şi scârţâitul treptelor şi te-ntâlneai cu domnii pomeniţi de Gracie, o populaţie de bărbaţi zoriţi, îmbrăcaţi toţi aproape fără excepţie în paltoane uzate de gabardină sau în mackintosh-uri. Abia către ora unsprezece seara înceta tot tămbălăul şi dispăreau şi doamnele pestriţe la care Gracie, fără cea mai mică urmă de ironie, se referea exclusiv prin termenul generic stabilit în mod vădit chiar de ea: *the gentlemeni travelling companions*.

Animaţia intensă de la Arosa în fiecare seară din săptămână înceta sistematic sâmbăta seara, ca de altfel întreaga viaţă din centrul oraşului. Numai arareori întreruptă de clienţi sporadici, aşa-numiţii *irregul ars*, Gracie şedea la secreterul ei cu oblon rulant din contoar, făcându-şi contabilitatea. Netezea pe cât posibil bancnotele gri-verzi de o liră şi pe cele roşu-cărămizii de zece şilingi, aşezându-le cu grijă în teancuri şi, murmurând un soi de formulă incantatorie, le tot număra până ce suma i se confirma cel puţin de două ori. Nu mai puţin grijuliu proceda şi cu monedele, din care se strângea mereu o cantitate impresionantă, stivuindu-le în mici turnuleţe de cupru, alamă şi argint de înălţime egală, înainte să se apuce să facă totalul, recurgând la o metodă pe jumătate manuală, pe jumătate aritmetică, mai întâi transformând prin sistemul duodecimal piesele de *pennies*, *threepennies* şi *sixpences* în şilingi, iar apoi, douăzeci câte douăzeci, şilingii, piesele de doi-şilingi şi jumătăţile de coroană în lire. După care reconvertea totalul de lire astfel obţinut în unităţi de douăzeci şi unu de şilingi, altfel spus în *guineas*,

pe-atunci încă uzuale în cercurile comerciale respectabile – o operaţie care se dovedea a fi mereu, ce-i drept, cea mai dificilă parte a acestui calcul matematic, dar era totodată şi încoronarea sa de netăgăduit. Gracie îşi nota totalul de guinee în agenda ei, adăugând data şi semnătura, şi punea banii într-un mic seif al firmei Pickley & Patricroft, montat în perete lângă secreter. Duminica, Gracie pleca invariabil foarte matinal de-acasă cu o mică valijoară lăcuită, pentru a se reîntoarce la fel de invariabil luni la prânz.

În ce mă priveşte, în acele duminici în hotelul cu desăvârşire părăsit mă copleşea de fiecare dată un asemenea sentiment de vacuitate şi zădărnicie încât, pentru a-mi da măcar iluzia unui scop, ieşeam în oraş unde apoi, e-adevărat, mă plimbam la întâmplare printre clădirile monumentale din secolul trecut, complet înnegrite de timp. În cursul acestor colindări, în rarele ore într-adevăr luminoase din zi când lumina hibernală scălda străzile şi pieţele pustii, am fost mereu tulburat de lipsa de reticenţă cu care acest oraş de culoarea antracitului, de unde plecase industrializarea ce avea să cucerească lumea întreagă, îşi exhiba în ochii privitorului stigmatele unei pauperizări şi degradări devenite cronice. Chiar şi cele mai impunătoare clădiri cum erau Royal Exchange, Refuge Assurance Company, Grosvenor Picture Palace, ba chiar şi Picadilly Piaza, terminată cu doar câţiva ani înainte, păreau atât de goale şi abandonate încât ai fi putut crede că, din raţiuni misterioase, ceea ce te înconjura nu era decât o arhitectură de faţadă sau un decor teatral. Dar absolut ireal începea să mi se pară totul atunci când în amurg, care în zilele posomorâte de decembrie se putea lăsa încă de la ora trei după-amiaza, graurii, pe care până atunci îi considerasem păsări cântătoare şi migratoare, coborau peste oraş cu sutele de mii ca nişte nori negri, şi într-un vacarm nesfârşit se aşezau pentru noapte, înghesuindu-se unii într-alţii, pe pervazurile şi ieşindurile magazinelor şi antrepozitelor.

Cu timpul, excursiile mele duminicale m-au dus şi dincolo de centru în cartierele din imediata vecinătate, de

exemplu în fostul cartier evreiesc situat chiar în spatele Victoria Station in jurul închisorii Strangeways de formă stelară. Până în perioada interbelică, acest cartier fusese un centru al marii comunităţi evreieşti din Manchester, dar locuitorii se mutaseră în suburbii, abandonându-l, şi de-atunci încoace administraţia municipală îl tot demolase până îl făcuse una cu pământul. N-am mai găsit decât un singur rând de case pustii, prin ale căror ferestre şi uşi rupte bătea vântul, iar ca unic semn că aici trăise cu-adevărat cineva, tăbliţa abia descifrabilă a unui cabinet de avocaţi cu nişte nume ce-mi sunau legendar: Glickmann, Grunwald şi Gottgetreu. Dar şi în cartierele Ardwick, Brunswick, All Saints, Hulme şi Angel Fields, care se învecinau în sud cu centrul oraşului, autorităţile dărâmaseră kilometri pătraţi de case muncitoreşti.

aşa încât după înlăturarea molozului doar amprenta străzilor rectangulare mai depunea mărturie că aici trăiseră cândva mii de oameni. Când se lăsa noaptea peste aceste vaste câmpii, pe care în sinea mea le numeam elizee, în diverse locuri începeau să pâlpâie foculeţe, în jurul cărora stăteau sau săreau umbrele schimbătoare ale unor copii. În general, pe această întindere virană care încercuia centrul oraşului ca un glacis nu întâlneai decât copii, care în grupuri mici, în cete sau de unii singuri bântuiau pe-aici, de parcă n-ar fi avut nicăieri o casă a lor. Îmi amintesc cum odată, într-o după-masă târzie de noiembrie, când o pâclă albă începuse deja să se ridice din pământ, am dat la o intersecţie chiar în mijlocul pustietăţii din Angel Fields peste un băieţel, care avea într-un căruţ un soi de păpuşă încropită din bulendre, şi care văzându-mă, adică probabil pe singurul om care colinda pe-acolo în acea vreme, m-a rugat să-i dau un penny pentru tovarăşul lui mut.

Era pe la începutul primăverii, dacă-mi amintesc bine, când mergând de-a lungul canalului, peste care din camera mea puteam vedea antrepozitul aparţinând de Great Northern Railway Company, am căutat pentru prima

oară să mă aventurez în direcţie sud-vestică, trecând prin St. George şi Ordsall, în afara oraşului. În această frumoasă zi însorită, apa în matca ei îndiguită cu blocuri grele de piatră strălucea întunecat, reflectând norii albi care lunecau pe cer. Domnea o tăcere atât de nemaipomenită, încât cred să-mi amintesc că auzeam suspine venind din depozitele şi hambarele goale, şi am tras o spaimă soră cu moartea, când pe neaşteptate din umbra uneia din clădirile foarte înalte câţiva pescăruşi au zburat la lumină, scoţând ţipete stridente. Am trecut pe lângă o fabrică de gaz aerian de mult dezafectată, un depozit de cărbune, o moară pentru făină de oase şi pe lângă interminabila, cum mi s-a părut atunci, palisadă din fontă a abatorului din Ordsall, un soi de fortăreaţă gotică toată numai din cărămidă aparentă de culoarea ficatului, cu parapete şi creneluri şi o mulţime de turnuleţe şi porţi, la vederea cărora au început în mod bezmetic, ca o batjocură urâtă, să-mi umble prin cap numele fabricanţilor de turtă dulce din Nürnberg, Haeberlein & Metzger, şi-au continuat să-mi umble tot restul zilei. După trei sferturi de oră am ajuns la instalaţiile de doc ale portului. Din şenalul care ducea în oraş într-un arc de cerc larg porneau de-aici bazine kilometrice, formând braţe de apă largi şi suprafeţe lichide pe care, după

cum puteai vedea, nu se mai întâmpla nimic de ani de zile, şi unde puţinele bărci şi cargouri, amarate la chei la mare distanţă unele de altele şi părând bizar chircite, te făceau să te gândeşti la cine ştie ce avarie generală şi definitivă. Nu departe de ecluzele permiţând accesul în port, pe o stradă ce ducea de la docuri în direcţia Trafford Park, am dat peste o pancartă pe care era scris cu trăsături grosolane de pensulă: TO THE STUDIOS. Îţi indica drumul într-o curte pavată în mijlocul căreia, dintr-o mică peluză, se înălţa un migdal în floare. Curtea trebuie să fi aparţinut cândva unei întreprinderi de transporturi, fiind împrejmuită în parte, la nivelul terenului, de grajduri şi şoproane, în parte de foste clădiri de locuit sau de

birouri de unul două etaje; într-una din aceste clădiri aparent părăsite se găsea studioul, pe care în lunile următoare l-am vizitat de câte ori mi s-a părut că nu incomodez, pentru a discuta cu pictorul care, de la sfârşitul anilor patruzeci, lucra aici zi de zi câte zece ore, nefăcând excepţie nici a şaptea zi.

Când intri în atelier, îţi trebuie ceva timp până ţi se obişnuiesc ochii cu strania lumină de acolo şi, odată ce reîncepi să vezi, ai impresia că în această încăpere de poate doisprezece metri pe doisprezece, pe care privirea n-o poate cuprinde întreagă, totul converge pe cât de lent, pe-atât de inevitabil spre centru. Obscuritatea acumulată în unghere, tencuiala de var umflată, cu pete de sare şi zugrăveala scorojindu-se pe pereţi, etajerele supraîncărcate cu cărţi şi teancuri de ziare, lăzile, bancurile de lucru şi servantele, beijera, aragazul, salteaua întinsă pe jos, munţii de hârtie, de veselă şi de felurite materiale claie peste grămadă, oalele cu vopsea strălucind în semiobscuritate în culorile roşu-carmin, verde crud şi alb de plumb, flăcările albastre ale celor două sobe cu parafină – întregul mobilier avansează milimetru cu milimetru spre zona centrală, unde Fierber şi-a instalat şevaletul în lumina gri ce cade pe fereastra înaltă dinspre nord, năclăită de praful câtorva decenii. Fiindcă aplică vopselele în cantităţi mari şi în timpul lucrului le răzuieşte necontenit de pe pânză, pardoseala e acoperită, în centru, de o materie cu grosimea de câteva degete, amestecată cu praf de cărbune, în mare parte deja întărită şi formând o crustă, dar subţiindu-se spre marginile exterioare, care pe alocuri se aseamănă cu un şuvoi de lavă şi despre care Fierber afirmă că ea reprezintă adevăratul produs al eforturilor sale neîntrerupte şi dovada cea mai palpabilă a eşecului său. Pentru el a fost totdeauna de cea mai mare importanţă, mi-a spus Fierber odată în treacăt, ca la locul lui de muncă să nu se schimbe nimic, ca totul să rămână cum a fost şi mai înainte, aşa cum şi-a aranjat el toate şi cum sunt şi acum, şi ca nimic să nu se mai adauge cu excepţia gunoaielor rezultate din lucrul la tablourile sale,

şi a prafului care se depune necontenit şi care, cum începe să înţeleagă încet-încet, îi este lucrul cel mai scump de pe lume. De praf, mi-a spus el, se simte mult mai apropiat decât de lumină, aer şi apă. Nimic nu i se pare mai insuportabil decât o casă în care se şterge praful, şi nicăieri nu se simte mai bine decât acolo unde lucrurile zac, imperturbabile şi estompate, sub zgura de un gri catifelat ce se depune, când materia se dizolvă în nimic într-o succesiune de aburi diafani. Şi-ntr-adevăr, văzându-l pe Fierber cum lucrează săptămâni în şir la unul din studiile sale de portret, mi se-ntâmpla deseori să mă gândesc că preocuparea lui principală era să înmulţească praful. Felul său de a desena pasionat şi impetuos, consumând frecvent în cel mai scurt timp o jumătate de duzină de beţigaşe de cărbune din lemn de răchită ars, acest fel de a desena şi a-şi plimba mâna încolo şi-ncoace pe hârtia groasă, semănând cu pielea tăbăcită, precum şi obişnuinţa de a şterge necontenit ceea ce desenase cu o cârpă de lână oricum plină de cărbune – toată această activitate, care se întrerupea doar în orele de noapte, nu era în realitate nimic altceva decât o enormă producţie de praf. Eram mereu uimit să constat cum, spre sfârşitul unei zile de lucru, Fierber crease din puţinele linii şi umbre ce scăpaseră de distrugere un portret de o mare prospeţime; şi eram încă mai uimit să-l văd cum în dimineaţa următoare, de îndată ce modelul se aşezase la locul său şi Fierber îi aruncase doar o singură privire, el ştergea inevitabil din nou portretul, pentru ca din fundalul deja puternic alterat în urma distrugerilor succesive să scoată iar la iveală ochii şi trăsăturile feţei, în definitiv insesizabile, cum spunea, ale celui portretizat, care deseori era şi el secătuit de această manieră de lucru. Când Fierber se decidea – după ce renunţase la vreo patruzeci de variante, respectiv le reîngropase, ştergându-le, la loc în hârtie, şi le acoperise cu alte crochiuri – să se despartă, în sfârşit, de un desen, mai puţin din convingerea că-l terminase, cât dintr-un sentiment de extenuare, privitorul avea impresia că portretul ieşise dintr-un lung şir de

generaţii de chipuri gri, înţepuşate, care continuau să bântuie prin hârtia zdrelită.

Orele dimineţii înainte de a se apuca de lucru, şi orele serii după ce pleca de la studio, Fierber şi le petrecea de regulă într-un aşa-numit *transport café* de la marginea lui Trafford Park, al cărui nume de *Wadi Halfa* mi-era vag cunoscut de undeva. Localul nu avea probabil nicio licenţă de funcţionare şi se găsea în subsolul unei clădiri de altfel nelocuite şi în pericol de a se prăbuşi. În cei trei ani cât am stat la Manchester, mergeam cel puţin o dată pe săptămână să-l văd pe Fierber în această bodegă ciudată, unde cu aproape aceeaşi indiferenţă ca şi el am vârât în mine crăpelniţa îngrozitoare jumătate englezească, jumătate africană, preparată de bucătarul de la *Wadi Halfa* cu o eleganţă apatică fără pereche, într-un soi de bucătărie de campanie instalată în spatele tejghelei. Dintr-o singură mişcare lină, parcă desfăşurată cu încetinitorul, a mâinii stângi – dreapta şi-o ţinea totdeauna în buzunarul pantalonului – acesta reuşea să scoată simultan două sau trei ouă dintr-un carton, să le spargă în tigaie şi să facă să dispară cojile în lada de gunoi. Fierber mi-a spus că bucătarul de la *Wadi Halfa*, înalt de aproape doi metri, era o fostă căpetenie a tribului massai mergând pe optzeci de ani, pe care peregrinările lui, nu se ştie pe ce căi ocolite, îl aduseseră în anii de după război din regiunile sudice ale Kenyei tocmai în nordul Angliei, unde îşi însuşise curând rudimentele bucătăriei locale şi trecuse de la viaţa nomadă la meseria actuală. În ce-i priveşte pe chelneri, care în raport cu clientela redusă erau în număr surprinzător de mare, tândălind în picioare ori şezând cu expresia celui mai mare plictis întipărită pe chip, aceştia se compuneau exclusiv, după cum m-a asigurat Fierber, din fiii căpeteniei, dintre care cel mai în vârstă avea probabil puţin peste şaizeci de ani, iar cel mai tânăr în jur de doisprezece sau treisprezece. Fiind cu toţii la fel de zvelţi şi de înalţi, şi afişând pe frumoasele lor feţe regulate aceeaşi privire a unui dispreţ de moarte, aproape că nici nu-i puteai deosebi, mai ales că, schimbându-se între ei la

intervale neregulate, constelaţia de chelneri se modifica tot timpul. Cu toate astea, pe baza observaţiilor sale exacte precum şi a identificării în funcţie de diferenţele de vârstă, Fierber credea să poată aprecia că numărul lor total era de nici mai mult, nici mai puţin de o duzină, pe câtă vreme eu nu reuşeam să mi-i imaginez nici măcar aproximativ, fie ei tineri sau bătrâni, pe cei care absentau la un moment anume. În ce priveşte femeile, n-am întâlnit niciodată vreuna la *Wadi Halfa*, nici din cele având o legătură cu şeful ori cu fiii lui, şi nici din rândul clientelei formate preponderent din muncitori de la numeroasele firme de demolare care lucrau cu contract în Trafford Park, din camionagii, gunoieri şi altă populaţie itinerantă.

La orice oră din zi şi din noapte, la *Wadi Halfa* era mereu aprinsă o lumină de neon pâlpâitoare îngrozitor de stridentă, şi de câte ori mă gândesc la întâlnirile noastre din Trafford Park, îl revăd pe Fierber sub această lumină necruţătoare, neadmiţând nici cea mai mică zonă de umbră, de fiecare dată şezând, mereu pe acelaşi loc, în faţa unei fresce pictate de o mână necunoscută şi înfăţişând o caravană, care din profunzimea cea mai depărtată a picturii, şi trebuind să biruie o tălăzuire de dune ca nişte munţi, venea direct spre privitor. Nepriceperea pictorului şi dificultăţile perspectivei pentru care optase făceau ca atât figurile umane cât şi animalele de povară să apară uşor deformate în contururile lor, astfel că dacă închideai pe jumătate pleoapele aveai cu-adevărat impresia că în lumina radioasă şi fierbinţeala aerului zăreşti o tremurătoare Fata Morgana. Şi cu deosebire în zilele când Fierber lucrase în cărbune şi praful fin ca o pudră îi impregnase pielea cu o lucire metalică, îmi părea că el tocmai se desprinsese din acea imagine a deşertului sau că locul lui acolo era. Dar şi Fierber însuşi, uitându-se la licărirea de grafit de pe dosul palmelor sale, remarcase odată că în visările lui diurne şi nocturne străbătuse deja toate deşerturile de piatră şi nisip ale pământului. De altfel, continuase el, evitând orice altă lămurire suplimentară, această înnegrire a pielii sale îi amintea de o

notiţă din ziar, peste care dăduse recent, referitoare la simptomele intoxicaţiei cu argint, destul de frecvente la fotografii profesionişti. În arhiva Societăţii Britanice de Medicină, se putea citi în notiţă, se păstrează, de exemplu, descrierea unui caz extrem de argiroză, conform căreia existase la Manchester în anii treizeci un fotograf laborant, al cărui corp asimilase în decursul unei lungi perioade de activitate profesională o cantitate atât de mare de argint, încât devenise un soi de placă fotografică, ceea ce, îmi explicase Fierber cu cea mai mare seriozitate, se putea observa după felul cum faţa şi mâinile laborantului se colorau în albastru la lumină intensă, altfel spus: se developau.

Într-o seară de vară a anului 1967, la nouă sau zece luni după sosirea mea la Manchester, Fierber şi cu mine am mers să ne plimbăm pe malul şenalului, trecând pe lângă cartierele Eccles, Patricroft şi Barton upon Irwell, care se întindeau de partea cealaltă a apei negre, şi mergând cu faţa spre soarele în asfinţit pentru a ajunge, în cele din urmă, în zonele periferice marcate de o haotică activitate de construcţii, unde pe alocuri ţi se deschidea o priveliţte lăsându-te să bănuieşti ţinuturile mlăştinoase şi aluvionare existente acolo până la jumătatea secolului trecut. Canalul navigabil, îmi povestea Fierber, fusese început în 1887 şi terminat în 1894, fiind construit în cea mai mare parte de o armată mereu reînnoită de muncitori irlandezi, care în acel interval de timp dislocase vreo şaizeci de milioane de metri cubi de pământ şi construise nişte ecluze enorme, permiţând unor nave transoceanice cu o lungime de până la o sută cincizeci de metri să fie ridicate sau coborâte cu cinci până la şase metri. Manchester, care pe-atunci trecea pretutindeni drept un Ierusalim al industriei, de neîntrecut în materie de spirit întreprinzător şi progresist, devenise prin realizarea acestui gigantic proiect de canal, spunea Fierber, totodată şi cel mai mare port fluvial din lume, iar în docurile sale nu departe de centrul oraşului acostau bord lângă bord cargoboturi ale Canada & Newfoundland Steamship

Company, China Mutual Line, Manchester Bombay General Navigation Company şi ale altor numeroase societăţi armatoare. Navele erau descărcate şi încărcate fără oprire – grâu, salpetru, cherestea, bumbac, cauciuc, iută, ţâţei, untură de peşte, tutun, ceai şi cafea, zahăr de trestie, fructe tropicale, cupru şi minereu de fier, oţel, marmură şi mahon –, adică tot de ce era nevoie într-o asemenea metropolă industrială pentru a fi consumat, prelucrat sau produs. Traficul naval îşi atinsese apogeul pe la 1930, după care intrase într-un declin ireversibil până ce, spre sfârşitul anilor cincizeci, încetase complet. Ţinând cont de imobilitatea şi tăcerea mormântală care domneau astăzi peste canal, era aproape imposibil să-ţi mai închipui, spunea Fierber în timp ce ne-ntorceam privirea înspre oraşul ce se cufunda în umbrele serii, că el însuşi, în anii de după ultimul război, încă mai văzuse navigând aici cargouri de dimensiuni colosale. Înaintau încet pe şenal şi, apropiindu-se de port, pluteau de-a dreptul printre case, depăşind cu mult în înălţime acoperişurile lor negre din ardezie. Şi când iernile, fără să le fi bănuit apropierea, dintr-odată apăreau din ceaţă, deplasându-se fără zgomot pentru a dispărea imediat iar în aerul alburiu, asta pentru mine era de fiecare dată, spunea Fierber, un spectacol cu totul incredibil, care din nu ştiu ce motiv mă zguduia până-n străfund.

Nu mai ştiu cu ce altă ocazie Fierber mi-a povestit odată foarte sumar câte ceva despre el, dar cred că-mi amintesc că nu a mai răspuns apoi decât în silă la întrebările mele privindu-i viaţa. Fierber venise pentru prima oară la Manchester ca student la bele-arte în toamna lui 1943, la vârsta de optsprezece ani, dar după numai câteva luni, la începutul anului 1944, fusese chemat sub arme. Singurul lucru notabil din această primă şedere a sa foarte scurtă la Manchester era, spuse Fierber, că locuise

pe-atunci în Palatine Road nr. 104, cu alte cuvinte în aceeaşi casă în care locuise în 1908 – cum se ştie acum din

felurite scrieri biografice – studentul la inginerie Ludwig Wittgenstein, la vremea aceea în vârstă de douăzeci de ani. Ce-i drept, această legătură retrospectivă cu Wittgenstein era, indiscutabil, pur iluzorie, dar asta în ochii săi nu-i scădea deloc însemnătatea, spuse Fierber, ba chiar i se părea uneori că li se alătură tot mai strâns celor care-l precedaseră, şi de aceea, atunci când şi-l imagina pe tânărul Wittgenstein aplecat peste proiectul unei camere de combustie variabilă sau testând un zmeu construit chiar de el deasupra unei turbării înalte din Derbyshire, avea sentimentul unei fraternităţi care se întindea în urmă cu mult dincolo de propria sa epocă şi de cea a ascendenţilor săi. Continuându-şi relatarea, Fierber spuse că, imediat după terminarea instrucţiei militare de bază, efectuate în tabăra Catterick dintr-un ţinut uitat de Dumnezeu, în nordul comitatului Yorkshire, se prezentase la un regiment de paraşutişti de desant, sperând să mai ajungă pe front încă înainte de sfârşitul războiului, care deja se prefigura cu oarecare claritate. Această speranţă însă îi fusese năruită de îmbolnăvirea de icter, urmată de internarea lui în căminul de reconvalescenţi amenajat la Palace Hotel din Buxton. Trebuise să-şi petreacă mai bine de o jumătate de an, măcinat de furie, spuse Fierber fără vreo altă lămurire suplimentară, în idilica staţiune balneară din Derbyshire, până la completa lui recuperare. Fusese pentru el o perioadă absolut îngrozitoare, aproape de neîndurat, despre care îi era greu să relateze ceva precis. Oricum, la începutul lui mai 1945, cu ordinul de lăsare la vatră în buzunar, o pornise pe jos spre Manchester, aflat la vreo patruzeci de kilometri depărtare, pentru a-şi relua acolo studiile de bele-arte. Mai avea şi azi foarte clar în faţa ochilor cum, după marşul lui primăvăratic într-o zi luminoasă şi cu averse de ploaie, coborâse printr-un teren mlăştinos, pentru ca apoi, de sus, din vârful ultimului deal, să vadă pentru prima oară oraşul în care-şi petrecea de-atunci viaţa. Mărginit pe trei părţi de creste muntoase, oraşul părea a se desfăşura în arena unui amfiteatru teluric. Peste şesul dinspre vest se întindea până la orizont

un nor de forme ciudate, tivit de cele din urmă raze de soare, care făcuseră ca întreaga panoramă a oraşului să mai strălucească o bucată de vreme într-o vâlvătaie. Abia după ce se stinsese această iluminare ca de foc bengal, ochiul îi putuse rătăci, spuse Fierber, peste şirurile de case dispuse în rânduri succesive sau intercalate, aşezate în trepte sau mutate într-o parte, peste ţesătorii şi boiangerii, rezervoare de gaz, uzine chimice şi fabrici de tot felul, până spre ceea ce puteai presupune a fi centrul oraşului, unde totul se contopea într-o masă nediferenţiată de un negru intens. Lucrul cel mai impresionant, desigur, spuse Fierber, erau coşurile de fabrică care se înălţau pretutindeni, cât vedeai cu ochii, din câmpie şi din vălmăşagul de case joase. Aceste coşuri, spunea Fierber, fuseseră

Între timp dărâmate aproape fără excepţie sau dezafectate. Dar pe-atunci mai fumegau cu miile, unele lângă altele, zi şi noapte. Tocmai aceste coşuri de fabrică pătrate şi rotunde, şi aceste nenumărate hornuri din care ieşea un fum cenuşiu-gălbui, i se imprimaseră nou-venitului mai adânc în memorie decât tot ceea ce văzuse până atunci. Nu mai pot spune precis, povesti Fierber, ce gânduri anume mi-au trecut atunci prin minte la vederea oraşului, dar cred că am avut sentimentul că ajunsesem în locul ce mi-era destinat. Mai ştiu şi că, întorcându-mă să-mi continui drumul, am mai privit o ultimă oară în jos la parcul întins, verde pal, pierzându-se în câmpie departe, în afund, şi că, la o jumătate de oră după asfinţit, am văzut acolo jos alergând peste izlazuri o umbră ca a unui nor – un cârd de cerbi în drumul lor ducând în noapte.

În acord cu ideea mea de-atunci, am rămas până în ziua de azi la Manchester, îşi continuă Fierber istorisirea. S-au împlinit acum, spuse el, douăzeci şi doi de ani de când am sosit aici, şi cu fiecare zi ce trece mi-e tot mai imposibil chiar şi numai să mă gândesc să mă mut din acest loc. Manchester m-a luat în stăpânire pentru totdeauna. Nu pot, nu vreau şi n-am voie să mai plec de-aici. Chiar şi

inevitabilele drumuri la Londra, o dată sau de două ori pe an, cu scopul studiilor, mă apasă şi mă neliniştesc. Aşteptatul prin gări, anunţurile la difuzor, şederea în tren, ţinutul defilând prin faţa geamului (un peisaj în continuare perfect străin), privirile celorlalţi călători – toate acestea sunt pentru mine un supliciu. Iată de ce până acum aproape că n-am fost nicăieri altundeva în afară de Manchester, şi deseori nici chiar aici nu ies cu săptămânile din casă, mai precis din atelierul meu. De când am fost tânăr, n-am făcut decât o singură dată o călătorie în străinătate, şi anume în urmă cu doi ani, vara, când am plecat la Colmar, şi de la Colmar, prin Basel, pe malurile lacului Geneva. Îmi dorisem de foarte mult timp să văd în mod nemijlocit picturile din Isenheim ale lui Grünewald, pe care le aveam deseori în minte atunci când lucram, şi în special pohorul cu punerea în mormânt a lui Iisus, dar nu-mi putusem învinge frica de călătorii. Odată făcut acest pas, am fost cu-atât mai uimit să constat cât de uşor este să călătoreşti. Pe feribot, întorcându-mi privirea spre falezele albe din Dover, chiar am crezut că de-aici înainte mă eliberasem de spaime, iar călătoria cu trenul prin Franţa, de care mă temusem în mod deosebit, a decurs şi aceasta cât se poate de fericit. Era o zi frumoasă, aveam un întreg compartiment, dacă nu cumva întregul vagon pentru mine, aerul proaspăt intra pe geam şi m-am simţit cuprins de un soi de voioşie sărbătorească. Am ajuns la Colmar spre ora zece sau unsprezece seara, am petrecut o noapte liniştită la hotelul Terminus Bristol din Place de la Gare, şi fără a mai zăbovi a doua zi dimineaţa m-am dus la muzeu, pentru a mă adânci în studiul tablourilor lui Grünewald. Aşa cum o intuisem dintotdeauna şi acum mi se confirma pe viu, viziunea extremă asupra lumii a acestui om neobişnuit, viziune care se regăsea în fiecare detaliu, contorsiona toate mădularele corpului şi se propaga în culori ca o maladie, îmi corespundea până în străfundul sufletului. Monstruozitatea suferinţei care, emanând de la personajele reprezentate, se întindea peste întreaga natură pentru ca apoi, din peisajele stinse, să reflueze în

figurările umane ale morţii, această monstruozitate creştea şi cobora acum înăuntrul meu întocmai ca o maree. Privind trupurile străpunse ale osândiţilor şi pe martorii supliciului, încovoiaţi de amărăciune precum trestia, am înţeles cu încetul că, atingând un anumit grad, durerea îşi suprimă propria condiţie – conştiinţa – şi astfel poate se suprimă pe sine însăşi; ştim prea puţine despre asta. E cert, în schimb, că suferinţa sufletească este practic infinită. Când crezi să fi ajuns la o ultimă limită, descoperi că mai există şi alte chinuri. Te prăbuşeşti din abis în abis. Pe-atunci, la Colmar, îmi spuse Fierber, am văzut toate astea cât se poate de limpede, cum una s-a adăugat la alta şi tot aşa, şi cum au mers lucrurile după asta. Torentul amintirilor, din care astăzi s-au şters aproape toate, s-a declanşat în momentul când mi-a venit în minte cum într-o dimineaţă de vineri din urmă cu câţiva ani am fost covârşit de durerea paroxistică, necunoscută mie până atunci, pe care o poate declanşa o hernie de disc. Nu făcusem decât să mă aplec după pisică, dar ridicându-mă iar, ţesutul s-a rupt şi *nucleus pulposus* mi-a strivit nervii. Cel puţin aşa mi-au explicat doctorii mai târziu. La acea vreme tot ce ştiam era că n-aveam voie să mă clintesc nici cu un milimetru mai mult, că viaţa mea se redusese la acest unic punct inextensibil al durerii supreme, şi că mi se făcea negru în faţa ochilor chiar şi numai respirând. Până spre seară am rămas în mijlocul încăperii, încremenit în această poziţie pe jumătate erectă. Cum am reuşit totuşi după căderea întunericului să fac cei câţiva paşi până la perete şi să-mi trag pe umeri pătura scoţiană ce atârna peste speteaza fotoliului, despre asta nu-mi mai amintesc nimic. Ţin minte doar că am stat toată noaptea în faţa peretelui, apăsându-mi fruntea de tencuiala umedă şi mucezită, că a devenit tot mai frig, că-mi şiroiau lacrimile pe faţă, că am început să bâigui lucruri absurde. Dar am simţit că această groaznică stare a unei dureri complet paralizante avea legătură, totuşi, în cel mai precis mod imaginabil, cu constituţia mea interioară la care ajunsesem de-a lungul anilor. Îmi mai amintesc şi că poziţia cocârjată, pe care-o

adoptasem forţat, mi-a readus fulgurant în memorie, în toiul durerii, o fotografie pe care tata mi-o făcuse în clasa a doua, înfăţişându-mă

aplecat bine peste ceea ce scriam. La Colmar, în orice caz, spuse Fierber după o mai lungă pauză, am început să-mi amintesc, şi probabil că acest proces al rememorării, după cele opt zile petrecute acolo, m-a şi făcut să vreau să plec mai departe spre lacul Geneva, pentru a reconstitui acolo urma unei întâmplări demult îngropate şi ea, de care nu îndrăznisem niciodată să mă ating. Tatăl meu, reluă Fierber, era negustor de artă şi în timpul lunilor de vară organiza regulat, în foaierele unor hoteluri renumite, ceea ce el numea expoziţii speciale. În anul 1936 m-a luat cu el la o asemenea săptămână de expoziţii la *Victoria Jungfrau* din Interlaken şi după asta la *Palace* din Montreux. Fondul lui expoziţional consta, de regulă, din circa cinci duzini de tablouri de salon cu rame aurite, de factură olandeză, respectiv din scene de gen mediteraneene în stilul lui Murillo şi din peisagistică germană nepopulată de oameni, din aceasta din urmă rămânându-mi în memorie o compoziţie sumbră reprezentând o stepă, unde din solul colorat în sângeriu de soarele în asfinţit creşteau la mare distanţă una de alta două tufe de ienupăr. Pe cât îi era posibil unui băiat de doisprezece ani, i-am fost de ajutor tatălui meu la agăţarea de perete, etichetarea, vinderea şi expedierea obiectelor sale expoziţionale, pe care el le califica drept *articole de artă*. Drept recompensă pentru străduniile mele, tata, la rândul său un alpinist pasionat, m-a dus cu trenul pe Jungfraujoch, ca să-mi arate de-acolo sus, sclipind imaculat de alb în plină vară, cea mai mare întindere de gheţari din Europa. [Cu numai o săptămână mai târziu am urcat amândoi pe un munte înverzit de pe malul sudic al lacului Geneva.] La o zi după închiderea expoziţiei de la hotelul *Palace* am plecat din Montreux cu o maşină închiriată, luând-o pe valea râului Rhône, dar cotind-o curând la dreapta pe un drum îngust şi plin de serpentine până am

ajuns la o localitate cu un nume foarte ciudat, cum mi s-a părut pe-atunci, Miex. De la Miex era un drum de trei ore, trecând pe lângă Lac de Tanay, până pe vârful muntelui Grammont. Aici, în vârf, sub cerul albastru al unei zile de august, am stat întins cu tatăl meu la orele amiezii, contemplând amândoi lacul de jos de un albastru încă şi mai intens şi privind la ţinutul de dincolo de lac până spre crestele munţilor Jura, la oraşele luminoase de pe celălalt mal şi la orăşelul St. Gingolph, aflat imediat la picioarele noastre şi abia recognoscibil într-un hău de umbră de vreo o mie cinci sute de metri. Încă din timpul călătoriei cu trenul prin într-adevăr uimitor de frumoasa Elveţie, mi-au revenit în minte aceste imagini şi întâmplări din urmă cu treizeci de ani, spuse Fierber, dar ele erau, după cum s-a dovedit tot mai clar în timpul şederii mele la *Palace*, totodată şi straniu de ameninţătoare, ceea ce până la urmă m-a făcut să mă închid în camera mea, să cobor storurile şi să rămân ore în şir întins pe pat, lucru care, firește, mai degrabă mi-a agravat depresia nervoasă incipientă. După aproximativ o săptămână mi-a venit cumva ideea că doar realitatea de afară m-ar putea salva. Dar în loc să mă plimb prin Montreux sau să plec la Lausanne, şi fără a ţine cont de starea mea între timp destul de precară, m-am hotărât să urc pentru a doua oară pe Grammont. Era o zi la fel de senină ca şi atunci, şi când am ajuns în vârf aproape epuizat, am avut din nou în faţa mea peisajul lacului Geneva, complet neschimbat, după cum părea, şi imobil, cu excepţia puţinelor vaporaşe minuscule, care acolo jos, pe apele de un albastru întunecat, trasau cu o lentoare de neînchipuit siajele lor albe, şi a trenurilor circulând, la răstimpuri, pe malul opus încolo şi-ncoace. Această lume, în acelaşi timp aproape şi inaccesibil de departe, spuse Fierber, îl atrăgea cu o asemenea forţă încât se temea că s-ar fi putut arunca de-acolo, de sus, în ea, şi poate că ar fi şi făcut-o, dacă dintr-odată – *like someone who's popped out of the bloody ground* – nu s-ar fi trezit în faţa lui cu un om la vreo şaizeci de ani, cu o plasă mare de fluturi din tifon alb, care i-a spus într-o engleză pe cât de distinsă, pe-

atât de nedesluşită, în fond, că era cazul să se gândească să coboare iar dacă voia s-ajungă la Montreux la timp pentru cină. Dar nu-şi amintea, spuse Fierber, să fi coborât împreună cu omul cu fluturii; de fapt, coborârea de pe Grammont îi dispăruse cu totul din memorie, la fel ca şi ultimele zile de la *Palace* şi călătoria înapoi în Anglia. Din ce motiv anume şi cât de mult se extinsese în el laguna uitării, rămăsese un mister oricât de mult se gândise la asta. Când încerca să se transpună îndărăt în acea perioadă, se revedea mai întâi în atelierul său lucrând din greu, cu scurte întreruperi, aproape un an la *Man with a Butterfly Net*, portretul fără chip pe care-l considera una din operele sale cele mai ratate, fiindcă după părerea lui nu izbutise să redea nici pe departe stranietatea acelei apariţii. Munca la tabloul omului cu plasa de fluturi îl istovise mai mult decât tot ce lucrase înainte, căci atunci când, după nenumărate studii preliminare, se apucase de el, nu numai că-l pictase şi-l repictase din nou şi din nou, dar de câte ori pânza nu mai rezista veşnicelor răzuiri şi aplicării de noi straturi de culoare, o distrugea complet şi-o ardea. Disperarea provocată de nepriceperea sa, care îl chinuia îndeajuns de mult ziua, se întinsese progresiv şi la nopţile lui tot mai nedormite, aşa încât în scurt timp nu mai putuse lucra decât plângând de epuizare. Până la urmă nu mai avusese încotro şi recursese la sedative puternice, care îi cauzau halucinaţii din cele mai îngrozitoare, amintindu-i de ispitirea Sfântului Anton de pe retablul din Isenheim. Aşa de pildă îşi văzuse odată pisica făcând un salt vertical şi apoi o rostogolire peste cap înainte de a cădea la pământ, ţeapănă ca un lemn. Îşi amintea sigur că pusese pisica moartă într-o cutie de pantofi şi-o îngropase sub migdalul din curte. Şi la fel de sigur era că a doua zi dimineaţa pisica stătea în faţa blidului ei, privind în sus spre el ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Şi odată, îşi încheie Fierber relatarea, visase – nu mai ştia dacă ziua sau noaptea – că în anul 1887 inaugurase împreună cu regina Victoria marea expoziţie de artă din Palatul Expoziţiilor construit tocmai în acest scop

în Trafford Park. Erau de faţă mii de oameni, fiind martori cum el, mână în mână cu regina grăsulie care răspândea un miros corporal neplăcut, străbătuse anfilada nesfârşită de săli, trecând prin faţa celor mai mult de 16.000 de opere de artă în ramele lor aurite. Aproape toate proveneau, spuse Fierber, din fondul expoziţional al tatălui său. Printre acestea, adăugă el, mai atârnau ici-colo şi câteva dintre propriile mele tablouri, dar care, spre stupoarea mea, nu se deosebeau cu nimic sau prea puţin de celelalte tablouri de salon. În cele din urmă, continuă Fierber, am ajuns printr-o uşă pictată în *trompe-l'æil* (cu cea mai mare măiestrie, cum îmi atrase atenţia regina) într-un cabinet plin de praf, unde în mod vădit nu mai călcase nimeni de ani de zile, contrastând puternic cu strălucitorul palat de sticlă, şi în care am recunoscut după oarecare ezitări camera de zi a părinţilor mei. Pe canapea, un pic într-o parte, şedea un domn pe care nu-l cunoşteam. Ţinea pe genunchi o machetă a Templului lui Solomon vopsită în auriu şi confecţionată din lemn de molid şi

pastă de hârtie presată. Frohmann, originar din Drohobycz, a spus el, înclinându-se uşor, explicându-mi apoi că templul îl construise el însuşi, cu mâinile sale, în şapte ani, respectând întocmai indicaţiile Bibliei, şi că acum călătorea de la un ghetou la altul, prezentându-şi lucrarea. Uitaţi-vă numai, mi-a spus Frohmann, se poate recunoaşte fiecare crenel, fiecare perdea, fiecare prag, fiecare vas de cult. Iar eu, îmi spuse Fierber, m-am aplecat peste micul templu şi pentru prima oară în viaţă am ştiut cum arată o adevărată operă de artă.

Am petrecut la Manchester în jur de trei ani înainte de a părăsi oraşul în vara lui 1969, după terminarea lucrărilor mele de cercetare, pentru a ocupa în Elveţia, conform unui mai vechi plan al meu, un post în învăţământ. Deşi, venind din Manchester, un oraş negru de funingine îndreptându-se spre dezastru, am fost adânc tulburat de frumuseţea şi varietatea peisajelor elveţiene de care aproape că uitasem în acel timp, şi deşi vederea

depărtaţilor munţi înzăpeziţi, a pădurilor bătrâne, a luminii de toamnă, a cursurilor de apă îngheţate şi câmpiilor şi a pomilor fructiferi în floare pe pajişti m-a mişcat mai mult decât aş fi putut bănui, cu toate astea – din felurite motive, ţinând în parte de modul de viaţă elveţian, în parte de situaţia mea ca profesor – nu m-a răbdat să rămân prea multă vreme în Elveţia. Nici nu trecuse bine un an că m-am şi hotărât să mă întorc în Anglia, acceptând în comitatul Norfolk, socotit pe-atunci un ţinut destul de izolat, un post care-mi convenea în mai multe privinţe. Dacă în cursul lunilor petrecute în Elveţia mi se mai întâmplase să mă gândesc ocazional la Fierber şi la Manchester, în perioada engleză care a urmat şi care, după cum constat uneori cu uimire, mai durează până în ziua de astăzi, amintirile mele s-au estompat tot mai mult. Desigur, în cursul acestui lung şir de ani Fierber mi-a mai venit în minte în felurite rânduri, dar n-am mai reuşit să mi-l imaginez cu-adevărat. Faţa lui devenise o simplă umbră. Am presupus că Fierber se îngropase fără urmă în munca lui, dar am evitat cu grijă să mă informez mai amănunţit. Abia când, la sfârşitul lui noiembrie 1989, aflându-mă la Tate Gallery din Londra, m-am pomenit din pură întâmplare (de fapt, venisem s-o văd pe *Venus dormind* a lui Delvaux) în faţa unui tablou de circa un metru şi jumătate pe doi, purtând semnătura lui Fierber şi cu titlul pe cât de semnificativ pentru mine, pe-atât de curios, G.*I. on her Blue Candlewick Cover*, abia atunci amintirea lui Fierber a redevenit vie în mintea mea. Curând după asta, într-o revistă în culori a unui ziar duminical – din nou, mai mult sau mai puţin din întâmplare, căci evit de mult să citesc asemenea gazete, şi în special suplimentele lor ilustrate – am dat peste un articol consacrat lui Fierber, din care reieşea că între timp lucrările lui ajunseseră la o cotă foarte ridicată pe piaţa de artă, dar că el, Fierber, neţinând cont de această evoluţie, îşi păstrase modul său de viaţă, continuând să-şi petreacă în faţa şevaletului zece ore pe zi, în atelierul său din apropiere de docurile portului din Manchester. Timp de

câteva săptămâni m-am tot plimbat cu revista la mine, citind şi recitind articolul care, după cum simţeam, deschisese în mine uşa la o subterană uitată, studiind ochiul sumbru al lui Fierber, care privea cumva abstras într-una din fotografiile însoţind textul, şi căutând să pricep, fie şi retrospectiv, ce inhibiţii şi sfieli ne împiedicaseră în acea vreme să discutăm despre originile lui Fierber, deşi după cum realizam acum, o asemenea discuţie ar fi fost la drept vorbind lucrul cel mai firesc de pe lume. Friedrich Maximilian Fierber, aflam din informaţiile mai degrabă zgârcite oferite de articol, sosise în Anglia în mai 1939, la vârsta de cincisprezece ani, venind de la München unde tatăl lui ţinea o galerie de artă. Mai departe citeam că părinţii lui Fierber, care din diverse motive îşi amânaseră emigrarea din Germania, fuseseră trimişi în noiembrie 1941 cu unul din primele convoaie de deportaţi de la München în regiunea Riga şi fuseseră omorâţi acolo. Reflectând acum, mi se părea de neiertat că pe-atunci, la Manchester, neglijasem, sau poate nu îndrăznisem să-i pun lui Fierber acele întrebări, pe care cu siguranţă că le aştepta de la mine; şi-aşa se face că, după atâta timp, am plecat cu trenul pentru prima

oară din nou la Manchester, un drum de şase ore străbătând cumva de-a curmezişul o parte din ţară, prin păduri de pini şi prin stepa pustie din jurul oraşului Thetford, prin luncile lui Isle of Ely, care pe timp de iarnă sunt de un negru profund, uitându-mă cum defilează aşezări şi oraşe întru totul asemănătoare în urâţenia lor – March, Peterborough, Loughborough, Nottingham, Alfreton, Sheffield –, fabrici abandonate, halde de cocs, turnuri de răcire fumegânde, lanţuri de munţi pustii, păşuni de oi, ziduri de piatră, viscoliri, ploi şi culorile mereu schimbătoare ale cerului. După-amiaza devreme am ajuns la Manchester şi-am pornit imediat la drum, traversând oraşul spre vest şi îndreptându-mă spre port. Contrar aşteptărilor, n-am avut nicio dificultate să mă orientez căci, în fond, Manchester rămăsese tot aşa cum îl

ştiam cu un sfert de secol înainte. Clădirile construite între timp pentru a opri declinul general erau acum, şi ele, ameninţate de dărăpănare, ba chiar şi aşa-numitele *development zones*, create în anii din urmă la marginea centrului oraşului şi de-a lungul canalului navigabil pentru a redresa faimosul spirit întreprinzător, tot mereu invocat, chiar şi acestea păreau deja pe jumătate abandonate, în strălucitoarele faţade de sticlă ale clădirilor de birouri, unele doar pe jumătate ocupate, altele nici măcar finalizate, se reflectau maidanele cu moloz şi norii albi veniţi dinspre Marea Irlandeză. Odată ajuns la docuri, n-a durat mult până să găsesc atelierul lui Fierber. Curtea pavată era neschimbată. Migdalul se pregătea să înflorească, şi când am trecut pragul atelierului, era ca şi cum aş fi fost aici abia ieri. Aceeaşi lumină surdă cădea pe fereastră, şi în mijlocul încăperii, pe pardoseala acoperită de o crustă neagră, stătea la locul său şevaletul pe care era fixat un carton negru, lucrat şi răslucrat până devenise de nerecunoscut. Judecând după modelul fixat pe un al doilea şevalet, tabloul lui Courbet, care-mi fusese dintotdeauna deosebit de drag.

Îi slujise lui Fierber ca punct de plecare pentru studiul său asupra distrugerii. Cât despre Fierber însuşi, pe care, venind de-afară, mai întâi nici nu-l observasem, el şedea în fotoliul său de catifea roşie în penumbra din arierplan, ţinând în mână o ceaşcă de ceai şi privind pieziş spre vizitatorul care acum, la fel ca Fierber pe-atunci, mergea pe cincizeci de ani, în timp ce el, Fierber, trebuie să fi ajuns la vreo şaptezeci. Mă salută, zicând: *Aren’tive all getting on*! O spuse cu un zâmbet ferit, după care el, care în realitate nu-mi părea să fi îmbătrânit deloc, arătă înspre copia portretului pictat de Rembrandt al unui bărbat cu o lupă, atârnând pe perete în acelaşi loc ca în urmă cu douăzeci şi cinci de ani, şi adăugă: *Only he doesn’t seem to get any older*.

În cursul celor trei zile care urmară după această reîntâlnire tardivă şi pentru amândoi nesperată, am vorbit

împreună până târziu noaptea, şi s-au spus cu mult mai multe lucruri decât voi putea transcrie aici despre exilul nostru în Anglia, despre oraşul de imigranţi Manchester şi declinul său inexorabil, pe care Fierber îl resimţea ca liniştitor, despre *Wadi Halfa*, care de mult nu mai exista, Gracie Irlam, cornista, anul meu de profesorat în Elveţia precum şi încercarea mea ulterioară, tot eşuată, de a mă stabili la München ca angajat al unui institut cultural german. Din punct de vedere strict temporal, remarcă Fierber cu privire la biografia mea, eram deci acum la fel de departe de Germania cum fusese el în 1966, dar timpul, îşi continuă el ideea, este un reper îndoielnic, în fapt nu-i nimic altceva decât o foială a sufletului. Nu există nici trecut, nici viitor. În orice caz, nu pentru mine. Imaginile unor amintiri fragmentare care mă bântuie au un caracter obsesiv.

Când mă gândesc la Germania, am senzaţia că prin cap îmi umblă ceva ca o dementă. Şi probabil din teama să nu descopăr că această dementă se confirmă, nu m-am mai întors în Germania niciodată. Germania, trebuie să spun, îmi apare ca o ţară înapoiată, distrusă, oarecum extrateritorială, populată de oameni ale căror feţe sunt totodată minunate şi îngrozitor de „prost coapte”, ca să zic aşa. Poartă cu toţii haine din anii treizeci sau de modă şi mai veche, şi în plus poartă pe cap lucrurile cele mai nepotrivite cu restul îmbrăcămintei – căşti de aviator, şepci, jobene cu resort, clape pentru urechi, legături de frunte încrucişate şi căciuliţe de lână tricotate. Aşa de exemplu mă vizitează aproape zilnic o doamnă elegantă într-o rochie de bal, croită din mătasea gri a unei paraşute, cu o pălărie cu boruri largi împodobită cu trandafiri gri. Nici nu m-am aşezat bine în fotoliul meu, obosit după atâta muncă, că-i şi aud paşii pe caldarâm afară în stradă. Intră în trombă pe poartă, trece de migdal şi iat-o deja în pragul atelierului. Se apropie zorită ca doctorul care se teme să n-ajungă prea târziu la căpătâiul bolnavului aflat în ceasul morţii. Se descoperă, părul i se revarsă pe umeri, îşi scoate mănuşile de scrimeră aruncându-le aici, pe măsuţă,

şi se-apleacă spre mine. Închid ochii şi leşin. Ce se mai întâmplă apoi, nu ştiu. Oricum ar fi, nu se rosteşte niciun cuvânt. Este totdeauna o scenă mută. Cred că doamna gri nu înţelege decât limba ei maternă, germana, pe care eu n-am mai vorbit-o nici o singură dată din 1939, de la despărţirea de părinţii mei pe aerodromul Oberwiesenfeld din München, şi din care n-a mai rămas în mine decât un ecou, un murmur şi un freamăt surd, nedesluşit. Se prea poate, continuă Fierber, ca această pierdere sau îngropare a limbii să aibă ceva de-a face cu faptul că amintirile mele nu merg mai departe îndărăt de vârsta de nouă sau opt ani, şi că nici din perioada münchenează de după 1933 abia dacă-mi mai aduc aminte de altceva decât de procesiuni, defilări şi parade, pentru care în mod vădit se găseau totdeauna prilejuri. Era, poate, Sărbătoarea muncii naţionale din Mai ori Joia Verde, carnavalul sau a zecea aniversare a Puciului[11], Ziua Ţăranilor din Reich sau inaugurarea Casei Artei. Pe străzile din centrul oraşului erau purtate când preasfânta-inimă a lui Iisus, când aşa-numitul Drapel însângerat[12]. Odată, spuse Fierber, au instalat de ambele părţi ale Ludwigstrasse, de la Feldherrnhalle până în inima cartierului Schwabing, nişte piedestaluri trapezoidale, şi pe fiecare din aceste piedestaluri, îmbrăcate în pânză roşu-brună, ardea într-un talger de fier „flacăra sacrificiului”. De la o dată la alta, la nesfârşitele adunări şi defilări tot creştea numărul diferitelor uniforme şi insigne. Era ca şi cum, nemijlocit sub ochii spectatorilor, ar fi eclozat o nouă specie de umanitate dintr-o alta. Copleşit deopotrivă de admiraţie, furie, dor şi scârbă, mai întâi copil, apoi adolescent, m-am aflat şi eu, mut, în mijlocul mulţimii când exaltate, când

11 Este vorba despre încercarea eşuată de puci (aşa-numitul Puci de la Berărie) din 8-9 noiembrie 1923, prin care partidul nazist condus de Adolf Hitler şi Erich Ludendorff a încercat să preia puterea politică la Miinchen.

12 Drapelul însângerat CBlutfahne) este steagul nazist cu zvastică purtat în timpul Puciului de la Berărie din 1923, înmuiat în sângele unor participanţi împuşcaţi acolo şi devenit în cel de-al Treilea Reich obiect de cult pentru nazişti.

plină de veneraţie, şi-am resimţit neapartenenţa mea ca pe o ruşine. De faţă cu mine, acasă, părinţii mei nu vorbeau niciodată sau doar aluziv despre noua eră. Ne-am străduit toţi din răsputeri să menţinem aparenţa normalităţii, asta şi după ce tata a trebuit să-i predea unui partener arian conducerea galeriei, inaugurate abia cu un an înainte şi situate, puţin oblic, chiar vizavi de Casa Artei. În continuare îmi făceam temele de la şcoală sub supravegherea mamei mele, în continuare plecam iarna la schi la Schliersee, şi în vacanţele de vară la Oberstdorf sau în Walsertal, iar despre ce nu puteam vorbi între noi, despre asta tăceam, şi gata. La fel şi printre rudele noastre s-au trecut sub tăcere motivele pentru care bunica mea Lily Lanzberg şi-a luat viaţa; cei rămaşi au convenit cumva, că spre sfârşit, ea nu mai păruse a fi în toate minţile. Doar pe unchiul Leo – fratele geamăn al mamei, împreună cu care spre sfârşitul lui iulie 1936, după înmormântare şi ceremonia funerară, am plecat de la Bad Kissingen la Würzburg – l-am auzit, ocazional, vorbind mai deschis despre aşa-numita stare a lucrurilor, ceea ce de regulă, însă, era primit de ceilalţi cu o anume neplăcere, îmi amintesc acum, spuse Fierber, că unchiul Leo, care până la excluderea lui din învăţământ predase latina şi greaca la un liceu din Würzburg, îi arătase pe-atunci tatălui meu un extras de ziar datând din 1933, cu o fotografie de la arderea cărţilor în Residenzplatz din Würzburg. Unchiul meu calificase această fotografie drept o făcătură. Arderea cărţilor, spusese el, avusese loc în orele de seară ale lui 10 mai – deci în orele de seară ale lui 10 mai, repetase el de mai multe ori, şi cum întunericul, care se lăsase deja, nu mai permitea să faci nicio fotografie utilizabilă, se procedase în modul cel mai simplu, afirmase unchiul meu, luându-se clişeul cu o altă mulţime oarecare de oameni strânsă în faţa Palatului rezidenţial şi adăugându-i o imensă trâmbă de fum şi un cer nocturn de un negru profund. Documentul fotografic publicat în ziar era, prin urmare, un fals. Şi aşa cum acest document era o falsificare, spusese unchiul meu, de parcă descoperirea

făcută de el constituia o importantă probă prin indicii, totul era o falsificare chiar de la început. Tata însă doar clătinase din cap fără să spună un cuvânt, fie de frică, fie pentru că nu putea fi de acord cu judecata sumară a unchiului Leo. Trebuie să spun că această poveste din Würzburg, despre care Fierber afirma că şi-o reamintise acum pentru prima oară, mi se păruse la început şi mie mai degrabă neverosimilă, dar între timp am dat de fotografia respectivă într-o arhivă din Würzburg, şi după cum uşor se poate vedea, într-adevăr nu încape îndoială că suspiciunea exprimată de unchiul lui Fierber fusese justificată.

Continuându-şi relatarea despre vizita la Würzburg în vara lui 1936, Fierber spuse că în cursul unei plimbări făcute împreună cu unchiul Leo prin grădinile Palatului rezidenţial, acesta îi împărtăşise că în 31 decembrie al anului precedent fusese pensionat forţat, şi că în consecinţă întreprindea demersurile necesare pentru a părăsi Germania, având intenţia ca în scurt timp, trecând prin Anglia, să plece în America. Mai apoi, intrând în Palat am mai stat o vreme în casa scărilor alături de unchiul meu, sucindu-mi gâtul să mă holbez la splendoarea frescei de tavan a lui Tiepolo, care la acea vreme nu însemna nimic pentru mine, şi unde, sub un cer boltindu-se până la înălţimi incomensurabile, fiarele şi oamenii din cele patru tărâmuri ale lumii sunt adunate într-o fantastică învălmăşeală de trupuri. În mod ciudat, spuse Fierber, această după-masă petrecută cu unchiul Leo la Würzburg îi revenise în minte abia cu puţine luni înainte când, răsfoind un album recent apărut cu picturi ale lui Tiepolo, nu se mai putuse dezlipi de reproducerile frescei monumentale din Würzburg, de frumuseţile cu pielea mai deschisă sau mai întunecată reprezentate aici, de maurul îngenuncheat cu umbrela lui de soare şi de minunata eroină amazoană cu podoaba ei de pene pe cap. O seară întreagă, spuse Fierber, am stat aplecat peste aceste

imagini, încercând cu o lupă să privesc în ele mai adânc, tot mai adânc, încetul cu încetul mi-am amintit atunci de acea zi de vară la Würzburg, de reîntoarcerea la München, de situaţia tot mai insuportabilă de acolo, de atmosfera tot mai insuportabilă din casa părintească, de tăcerea tot mai apăsătoare. Tata era, de fapt, spuse Fierber, un soi de comediant sau actor înnăscut. Se bucura de viaţă, sau mai exact, s-ar fi bucurat de ea, i-ar fi plăcut în continuare să meargă la teatrul din Gărtnerplatz, la varieteu şi la cramele din Schwarzwald, dar date fiind circumstanţele, spre sfârşitul anilor treizeci tendinţele lui depresive, existente şi ele, au început să prevaleze tot mai mult asupra firii lui voioase în sine. Comportarea îi era uneori dictată, zile în şir, de o neatenţie şi de o irascibilitate pe care nu i-o cunoscusem până atunci, şi pe care mama, ca de altfel şi el însuşi, o calificau drept o nervozitate de moment. Tot mai des mergea la cinema să vadă filme cu indieni şi filmele montane ale lui Luis Trenker. Nu s-a discutat niciodată, cel puţin nu în prezenţa mea, despre o plecare din Germania, nici chiar după ce naziştii au confiscat din apartamentul nostru tablouri, mobilier şi obiecte de valoare considerate a fi patrimoniu cultural german pe care nu aveam dreptul să-l deţinem. Îmi amintesc doar că pe părinţii mei i-a enervat mai ales obrăznicia cu care rangurile inferioare îşi îndesau în buzunare ţigări şi cigarillos. După Noaptea de Cristal, tata a fost internat la Dachau. După şase săptămâni s-a reîntors acasă, ceva mai slab şi ras în cap. Despre ce trăise şi văzuse acolo nu mi-a spus nimic. Cât i-a povestit mamei, nu ştiu. Am mai plecat o dată în primăvara lui 1939 la schi, la Lenggries. A fost ultima oară, pentru mine, şi cred că şi pentru tata. Pe vârful Brauneck i-am mai făcut o poză. E una din puţinele, spuse Fierber, care s-au mai păstrat din aceşti ani. La scurt timp după excursia la Lenggries, tata a reuşit să obţină de la consulul englez, mituindu-l, o viză pentru mine.

Mama socotea că ei amândoi mă vor urma curând.

Tatăl tău, îmi spunea ea, e în sfârşit ferm hotărât să plecăm. Mai trebuie doar terminate pregătirile corespunzătoare. Între timp au fost făcute bagajele pentru mine. Pe 17 mai, în ziua când mama împlinea cincizeci de ani, părinţii m-au condus la aerodrom. Era o dimineaţă frumoasă şi răcoroasă când am plecat de-acasă, din Stemwartstrasse în Bogenhausen, înspre aerodromul Oberwiesenfeld, trecând peste Isar, luând-o pe Tivolistrasse, prin Grădina Engleză, şi traversând râuleţul Eisbach, pe care încă-l am în faţa ochilor la fel de clar ca atunci, pentru a ajunge în Schwabing şi de-aici, pe Leopoldstrasse, în afara oraşului. Drumul mi s-a părut interminabil, probabil pentru că niciunul din noi n-a scos un cuvânt, spuse Fierber. Întrebându-l, dacă-şi mai aminteşte de despărţirea de părinţi la aerodrom, Fierber îmi răspunse, după o mai lungă ezitare, că atunci când se gândea îndărăt la acea dimineaţă de mai la Oberwiesenfeld, nu-i mai vedea pe părinţii săi lângă el. Nu mai ştia ce-i mai spuseseră, la urmă de tot, mama ori tata, sau ce le mai spusese el lor, sau dacă el şi părinţii se mai îmbrăţişaseră ori nu. Îşi vedea, ce-i drept, părinţii pe drumul spre Oberwiesenfeld şezând pe bancheta din spate a maşinii închiriate, dar acolo afară, la Oberwiesenfeld, nu-i vedea. În schimb, avea în faţa ochilor Oberwiesenfeld cu cea mai mare precizie, şi a continuat să-l aibă în toţi aceşti ani cu aceeaşi precizie înspăimântătoare. Pista de beton de culoare deschisă din faţa hangarului, întunericul profund dinăuntru, zvasticile pe ampenajul avioanelor, parcela îngrădită unde trebuise să aştepte cu ceilalţi câţiva pasageri, gardul viu de lemn-câinesc din jurul îngrăditurii, custodele cu roaba, lopata şi mătura lui, cutiile staţiei meteorologice amintind de nişte stupi, tunul pentru salutul de onoare de la marginea terenului de zbor – toate astea le vede dinaintea sa cu o acuitate dureroasă, şi se vede pe sine însuşi mergând prin iarba scurtă în direcţia unui avion alb Ju 52 de la Lufthansa, purtând numele de Kurt Wüsthoff şi numărul D-3051. Mă văd, spuse Fierber, urcând scăriţa de lemn mobilă şi luând loc lângă o doamnă

cu pălărie tiroleză albastră, şi mă văd, în timp ce rulăm peste întinderea vastă, verde şi pustie, uitându-mă afară pe ferestruica pătrată la o turmă de oi din depărtare şi la silueta minusculă a păstorului. Şi apoi văd oraşul München răsturnându-se lent sub mine.

Zborul cu Ju 52 m-a dus doar până la Frankfurt, spuse Fierber, unde a trebuit să aştept mai multe ore şi să trec prin controlul vamal. Acolo, în clădirea aeroportului din Frankfurt pe Main, geamantanul meu a stat deschis pe o masă pătată cu cerneală, şi un funcţionar vamal, fără a se atinge de absolut nimic din el, s-a holbat îndelung în interiorul acestui geamantan deschis, aşa de parcă obiectele vestimentare împăturite şi aşezate de mama în felul ei propriu, deosebit de ordonat, cămăşile călcate impecabil sau puloverul meu de iarnă cu motiv aşa-numit norvegian ar fi avut cine ştie ce semnificaţie misterioasă. La ce m-am gândit eu însumi la vederea geamantanului meu deschis, asta nu mai ştiu, dar reamintindu-mi acum scena, îmi pare c-ar fi trebuit să nu-l despachetez niciodată, spuse Fierber, acoperindu-şi faţa cu mâinile. Avionul de la British European Airways cu care am decolat spre Londra în jurul orei trei, continuă el după un timp, era un Lockheed Electra. A fost un zbor frumos. Am văzut Belgia de sus, pădurea din Ardeni, Bruxelles, străzile rectilinii ale Flandrei, dunele de nisip din Ostende, coasta mării, falezele albe din Dover, ţinutul de coline şi desişuri verzi de la sud de Londra, şi apoi, crescând la orizont ca un lanţ muntos scund, cenuşiu, capitala însăşi a imperiului insular. La ora cinci şi jumătate am aterizat pe aerodromul din Hendon. Unchiul Leo a venit să mă ia. Am pornit spre oraş, trecând pe lângă şiruri nesfârşite de căsuţe de la periferie, care în uniformitatea lor aveau asupra mea un efect deprimant, dar totodată erau şi comice întrucâtva. Unchiul locuia într-un mic hotel de emigranţi din Bloomsbury, nu departe de British Museum. Prima mea noapte în Anglia am petrecut-o în acest hotel, întins într-un pat ciudat de înalt ca pe un catafalc, o noapte în care n-am dormit deloc nu atât din amărăciune, cât din pricina felului

în care într-un asemenea pat englezesc eşti ţinut captiv sub cuvertura bine îndesată de jur-împrejur sub saltea. Eram deci cheaun de nesomn când în dimineaţa următoare, pe 18 mai, a trebuit să probez la Baker'se în Kensington, în prezenţa unchiului meu, noua uniformă şcolară – o pereche de pantaloni scurţi negru-închis, ciorapi trei sferturi de un albastru ţipător, o jachetă de aceeaşi culoare, o cămaşă portocalie, o cravată în dungi şi o boneţică minusculă, care nu voia să stea nicicum pe hălăciuga mea de păr, orice-aş fi făcut. Unchiul meu, care după banii de care dispunea alesese pentru mine o şcoală privată de categoria a treia, în Margate, văzându-mă stând în faţa lui astfel împopoţonat cred că a fost pe punctul să izbucnească în lacrimi, la fel ca mine când m-am zărit în oglindă. Şi dacă uniforma îmi făcea impresia unei vestimentaţii de bufon, scornită dinadins pentru a mă face ridicol, atunci şcoala, la care ne-am dus după-masa, îmi părea un penitenciar ori un azil de nebuni. Rondul de conifere pitice din curba aleii de intrare, faţada sumbră, care la marginea ei superioară avea un aer de fortificaţie, lanţul ruginit de la clopot, fixat lângă poarta deschisă, îngrijitorul şchiop făcându-şi apariţia din întunecimea holului, scara supradimensionată din lemn de stejar, frigul care domnea în toate sălile de clasă, mirosul de cărbune, veşnicul uguit al porumbeilor betegi cocoţaţi pretutindeni pe clădire precum şi nenumărate alte detalii sinistre, de care nu-mi mai amintesc azi, au contribuit la ideea pe care mi-am format-o, că în cel mai scurt timp voi ajunge să-mi pierd minţile aici.

Dar s-a dovedit curând că regimul în care funcţiona instituţia unde aveam să-mi petrec următorii câţiva ani era în bună parte nereglementat, pe alocuri frizând chiar carnavalescul. Fondatorul şi directorul şcolii, pe numele său Lionel Lynch-Lewis, un celibatar de aproape şaptezeci de ani, îmbrăcat mereu cât se poate de excentric şi împrăştiind un discret parfum de liliac, ca şi profesorii pe care-i angajase, cu nimic mai puţini excentrici ca el, îi lăsau mai mult sau mai puţin de capul lor pe elevi, în

majoritate fii de funcţionari de legaţii ai unor ţări neimportante sau progeniturile cine ştie cărei alte populaţii itinerante. Lynch-Lewis era de părere că nimic nu are un efect mai dăunător asupra dezvoltării adolescenţilor decât un învăţământ şcolar regulat. Cel mai bine şi mai uşor, afirma el, se învaţă în timpul liber. Această frumoasă idee s-a confirmat, într-adevăr, în cazul unora dintre noi, dar la alţii a dus la o depravare îngrijorătoare. De altfel, uniforma şcolară de papagal pe care trebuia s-o purtăm şi care, cum s-a dovedit, fusese concepută de Lynch-Lewis personal, contrasta în modul cel mai categoric cu restul programului său pedagogic. Fastul coloristic năucitor care ne fusese impus îi corespundea cel mult cultului pe care-l avea Lynch-Lewis pentru limba corectă, iar pentru el limba corectă era exclusiv engleza de scenă de la răscrucea secolelor. Nu degeaba umbla zvonul la Margate, că profesorii noştri fuseseră recrutaţi, fără excepţie, din rândurile unor foşti actori, care dintr-un motiv sau altul eşuaseră în profesiunea lor. În mod curios, privind îndărăt la timpul petrecut la Margate, continuă Fierber, n-aş şti să spun dacă eram nefericit pe-atunci, sau fericit, sau ce eram cu-adevărat. Oricum ar fi fost, amoralismul care guverna viaţa şcolară mi-a insuflat un anume sentiment de libertate, necunoscut până atunci. Mi-a fost de aceea tot mai greu, de la o dată la alta, să scriu acasă ori să citesc scrisorile de-acasă, care soseau la fiecare două săptămâni. Când această corespondenţă tot mai obositoare pentru mine s-a întrerupt în noiembrie 1941, m-am simţit mai întâi uşurat într-un mod ce mi se părea şi mie culpabil. Că n-aveam să mai pot relua niciodată schimbul de scrisori, asta numai treptat mi-a devenit clar, dar de fapt, dacă e să spun adevărul, încă nu ştiu nici acum dacă am înţeles-o pe deplin. Azi îmi pare că viaţa mea a fost determinată, până în cele mai mici ramificaţii, de deportarea părinţilor mei, dar nu doar de ea, ci şi de întârzierea şi încetineala cu care vestea morţii lor, la început incredibilă, mi-a parvenit şi pe care abia puţin câte puţin am realizat-o în înţelesul ei de neconceput. Orice aş fi întreprins, conştient sau

inconştient, ca să mă imunizez împotriva suferinţei îndurate de părinţii mei şi a propriei mele suferinţe, şi oricât aş fi reuşit, temporar, să-mi păstrez echilibrul sufletesc în autoizolarea mea, nefericirea din noviciatul meu de tinereţe prinsese în mine rădăcini atât de adânci, încât mai târziu a încolţit din nou, făcând flori maligne şi boltind deasupra mea frunzarul otrăvit care mi-a umbrit şi înnegurat aşa de mult anii din urmă.

La începutul lui 1942, aşa îşi încheie Fierber povestirea în seara dinaintea plecării mele din Manchester, unchiul Leo s-a îmbarcat la Southampton pentru New York. Înainte mai venise o dată la

Margate şi stabilisem că-l voi urma vara, după absolvirea ultimului meu an de şcoală. Dar când a sosit momentul, vrând ca nimic şi nimeni să nu-mi mai amintească de originile mele, m-am hotărât ca în loc de New York, unde unchiul Leo s-ar fi îngrijit de mine, să plec singur la Manchester. Naiv cum eram, am crezut că voi putea începe la Manchester o viaţă nouă, fără preambuluri, dar tocmai Manchester mi-a readus în amintire tot ce încercam să uit, căci Manchester este un oraş de imigranţi, şi timp de un secol şi jumătate imigranţii, dacă facem abstracţie de bieţii irlandezi, au fost în principal germani şi evrei, meseriaşi, negustori, liber profesionişti, antreprenori mici şi mari, ceasornicari, şepcari, meşteşugari de lăzi sau umbrele, croitori, legători, zeţari, argintari, fotografi, cojocari, negustori de blănuri, telali, coropcari, ipotecari, agenţi de licitaţie, bijutieri, agenţi imobiliari şi bursieri, asigurători, spiţeri şi medici. Sefarzii, stabiliţi de multă vreme la Manchester, se numeau Besso, Raphael, Cattun, Calderón, Farache, Negriu, Messulam sau di Moro, iar germanii şi ceilalţi evrei, între care sefarzii nu făceau mare deosebire, aveau nume precum Leibrand, Wohigemuth, Herzmann, Gottschalk, Adler, Engels, Landeshut, Frank, Zimdorf, Wallerstein, Aronsberg, Haarbleicher, Crailsheimer, Danziger, Lipmann şi Lazarus… De-a lungul întregului secol al nouăsprezecelea, influenţa germană şi evreiască a

fost mai puternică în Manchester decât în orice alt oraş european, şi aşa se face că, deşi pornisem la drum în direcţia opusă, la sosirea mea la Manchester m-am pomenit oarecum acasă; şi cu fiecare an pe care l-am mai petrecut de-atunci aici, între faţadele negre ale acestui leagăn al industrializării, mi-a devenit tot mai clar *that I am here*, *as they used to say*, *to serve under the chimney*. Fierber nu mai spusese nimic altceva, doar privise lung în faţa sa înainte să mă invite să plec cu un semn abia perceptibil al mâinii stângi. Când în dimineaţa următoare m-am mai dus o dată la el la atelier ca să-mi iau rămas-bun, mi-a pus în braţe un pachet învelit în hârtie groasă şi legat cu sfoară, în care, pe lângă câteva fotografii, se mai găseau vreo sută de pagini de manuscris, cu însemnările pe care în perioada dintre 1939 şi 1941 mama sa le mai făcuse în locuinţa din Stemwartstrasse, şi din care reieşea, spuse Fierber, că obţinerea unei vize se lovise de greutăţi din ce în ce mai mari, şi că în consecinţă planurile, pe care tatăl lui era nevoit să le născocească pentru a pregăti emigrarea lor, deveniseră săptămână de săptămână tot mai complexe şi, după cum mama era vădit că o înţelesese deja, tot mai irealizabile. Cu excepţia câtorva aluzii mai degrabă întâmplătoare la situaţia fără ieşire în care se găsea împreună cu tatăl său, mama nu consacra niciun rând evenimentelor cotidiene, în schimb, spuse Fierber, îşi descria, cu o pasiune pe care el nu reuşea s-o priceapă, copilăria în satul Steinach din Franconia inferioară, şi tinereţea la Bad Kissingen. Amintirile mamei, îmi spuse Fierber, despre care presupunea că ea le scrisese nu în ultimul rând pentru el, le citise numai de două ori în răstimpul scurs de la aşternerea lor pe hârtie. O primă oară, foarte în treacăt, după primirea manuscrisului, şi o a doua oară, cu cea mai mare minuţie, mulţi ani mai târziu. La această a doua lectură însemnările, pe alocuri cu-adevărat minunate, i s-au părut ca unul din acele basme germane rele în care, odată prins într-o făcătură, eşti forţat să-ţi continui treaba începută, deci în acest caz să continui să-ţi reaminteşti, să scrii şi să citeşti până ţi se

frânge inima. De aceea prefer să las din mână teancul ăsta, spuse Fierber, ieşind cu mine în curte unde mă conduse până la migdal.

Am acum în faţa mea manuscrisul mamei sale, pe care Fierber mi l-a dat în acea dimineaţă la Manchester, şi voi încerca să redau în extras ceea ce autoarea, al cărei nume de fată era Luisa Lanzberg, a notat aici din viaţa ei anterioară. Chiar de la începutul însemnărilor aflăm că nu doar ea şi fratele ei Leo au venit pe lume în satul Steinach lângă Bad Kissingen, ci şi tatăl Lazarus şi, înaintea lui, bunicul Löb. Prezenţa familiei era atestată cel puţin din secolul al XVII-lea în acest sat, aflat odinioară sub suveranitatea prinţilor-episcopi de Würzburg, şi unde o treime din populaţie se compunea din evreii de mult stabiliţi acolo. E de prisos să spunem că azi nu mai există evrei la Steinach şi că populaţia actuală nu-şi mai aminteşte decât cu greu, dacă-şi mai aminteşte, de foştii ei vecini, ale căror case şi bunuri imobiliare şi le-a însuşit. La Steinach ajungi de la Bad Kissingen, trecând prin Grossenbrach, Kleinbrach şi Aschach cu castelul şi fabrica de bere a contelui Luxburg. Apoi drumul continuă cu urcuşul abrupt din Aschach, unde Lazarus, după cum scrie Luisa, se dădea totdeauna jos din căruţă ca să nu aibă caii de tras prea greu. Din vârful dealului drumul coboară de-a lungul pădurii până la

Höhn, unde se deschide câmpia vastă şi în depărtare se zăresc munţii Röhn. Luncile râului Saale se lărgesc, se conturează curbura domoală a pădurii din Windheim, dintr-odată vezi în faţa ta turnul bisericii, vechiul castel – Steinach! Drumul duce acum peste pârâu şi înăuntru în sat până în piaţa unde este hanul, şi de-acolo, la dreapta, în satul de jos, pe care Luisa îl socoteşte a fi locul ei de baştină în sens mai restrâns. Aici se află, scrie ea, casa familiei Lion, de unde se lua petrol lampant, ca şi cea a negustorului Meier Frei, a cărui reîntoarcere de la Târgul de la Leipzig reprezenta în fiecare an un mare eveniment; aici se mai găsesc şi casa brutarului Gessner, la care se ducea vineri seara mâncarea de sabat, casa hahamului

Liebmann ca şi aceea a făinarului Salomon Stern. Azilul săracilor, în cea mai mare parte din timp fără niciun ocupant, şi remiza pompelor de incendiu cu foişorul de foc se găsesc tot în satul de jos, la fel şi vechiul castel cu curtea exterioară pavată şi cu stema familiei Luxburg deasupra porţii. Mergând pe Federgasse, scrie Luisa, o străduţă pe-atunci mereu plină de gâşte şi pe unde, copil fiind, se temuse să meargă, şi după ce treci de prăvălia de mărunţişuri a lui Simon Feldhahn şi de casa tinichigiului Fröhlich, ferecată în întregime cu mici plăcuţe verzi, ajungi într-o piaţă umbrită de un castan uriaş. De cealaltă parte, în casa unde piaţa se desparte în două drumuri divergente precum valurile dinaintea provei unui vas, şi în spatele căreia se înalţă pădurea din Windheim, acolo – aşa scrie în însemnările pe care le am în faţa mea –, acolo m-am născut şi am crescut până la şaisprezece ani, când ne-am mutat în ianuarie 1905 la Kissingen.

Mă aflu acum iar, scrie Luisa, în camera de zi. Am străbătut, ca pe vremuri aproape în fiecare dimineaţă, vestibulul întunecat, pardosit cu dale de piatră, am pus cu grijă mâna pe clanţă, am apăsat-o deschizând uşa, şi înăuntru, stând desculţă pe podeaua albă curată, m-am uitat în jur plină de uimire, căci există destule lucruri foarte frumoase în această odaie. Două fotolii de catifea verde cu franjuri de jur-împrejur şi, între cele două ferestre ce dau în piaţă, o sofa de acelaşi gen. Masa este din lemn de cireş de culoare deschisă. Pe ea se află un suport în formă de evantai cu cinci fotografii ale rudelor noastre din Mainstockheim şi Leutershausen, şi separat de acesta, într-o ramă, o poză a surorii lui papă, despre care lumea spunea că era cea mai frumoasă fată cât vedeai cu ochii, o adevărată Germania. Tot pe masă mai este o lebădă de porţelan cu aripile întinse şi, fixate în ea şi înfăşurate într-o manşetă de dantelă albă, imortelele din buchetul de mireasă al mamei noastre iubite, iar alături, sfeşnicul de argint de care este nevoie vineri seara şi pentru care anume papă taie de fiecare dată volănaşe de hârtie, pentru ca ceara lumânărilor să nu picure pe el. Pe

dulăpiorul de la perete e deschis un volum în format de album, superb legat în roşu cu mlădiţe de viţă aurii. Acestea sunt, spune mama, operele poetului ei preferat, Heine, care este şi poetul preferat al împărătesei Sissi. Într-un coşuleţ de lângă volum sunt păstrate *Münchner Neueste Nachrichten*, în lectura cărora mama se cufundă seara, deşi papă, care se culcă cu mult mai devreme, nu încetează să-i repete că e nesănătos să citeşti până la ore atât de târzii din noapte. În nişa ferestrei dinspre est, pe măsuţa din trestie împletită îşi are locul floarea-de-ceară. Are frunze vârtoase, întunecate şi multe umbele formate din steluţe albe, pluşate cu o inimă roz. Când cobor dis-de-dimineaţă, soarele deja bate în odaie, sclipind în picăturile de miere care atârnă de fiecare steluţă. Printre frunze şi inflorescenţe privesc afară în grădina cu iarbă, prin care găinile scurmă deja. Franz, căruţaşul nostru, un albinos foarte tăcut, înhamă caii până ce papă iese din casă, şi ceva mai departe, dincolo de gard, acolo unde sub o tufă de soc e o căsuţă minusculă, de cele mai multe ori se arată pe la această oră şi Kathinka Strauss. Kathinka este o fată bătrână de vreo patruzeci de ani, şi se spune despre ea că nu-i tocmai în toate minţile. Tot tricotând interminabil la un lucru de mână ea se plimbă ziua, dacă vremea o permite, în jurul castanului din piaţă când în sensul ăcelor de ceasornic, când în sens invers, după cum îi vine. Şi deşi aproape că nu posedă nimic altceva în rest, poartă totdeauna cele mai extravagante pălării cu putinţă, ba chiar odată una garnisită cu o aripă de pescăruş, de care-mi amintesc deosebit de bine fiindcă învăţătorul Bein, referindu-se la ea, ne-a spus la şcoală că nu-i îngăduit să ucizi un animal doar pentru a te împodobi cu penele lui.

Cu toate că mama ezită îndelung să ne lase să plecăm din casă, Leo şi cu mine suntem trimişi pe la patru sau cinci ani la căminul de copii creştin. Trebuie să ajungem acolo abia după rugăciunea de dimineaţă. Totul e foarte simplu. Sora e deja în curte. Mergi la ea şi-i spui: Doamnă Adelinde, vă rog să-mi daţi o minge. Cu mingea traversezi apoi curtea şi cobori scara până la terenul de

joc.

Terenul de joc se află pe fundul canalului lat care înconjoară vechiul castel şi unde sunt acum grădini de flori şi zarzavat. Chiar deasupra terenului de joc, într-o lungă anfiladă de camere a vechiului castel, care în cea mai mare parte a rămas pustiu, locuieşte Regina Zufrass. Cum ştie toată lumea, ea este o femeie înfricoşător de vrednică şi totdeauna, chiar şi duminicile, ocupată până peste cap. Ori se îngrijeşte de curtea ei de păsări, ori o vezi trebăluind printre aracii de fasole, ori repară gardul, ori face şmotru straşnic prin vreuna din camerele mult prea mari pentru nevoile ei. Am văzut-o pe Regina Zufrass chiar şi sus pe acoperiş cum îndrepta girueta, şi ne-am uitat la ea cu suflarea tăiată, închipuindu-ne că se va prăbuşi dintr-o clipă într-alta şi că va zăcea pe terasă cu toate oscioarele frânte. Bărbatul ei, micul Jofferle, îşi oferă serviciile de chirigiu oamenilor din ţinut. Regina nu-i mulţumită de el, iar el, la rândul său, se cam teme să se întoarcă seara acasă la ea. Deseori trebuie trimis cineva să-l caute. De regulă, dai atunci peste el zăcând beat lângă căruţa cu fân răsturnată. Caii, care de mult s-au obişnuit cu asta, aşteaptă cuminţi lângă căruţa culcată pe-o parte. În cele din urmă, fânul e încărcat la loc şi Jofferle recuperat de Regina. A doua zi obloanele verzi de la ferestrele lor rămân închise, iar noi, copiii, aflaţi jos pe terenul de joc, ne mâncăm tartinele de-acasă şi ne întrebăm oare ce s-o fi petrecut acolo înăuntru. De altfel, joia dimineaţa mama ne desenează totdeauna un peşte pe hârtia pergament în care ne înveleşte sandviciurile, pentru ca să nu uităm la întoarcerea de la căminul de copii să trecem pe la pescar şi să luăm o jumătate de duzină de mrene. După-masa Leo şi cu mine mergem ţinându-ne de mână pe malul râului Saale, pe partea unde cresc desişuri de răchite, arini şi pipirig, trecem pe lângă joagăr şi peste un podeţ, de unde privim în jos la inelele aurii care se formează în jurul pietricelelor de pe fundul apei, şi ne continuăm apoi drumul până la căsuţa pescarului, pierdută printre tufişuri. Mai întâi aşteptăm în odaie ca nevasta pescarului să-l

aducă pe acesta. În tot acest timp, pe masă stă o cafetieră albă pântecoasă cu toarta albastru cobalt, umplând încăperea aproape complet, cum mi se pare uneori. Pescarul îşi face apariţia în cadrul uşii şi coboară cu noi imediat prin grădina destul de povârnită, pe lângă dăliile sale minunate, până jos la Saale, unde în apă pluteşte o ladă mare, de lemn, din care scoate mrenele una câte una. Când le mâncăm apoi la cină, n-avem voie să vorbim din cauza oaselor şi trebuie să fim noi înşine muţi ca peştii. Nu m-am simţit niciodată în largul meu la mesele astea, iar ochii bulbucaţi ai peştilor m-au urmărit deseori până şi-n somn.

Vara în zilele de sabat facem deseori o lungă plimbare până la Bad Bocklet, unde mergem prin hala colonadelor şi admirăm lumea frumos îmbrăcată bându-şi cafeaua sau, când este prea cald pentru a ne plimba, ne aşezăm după-masa târziu împreună cu familiile Liebermann şi Feldhahn la umbra castanilor din faţa pistei de popice a berăriei Reussen. Berea-i pentru bărbaţi şi limonada pentru copii; femeile nu ştiu niciodată ce vor, şi beau niţel aşa-zicând doar de probă, în timp ce taie *berches*, pâinea împletită, şi carnea uscată. După cină câţiva dintre bărbaţi joacă o partidă de biliard, ceea ce trece drept temerar şi progresist. Ba mai mult, Ferdinand Lion fumează un trabuc! După care merg cu toţii împreună la sinagogă. Femeile strâng lucrurile şi la căderea serii pleacă acasă cu copiii. Odată, la întoarcere, Leo e de neconsolat din cauza noului său costum de marinar croit din bumbac scrobit albastru-deschis şi alb, şi mai ales din cauza nodului gros la cravată şi a gulerului aplicat care-i atârnă peste umeri, cu cele două ancore încrucişate, pe care mama le-a brodat ieri până târziu în noapte. Abia când, după ce e deja întuneric, ne aşezăm pe treptele de la intrare şi privim cumse-ncalecă pe cer norii de furtună, Leo uită încetul cu încetul de necazul lui. După ce se întoarce tata, la sfârşitul zilei de sabat e aprinsă lumânarea groasă, răsucită din ceară de culori diferite. Ne vârâm nasul în cutiuţa cu mirodenii şi mirosim niţel, apoi

mergem sus să ne culcăm. Curând fulgere de un alb orbitor brăzdează cerul fără oprire şi tunetele cutremură casa din temelii. Stăm la fereastră. Afară e uneori mai lumină ca ziua. Smocuri de fân sunt duse de apele învolburate din rigolă. Apoi furtuna se îndepărtează pentru a reveni, după un timp, încă o dată. Papă spune că n-a putut trece de pădurea din Windheim.

Duminică după-masa papă îşi face socotelile. Scoate o cheiţă dintr-un etui de piele, descuie secreterul din lemn de nuc lucind mereu molcom, deschide partea centrală rabatabilă, pune cheiţa la loc în etui, se aşază în scaun cu o anumită solemnitate şi ia la mână registrul masiv de conturi curente, în acesta, ca şi în mai multe carnete mai mici, şi pe hârtiuţe pe care le-a decupat în mărimi diferite îşi face timp de mai multe ceasuri menţiuni şi notiţe, adună, mişcând uşor din buze, lungi coloane de cifre şi întocmeşte facturi la care, în funcţie de rezultat, faţa i se luminează sau întunecă temporar. În numeroasele sertare ale secreterului se păstrează felurite lucruri speciale – acte, certificate, corespondenţă, bijuteriile mamei şi o bandă lată de stofă cusută, de care, cu ajutorul unor benzi mai subţiri de mătase, dispuse în cruce, sunt prinse monede mai mari şi mai mici de argint, de parcă ar fi ordine şi distincţii: sunt monedele de *hollegrasch*, de ziua când copilul îşi primeşte numele, pe care le-am admirat totdeauna cu invidie şi pe care Leo le primeşte în fiecare an de la naşul său, Selmar, din Leutershausen. Mama şade cu papă în cameră şi citeşte în *Münchner Neueste Nachrichten* tot ceea ce n-a putut citi în timpul săptămânii, cu predilecţie relatările de la „Noutăţi din staţiunile noastre balneare” şi rubrica „Miscelanea”, şi când dă peste ceva cu totul nemaiauzit sau remarcabil, îi citeşte cu voce tare tatii, care atunci fireşte că trebuie să se întrerupă din socoteli. Aşa, de pildă, o aud pe mama – poate pentru că la acea vreme nu-mi mai ieşeau din cap versurile despre micuţa Pauline care arsese de vie – aducându-i la cunoştinţă lui papă în felul ei teatral care-i era propriu (în tinereţe visase să ajungă actriţă), că

rochiile doamnelor acum pot fi ignifugate cu costuri foarte mici, înmuindu-le sau înmuind stofa din care sunt făcute într-o soluţie de clorură de zinc. După o asemenea baie, o mai aud şi azi pe mama spunându-i lui papă, poţi ţine la flacără şi lăsa să se facă scrum chiar şi materialele cele mai fine, fără ca ele să ia foc. Când nu sunt cu părinţii în odaie, îmi petrec deseori duminicile nesfârşit de lungi în camera verde de la etaj. Vara, când e foarte cald, ferestrele sunt deschise, dar jaluzelele lăsate, şi lumina pătrunde pieziş, ca o scară a lui Iacob, în penumbra ce mănconjoară. E foarte linişte în casă şi în vecinătate. După-masa trec prin sat trăsurile staţiunii balneare venind de la Kissingen. Copitele cailor se aud încă de departe. Deschid un pic una dintre jaluzele şi mă uit jos în stradă. În trăsurile care traversează Steinach şi merg la Neustadt, Neuhaus şi castelul Salzburg stau aşezaţi faţă în faţă vilegiaturişti şi societatea înaltă din Kissingen, şi nu rareori vezi şi celebrităţi ruseşti în carne şi oase. Doamnele sunt foarte elegant îmbrăcate şi poartă pălării cu pene, voaluri şi umbrele de soare din dantelă sau mătăsuri colorate. Băieţii din sat fac neîntrerupt roata ţiganului chiar în faţa trăsurilor şi lumea bună le azvârle gologani de aramă.

Vine toamna şi vacanţa de toamnă se apropie. Dar mai întâi vine Roş Haşana şi noul an. În ajun se deretică prin toate camerele şi seara mama şi papă merg la sinagogă îmbrăcaţi în haine de sărbătoare: papă în redingotă şi cilindru, mama în rochia de catifea albastru-închis şi cu pălăriuţa care e toată făcută din flori de liliac albe. Acasă, între timp, Leo şi cu mine punem masa, aşternând pe ea o pânză de in scrobită, aşezând paharele de vin şi sub farfuriile părinţilor răvaşele noastre de Anul Nou, scrise caligrafic. La o săptămână şi jumătate după asta e Ziua împăcării. Tata, cu *tachrichim*, linţoliul, tras peste el, umblă prin casă ca o stafie. Domneşte un sentiment general de căinţă. Nu mâncăm nimic până nu răsar stelele. Apoi ne urăm unii altora o „bună îmbucătură. Patru zile mai târziu e deja Sukkot. Franz a înjghebat sub

arbustul de soc suportul de scânduri pentru coliba de frunze, şi noi am împodobit coliba cu ghirlande de hârtie lucioasă multicoloră şi lungi şiraguri de măceşe. De tavan spânzură mere roşii gogoleţe, pere galbene şi struguri cu bobul verde-auriu, pe care an de an mătuşa Elise din Mainstockheim ni le trimite într-o lădiţă căptuşită cu talaş. În timpul celor două zile de sărbătoare principale şi a celor patru de semisărbătoare luăm acum mesele în coliba de frunze, mai puţin când vremea e foarte proastă şi friguroasă. Atunci rămânem în bucătărie şi doar papă şade afară în coliba de frunze şi mănâncă de unul singur – semn că iarna se-apropie treptat. Se potriveşte cu asta şi faptul că la Steinach e adus un mistreţ, împuşcat de principele regent în munţii Rhön, şi că i se pârleşte părul la o stivă de lemne în flăcări, în faţa fierăriei. În acest anotimp studiem acasă catalogul lui May & Edlich din Leipzig, un voluminos compendiu în care, pagină cu pagină şi ordonată pe categorii şi grupe, ţi se revelează întreaga lume mirifică a mărfurilor. Afară, culorile se estompează treptat. Se scot lucrurile de iarnă. Miros a naftalină. Spre sfârşitul lui noiembrie, Clubul Tinerilor organizează un bal mascat la berăria Reussen. Cu acest prilej, doamna Müntzer din Neustadt i-a făcut mamei o rochie de mătase zmeurie. Rochia e lungă şi sfârşeşte jos, foarte elegant, cu falbalale. Copiii au voie să urmărească deschiderea balului privind pe uşa de la camera alăturată. Din sală răzbate un murmur sărbătoresc. Pentru a-i bine dispune pe invitaţi, orchestra cântă în surdină melodii de operetă până când administratorul silvic Hainbuch urcă pe podium şi ţine, în chip de deschidere oficială, un scurt discurs patriotic. Se ridică paharele, câteva acorduri, măştile se privesc unele pe altele cu gravitate în ochi, alte câteva acorduri, şi hangiul de la Reussen aduce în sală o mică lădiţă cu o pâlnie metalică în formă de lalea – e noul gramofon din care iese muzică adevărată fără ca nimeni să umble la el. De uimire ne-a pierit graiul. Doamnele şi domnii se rânduiesc pentru o poloneză. Cizmarul Silberberg, cu totul de nerecunoscut în frac, cu cravată neagră, agrafă şi

pantofi de lac, păşeşte în faţa tuturor, dirijând cu o baghetă. În urma lui vin perechile care se rotesc şi răsucesc în fel şi chip prin sală. De departe cea mai frumoasă este Aline Feldhahn, ca Regină a Nopţii într-o rochie de culoare închisă presărată cu stele. Merge la braţ cu Siegfried Frey, care poartă uniforma lui de husar. Aline şi Siegfried s-au căsătorit mai târziu şi au avut doi copii, dar Siegfried, despre care mergea vorba că-i mai degrabă fluşturatic, a dispărut într-o bună zi şi nimeni, nici Aline, nici bătrânul Löb Frey, şi nici altcineva n-a mai aflat vreodată ceva despre el. Kathinka Strauss, ce-i drept, pretindea a şti că Siegfried emigrase în Argentina sau Panamá.

Mergem la şcoală de câţiva ani. Este o şcoală cu o singură clasă, exclusiv pentru copiii evrei din localitate, dar nu ceea ce se înţelege de obicei printr-o şcoală evreiască. Institutorul nostru Salomon Bein, pe care părinţii îl laudă cu orice ocazie pentru excelentele lui calităţi, a impus o disciplină severă şi se consideră a fi în primul rând un slujitor devotat al statului. Locuieşte împreună cu soţia şi cu Regine, sora lui nemăritată, în clădirea şcolii. Dimineaţa, când traversăm curtea, el stă deja în cadrul uşii, grăbindu-i pe cei întârziaţi cu strigăte puternice de hop! hop! şi bătând din palme, în sala de clasă, după rostirea binecuvântării *Tu*, *Doamne*, *care-ai făcut să fie zi*, şi după ascuţirea creioanelor de ardezie şi curăţatul peniţelor, operaţii supravegheate de institutorul Bein şi pe care eu le detest, ni se repartizează rând pe rând feluritele noastre activităţi. Unii trebuie să exerseze caligrafia, alţii să socotească ori să scrie o compunere ori să deseneze în caietul de geografie şi istorie locală. O grupă are lecţia de instrucţie vizuală. Din spatele dulapului e scoasă o planşă făcută sul şi atârnată peste tabla de perete. Imaginea arată nişte mormane de zăpadă şi chiar în mijlocul lor stă un corb negru ca tăciunele. La primele ore, mai ales iarna când afară nu se luminează cu adevărat, sunt totdeauna foarte mocăită. Mă uit prin geamurile albastre şi-o văd de cealaltă parte a curţii pe

fiica surdo-mută a făinarului Stern aplecată asupra micului banc de lucru din cămăruţa ei. Face flori artificiale din sârmă şi hârtie creponată şi satinată, zeci şi zeci de flori, zi de zi, an după an. La ştiinţele naturale învăţăm despre flori adevărate, despre brebenel, crinul de pădure, rochiţa-rândunicii şi râjnică. În afară de asta mai învăţăm despre furnica de pădure şi balenă, din lumea animalelor. Şi odată când se lucrează la refacerea pavajului străzii principale din sat, învăţătorul ne desenează pe tablă, cu cretă colorată, Vogelsberg ca pe un vulcan care scuipă foc, explicându-ne de unde provin blocurile de bazalt. La cabinetul de ştiinţe naturale are şi o colecţie de pietre multicolore – micaşist, cuarţ roz, cristal de stâncă, ametist, topaz şi turmalină. Pe o linie lungă marcăm perioadele de care a fost nevoie ca ele să se formeze. Întreaga noastră viaţă n-ar reprezenta pe această linie nici măcar punctul cel mai infim. Şi cu toate astea orele de clasă se întind la nesfârşit precum Oceanul Pacific şi durează o veşnicie până ce Moses Lion, care drept pedeapsă e trimis aproape zilnic să aducă lemne, se reîntoarce cu coşul plin de la magazia de lemne. Dar apoi, nici n-am apucat bine să prindem de veste, iată că Hanuka bate la uşă, şi este ziua de naştere a învăţătorului Bein. În mare secret, împodobim în ajun sala de clasă cu crengi de brad şi cu steguleţe galbene şi albastre. Pe catedră depunem cadoul aniversar. Îmi amintesc că într-un an a fost o pătură din catifea roşie, şi altă dată o buiotă de aramă. În dimineaţa zilei sale aniversare, ne înfiinţăm în clasă mai devreme îmbrăcaţi în hainele noastre cele mai bune. Învăţătorul intră în clasă urmat de soţia lui, şi după ea vine şi domnişoara Regine, cam pitică de statură. Ne ridicăm cu toţii şi strigăm: Bună dimineaţa, domnule învăţător! Bună dimineaţa, doamnă învăţător! Bună dimineaţa, domnişoară Regine! învăţătorul, care fireşte că e de mult la curent cu toate pregătirile, se arată profund uimit la vederea cadoului şi a clasei împodobite. După ce, clătinând din cap, îşi duce de mai multe ori mâna la frunte, ca şi cum n-ar şti ce să mai spună, se plimbă mişcat printre rânduri, mulţumindu-ne

fiecăruia în parte plin de efuziune. Azi nu se ţin ore de clasă, ci se citesc poveşti şi legende din trecutul german. Se face şi un concurs de ghicitori, şi trebuie să ghicim, de pildă, care-s cele trei lucruri care dau şi iau din abundenţă. Bineînţeles că nimeni nu ştie răspunsul care, după cum ne dezvăluie învăţătorul Bein cu un aer plin de importanţă, sună: pământul, marea şi Reich-ul. Poate că tot ce se întâmplă mai frumos în această zi este că, înainte de a pleca acasă, ni se permite să sărim peste lumânările de Hanuka, lipite cu un strop de ceară pe pragul uşii. Iarna durează foarte mult. Acasă papă face cu noi exerciţii de gimnastică. Gâştele au dispărut din coteţul lor. Curând după asta, parte din ele sunt puse în untură topită. Din sat vin câteva femei să scarmene penele. S-au aşezat în odaia mică, fiecare cu un morman de pene în faţa ei şi scarmănă aproape toată noaptea. Ai zice că totul e înzăpezit în jurul lor. Dar dimineaţa când urcăm, odaia e atât de curată şi fără urmă de pană de parcă nu s-ar fi întâmplat nimic. Când vine primăvara, trebuie dereticat de Pesach. Cel mai rău e la şcoală. Doamna învăţător şi domnişoara Regine robotesc cel puţin o săptămână. Saltelele sunt scoase în curte, aşternuturile atârnă peste balcon, duşumelele sunt cernite din nou şi întreaga veselă de bucătărie curăţată în apă clocotită. Noi, copiii, trebuie să măturăm prin clasă şi să spălăm obloanele cu leşie de săpun. Şi la noi acasă se face curat şi sunt golite camere şi dulapuri. E o agitaţie teribilă. Seara în ajun de Pesach, mama se odihneşte niţel pentru prima oară de câteva zile încoace. Între timp, treaba lui papă este să umble prin casă cu o pană de gâscă şi să cerceteze dacă nu cumva s-a mai ascuns printr-un colţ vreo firimitură de pâine.

Din nou e toamnă, şi Leo se află acum la două ore de mers de Steinach, la liceul din Miinnerstadt.

Locuieşte acolo la şepcarul Lindwurm. Mâncarea îi este trimisă de două ori pe săptămână printr-o curieră – un sufertaş cu o jumătate de duzină de crăticioare, unele peste altele. Fiica lui Lindwurm nu trebuie decât să i le reîncălzească. Sunt de neconsolat fiindcă de-acum înainte

trebuie să merg singură la şcoală, şi mă îmbolnăvesc. Am febră cel puţin o dată la două zile, uneori până la delir. Doctorul Homburger îmi prescrie sirop de soc şi prişniţe reci. Patul mi l-au pregătit pe sofaua din camera galbenă. Zac acolo aproape trei săptămâni. Tot număr şi număr bucăţelele de săpun stivuite într-o piramidă aproximativă pe marmura lavoarului. Rezultatul nu-i niciodată acelaşi. Micuţii dragoni galbeni de pe tapet mă urmăresc până-n străfundul viselor mele. Deseori e o colcăială grozavă. Când mă trezesc, văd borcanele cu conserve de fructe stând liniştite la locul lor pe dulap şi în nişele reci ale sobei de teracotă. Degeaba mă străduiesc să-mi închipui ce-ar putea să însemne. Nu înseamnă nimic, spune mama, sunt doar cireşe, prune şi pere. Afară, spune ea, rândunicile se adună deja. Noaptea, în plin somn, aud stoluri mari de păsări migratoare fâlfâind peste casă. Într-o după-amiază luminoasă de vineri, când m-am mai înzdrăvenit în sfârşit, se deschid larg geamurile. De la locul meu pe sofa, pot vedea peste pervazul ferestrei întreaga vale a râului Saale şi strada care duce la Höhn, şi-l zăresc pe papă întorcându-se de la Kissingen pe această stradă cu trăsura. Doar un pic mai târziu, cu pălăria încă pe cap, intră la mine în cameră. A adus bomboane glasate într-o cutie mică de lemn, pe care e pictat un fluture ochi-de-păun. Seara, în camera alăturată se varsă pe podea mai multe chintale de mere din soiul renete aurii şi calvil roşii, ca provizie de iarnă. Parfumul lor mă face să adorm liniştită cum nu mi s-a mai întâmplat demult, şi când în dimineaţa următoare doctorul Homburger mă ascultă cu stetoscopul, spune că m-am vindecat complet. Dar apoi, trei sferturi de an mai târziu, când începe vacanţa de vară, e rândul lui Leo să facă ceva la plămâni. Mama afirmă că de vină e camera prost aerisită din casa Lindwurm, unde Leo stă în gazdă, şi vaporii de plumb din şepcărie. Doctorul Homburger îi dă dreptate. Prescrie o mixtură de lapte cu apă de Seltz, precum şi şedinţe prelungite în aerul sănătos al brazilor pădurii din Windheim. În fiecare dimineaţă se pregăteşte acum un coş cu tartine de pâine cu unt, brânză de vaci şi

ouă tari. Eu umplu printr-o pâlnie sticlele verzi cu băutura de leac a lui Leo. Frieda, verişoara noastră din Jochberg, vine şi ea cu noi în pădure, oarecum pe post de supraveghetoare. Are deja şaisprezece ani, e tare frumoasă şi are o coadă foarte lungă, blondă şi groasă. După-masa, ca din întâmplare, îşi face totdeauna apariţia şi Carl Hainbuch, fiul administratorului silvic, şi se plimbă ore în şir cu Frieda pe sub copaci. Leo, care îşi venerează verişoara mai presus de orice, şade între timp cocoţat în vârful unei stânci eratice şi priveşte indispus spectacolul romantic. Pe mine cel mai mult mă interesează rădaştele lăcuite în negru, din care există nenumărate în pădurea din Windheim. Le urmăresc răbdătoare din ochi, deplasându-se pe cărările lor cotite. Uneori ai zice că dă o spaimă mare în ele. Cad atunci într-un soi de leşin. Rămân locului, încremenite, şi mie mi se pare atunci că inima lumii s-a oprit. Abia când tu însuţi îţi ţii răsuflarea, ele se reîntorc din moarte, la viaţă, iar timpul îşi reia cursul. Timpul. Oare în ce timp au fost toate astea? Şi cât de lent sfârşeau pe-atunci zilele! Şi cine era această copilă străină pe drumul ei spre casă, obosită, în mână cu o minusculă pană alb-albastră de gaiţă?

Când mă gândesc azi, se spune într-un alt pasaj al însemnărilor Luisei, la copilăria noastră la Steinach, îmi pare deseori că ea s-a întins peste un timp nesfârşit în toate direcţiile, şi că poate mai durează până în aceste rânduri, pe care le scriu acum. În realitate, însă, după cum ştiu prea bine, copilăria s-a sfârşit în ianuarie 1905, atunci când casa şi pământurile din Steinach au fost scoase la licitaţie şi noi ne-am mutat la Kissingen în noua casă de trei etaje, abia terminată, Bibrastrasse colţ cu Eberhardstrasse, pe care tata, fără a sta o clipă pe gânduri, o cumpărase într-o bună zi de la antreprenorul Kiesel pentru suma de 66.000 de mărci-aur, sumă fabuloasă în ochii noştri, acoperită în mare parte de ipoteca emisă de o bancă din Frankfurt – ceea ce a neliniştit-o multă vreme pe mama. În cursul ultimilor ani, negustoria de cai Lazarus Lanzberg prosperase; livrările

mergeau până în Renania, în Brandenburg şi sus, în Holstein, se cumpăra de pretutindeni, iar clienţii erau totdeauna deosebit de mulţumiţi. Mai ales contractul obţinut de papă ca furnizor de cai şi de furaje al armatei, de care el amintea foarte mândru cu orice ocazie, fusese probabil factorul esenţial în decizia de a abandona agricultura, de a ne muta din

Steinach, un loc prea retras, şi de a ne integra definitiv în viaţa burgheză de la oraş. În acea vreme aveam deja aproape şaisprezece ani, şi credeam că la Kissingen ni se va deschide o lume cu desăvârşire nouă, încă mai frumoasă decât cea a copilăriei. În unele privinţe chiar aşa a şi fost, dar în altele, perioada petrecută la Kissingen până la căsătoria mea din 1921 a fost, privind îndărăt, precum începutul unui drum devenit din zi în zi tot mai îngust, care inevitabil nu putea duce decât în punctul unde am ajuns astăzi. Mi-e greu să-mi mai amintesc de acea tinereţe la Kissingen. E de parcă aşa-numita parte serioasă a vieţii, care începea atunci să mi se arate, dezamăgirile mai mici şi mai mari, care curând au urmat unele după altele, mi-ar fi limitat capacitatea receptivă. Iată de ce multe lucruri nu le mai am dinaintea ochilor. Chiar şi despre mutarea noastră la Kissingen nu mai am decât amintiri fragmentare. Era un frig cumplit, aveam de lucru până peste cap, degetele îmi îngheţaseră, zile la rând casa n-a vrut să se încălzească, deşi aţâţam continuu focul în sobele irlandeze cu alimentare superioară; floarea-de-ceară nu supravieţuise transportului, iar pisicile fugiseră înapoi acasă, şi deşi papă se mai întorsese o dată la Steinach special pentru ele, n-au mai putut fi găsite. Vila Lanzberg, cum lumea din Kissingen a botezat-o curând, nu mi-a devenit niciodată familiară, în fond. Vasta casă a scărilor cu reverberaţia ei, pardoseala de linoleum din vestibul, coridorul din spate, unde deasupra lăzii cu rufărie era fixat telefonul, ale cărui receptoare grele trebuia să ţi le apeşi pe urechi cu ambele mâini, lumina palidă a lămpilor cu gaz, care se aprindeau

fâsâind uşor, sumbrul mobilier flamand cu coloanele de lemn sculptat – toate acestea aveau propriu-zis un aer funest, care după cum simţeam uneori limpede, îmi produceau un rău insidios şi ireparabil. În bovindoul amenajat ca salonaş, cu pereţii decoraţi cu frunziş căţărător în stilul unui umbrar festiv, de tavanul căruia spânzura o lampă de sabat nou-nouţă din alamă, şi ea racordată la gazul de iluminat, m-am aşezat doar o singură dată, dacă-mi amintesc bine, ca să răsfoiesc câteva pagini din albumul de cărţi poştale, legat în catifea albastră, care-şi avea locul imuabil pe poliţa mediană a măsuţei de fumat. M-am simţit atunci ca un vizitator în trecere, iar alteori, dimineţile şi serile, nu arareori ca o slujnicuţă, atunci când priveam pe fereastra de la mansarda mea la straturile de flori ale grădinii staţiunii balneare, şi mai departe, la colinele verzi împădurite de jur-împrejur. Încă de la începutul primei veri, am închiriat mai multe camere din casă. Mama, care conduce treburile casei, îmi este o profesoară severă în ale menajului. La ora şase, imediat după ce mă trezesc, mă ocup mai întâi de găinile albe din curte, le dau măsura lor de grăunţe şi adun ouăle. Apoi trebuie pregătit micul dejun, făcut ordine în camere, curăţate legumele şi gătită mâncarea. După-mesele, am urmat un timp un curs de stenografie şi contabilitate la congregaţia Damelor engleze. Sora Ignatia mă apreciază foarte mult. În rest, mă plimb cu copiii vilegiaturiştilor noştri prin parcurile staţiunii, de exemplu cu băiatul grăsun al domnului Weintraub, care este negustor de lemne şi vine în fiecare an aici de la Perm, în Siberia, fiindcă în Rusia evreii n-au acces la staţiunile balneare, cum spune el. De la ora patru, aproximativ, mă aşez afară în pavilion şi repar ţesături sau tricotez, iar seara trebuie să mai ud grădina de zarzavat cu apă din puţ – apa de la robinet fiind prea scumpă, afirmă papă. Nu mă pot duce la concertele de seară decât dacă Leo s-a întors acasă de la liceu. De regulă, prietenul lui, Armand Wittelsbach, care mai târziu va ajunge negustor de antichităţi la Paris, vine

să ne ia după cină. Port o rochie albă şi traversez parcul mergând între Armand şi Leo. La anumite ocazii, parcul staţiunii e luminat. Atunci aleile, peste care atârnă lampioane multicolore, sunt scăldate într-o lumină magică. Din artezienele în faţa reşedinţei regentului ţâşnesc alternativ jeturi argintii şi aurii. Dar la ora zece, vraja se sfârşeşte şi trebuie să ne întoarcem acasă. O bucată de drum, Armand merge în mâini alături de mine. Îmi amintesc şi de o excursie aniversară cu Armand şi Leo. Plecăm în zori la ora cinci, mai întâi spre Klausenhof şi de-acolo o luăm prin făget, unde culegem buchete mari de lăcrimioare, şi ne-ntoarcem iar la Kissingen. Suntem invitaţi pentru micul dejun la familia Wittelsbach. Cam tot pe-atunci am urmărit noaptea trecerea cometei Halley, iar odată, într-o după-masă devreme, a fost o eclipsă de soare totală. M-a neliniştit foarte tare să văd cum umbra lunii întuneca treptat soarele, cum păreau a se ofili frunzele trandafirului agăţător din balconul unde stăteam cu cioburile noastre de sticlă înnegrite cu funingine, iar păsările zburătăceau prin jur speriate şi buimace. Iar la o zi după asta, aşa ţin minte, a venit pentru prima oară la noi Laura Mandel cu tatăl ei de la Trieste. Domnul Mandel avea aproape optzeci de ani, Laura era de vârsta noastră, şi amândoi mi-au făcut cea mai puternică impresie imaginabilă. Domnul Mandel din cauza apariţiei sale elegante – purta nişte magnifice costume de in şi pălării de paie cu boruri largi –, şi Laura, care nu-i spunea tatălui ei altfel decât Giorgio, din cauza cutezanţei frunţii ei pistruiate şi a ochilor minunaţi, adesea uşor voalaţi. În timpul zilei, domnul Mandel şedea de cele mai multe ori mai la umbră, fie lângă plopul alb din grădina noastră, fie pe o bancă în parcul Luitpold, fie pe terasă la Wittelsbacher Hof, citind ziare, uneori notându-şi câte ceva sau rămânând mult timp pierdut pe gânduri. Laura spunea că el lucra de multă vreme la proiectul unui Reich, unde să nu se întâmple niciodată ceva, căci nimic nu detesta mai mult decât antreprizele, evoluţiile, evenimentele, schimbările şi incidentele de orice soi.

Laura, dimpotrivă, era pentru revoluţie. Am fost odată cu ea la teatrul din Kissingen, la un spectacol festiv cu ocazia zilei de naştere a împăratului Franz Josef, când s-a dat o operetă vieneză – nu mai ştiu dacă era *Voievodul ţiganilor* sau *Rastibinder*. La început, orchestra a cântat imnul naţional austriac. Toată lumea s-a ridicat în picioare, doar Laura a rămas aşezată ostentativ, căci fiind triestină nu-i suferea pe austrieci. Remarca pe care a făcut-o cu acel prilej a fost prima reflecţie politică auzită de mine până atunci, şi de multe ori mi-am dorit în anii din urmă s-o am alături pe Laura şi să mă pot sfătui cu ea. Mai mulţi ani la rând ea a locuit în lunile de vară la noi, ultima oară în acel sezon deosebit de frumos când noi amândouă, eu pe 17 mai şi ea pe 7 iulie, am împlinit douăzeci şi unu de ani. Am luat atunci vaporul, o copie miniaturală a unui adevărat vapor, mergând cu el pe râu în sus până la salină şi ne-am plimbat acolo în aerul răcoros şi sărat, care adie în jurul schelei de lemn a gradierului peste care curge neîncetat apa de izvor. Eu port noua pălărie de paie lăcuită în negru, cu panglică verde, pe care am cumpărat-o de la Tauber, la Würzburg, unde Leo studiază între timp filologie clasică. Plimbându-ne prin împrejurimi pe o vreme radioasă, dintr-odată o umbră mare trece peste capetele noastre. Ne uităm în sus, ca şi ceilalţi vilegiaturişti care se plimbă pe lângă salină, şi vedem un zepelin uriaş, lunecând fără zgomot prin văzduhul albastru şi aproape atingând vârfurile copacilor, ai zice. Uimirea generală îl face pe un tânăr aflat chiar lângă noi să profite de ocazie, adresându-ni-se – doar după ce-şi adunase tot curajul, mi-a mărturisit mai târziu. Se numea, după cum s-a prezentat pe loc, Fritz Waldhof şi era cornist în orchestra staţiunii balneare, formată în principal din membri ai Wiener Konzertverein, care în fiecare an cântau la Kissingen pe perioada vacanţei de vară. Fritz, care mi-a plăcut imediat foarte mult, ne-a însoţit în acea după-masă până acasă, iar în săptămâna următoare am făcut împreună prima noastră excursie. E din nou o zi de vară minunată. Merg în faţă cu Fritz, iar Laura, foarte sceptică în privinţa lui Fritz, ne urmează cu

violoncelistul Hansen din Hamburg. Bineînţeles că azi nu-mi mai amintesc nimic din tot ce-am vorbit atunci. Dar îmi amintesc bine de câmpurile înflorite de ambele părţi ale drumeagului, şi de faptul că eram fericită – şi de asemenea, în mod curios, că nu departe de marginea localităţii, acolo unde era o tăbliţă indicatoare cu *Spre Bodenlaube*, i-am ajuns din urmă pe doi domni ruşi foarte distinşi; unul din ei, cu o înfăţişare deosebit de impunătoare, tocmai îl dojenea pe un băieţaş de vreo zece ani care, prea ocupat cu vânătoarea de fluturi, rămăsese atât de mult în urmă încât trebuiseră să-l aştepte. Dar mustrarea nu părea să fi avut mare efect, căci după un timp, întâmplându-se să privim îndărăt, l-am zărit pe băiat, întocmai ca înainte, alergând departe, pe pajişte, cu plasa de fluturi ridicată. Hansen a afirmat mai târziu că-l recunoscuse într-unul dintre cei doi ruşi distinşi, cel mai în vârstă, pe preşedintele primului Parlament rus, Muromţev, aflat în vilegiatură la Kissingen.

Anii ce-au urmat acestei veri i-am petrecut ca de obicei, ocupându-mă de îndatoririle mele casnice, de contabilitatea şi corespondenţa afacerii noastre cu furajele armatei, şi aşteptându-l pe comistul din Viena, care se reîntorcea regulat, odată cu rândunicile, la Kissingen. Cum în decursul despărţirilor de aproape nouă luni, în ciuda numeroaselor scrisori pe care ni le scriam, ajungeam de fiecare dată să ne fim un pic străini, şi fiindcă Fritz, la fel ca mine, era în fond un om rezervat, i-a trebuit mult timp până să-şi declare iubirea. Era cu puţin înainte de sfârşitul sezonului din 1913, într-o sâmbătă după-amiază de septembrie vibrând de o frumuseţe diafană, şedeam amândoi în parcul salinei şi eu gustam cu linguriţa afine cu iaurt dintr-un mic bol de porţelan, când Fritz s-a întrerupt brusc din evocarea delicată a primei noastre excursii comune la Bodenlaube şi m-a întrebat direct dacă n-aş vrea să-i fiu soţie. N-am ştiut ce să-i răspund, dar am dat din cap, şi deşi privirea mi se înceţoşase, l-am avut dinaintea ochilor cât se poate de clar pe băieţaşul rus, de care uitasem de mult, cum aleargă pe pajişte cu plasa de

fluturi, reîntors ca mesager fast al acelei zile de vară, şi care îndată avea să scoată din cutia lui de erborizare cei mai frumoşi fluturi amiral-roşu, ochi-de-păun, lămâiţe şi porumbaci, ca semn al eliberării mele definitive. Ce-i drept, o logodnă rapidă a fost mai întâi împiedicată de o anumită împotrivire a tatălui meu, care-şi făcea griji nu numai în privinţa perspectivelor de viitor întrucâtva incerte ale cornistului, ci şi a ieşirii mele din comunitatea evreiască – ieşire cvasi consumată odată cu această uniune viitoare, după cum afirma el. Până la urmă s-a datorat mai puţin rugăminţilor mele, cât mai ales stăruitoarelor eforturi diplomatice ale mamei, mai detaşată de menţinerea tradiţiei, că logodna a putut fi sărbătorită în cerc restrâns în luna mai din anul următor, în ziua celei de-a douăzeci şi cincea aniversări a mea şi a lui Leo. Dar la numai câteva luni după asta, Fritz, a cărui amintire mi-a rămas neştearsă, a trebuit să se înroleze într-o orchestră militară austriacă, şi fiind transferat cu aceasta la Lemberg, a fost lovit de un atac cerebral în plină uvertură la *Freischütz*, prăvălindu-se de pe scaun fără suflare. Aşa mi s-a comunicat, după o mai lungă perioadă de timp, printr-o telegramă de condoleanţe de la Viena, telegramă ale cărei cuvinte şi succesiuni de litere, în combinaţii mereu schimbătoare, n-au încetat să mi se învârtească dinaintea ochilor săptămâni la rând. N-aş şti să spun cum am continuat să trăiesc, şi cum, sau dacă am reuşit să trec peste cumplita durere a despărţirii, care după moartea lui Fritz m-a chinuit zi şi noapte. Oricum, întreaga perioadă a războiului am lucrat ca infirmieră la doctorul Kosilowski, la Kissingen, unde toate stabilimentele de tratament balnear şi sanatoriile erau pline de răniţi şi reconvalescenţi. La fiecare nouă internare, de câte ori ceva din înfăţişarea ori ţinuta rănitului îmi amintea de Fritz, mă simţeam iar copleşită de nefericirea care mă lovise, şi poate că de aceea m-am şi ocupat de aceşti tineri, unii fiind în stare foarte gravă, în aşa fel, de parcă prin ei i-aş fi putut salva viaţa cornistului meu. În mai 1917 ni l-au adus, împreună cu un întreg contingent de artilerişti grav răniţi, şi pe un

locotenent cu ochii bandajaţi, pe care-l chema Friedrich Frohmann şi la căpătâiul căruia am stat apoi mult peste orele mele de serviciu, în aşteptarea cine ştie cărui miracol. Abia după câteva luni şi-a putut deschide iar ochii arşi. Erau, după cum bănuisem, ochii gri-verzi ai lui Fritz, dar stinşi şi orbi. La rugămintea lui Friedrich am început curând să jucăm împreună şah, precizând în cuvinte mutările pe care le făceam ori intenţionam să le facem, deci nebunul la D6, tura la F_4, şi tot aşa. Printr-un efort de memorie excepţional, Friedrich a reuşit în scurt timp să reţină cele mai complicate partide; când însă memoria lui se mai întâmpla să dea greş, el recurgea la pipăit, şi de fiecare dată când, cu o circumspecţie pentru mine tulburătoare, degetele i se plimbau peste figurile de şah, mă gândeam negreşit la degetele cornistului meu alergând pe clapele instrumentului. Cu puţin înaintea sfârşitului de an, Friedrich s-a îmbolnăvit de o misterioasă infecţie, de pe urma căreia a murit în două săptămâni, şi care, după cum am aflat mai târziu, era să mă coste şi pe mine viaţa. Mi-am pierdut frumosul meu păr în întregime şi mai bine de un sfert din greutatea corporală, şi multă vreme am zăcut într-un delir sever şi fluctuant, în timpul căruia nu i-am văzut decât pe Fritz şi pe Friedrich, dar m-am văzut şi pe mine, singură şi despărţită de ei doi. Căror circumstanţe le-am datorat – dacă despre „a datora” poate fi vorba aici – că am scăpat cu viaţa contrar tuturor aşteptărilor şi că la începutul primăverii m-am înzdrăvenit iar, asta n-o mai ştiu, la fel cum nu ştiu nici cum reuşeşte cineva să treacă prin această viaţă. Războiul încă nu se terminase când mi-au conferit Crucea lui Ludwig, în semn de recunoaştere a ceea ce ei numeau devotament până la sacrificiul de sine. Iar apoi, războiul s-a sfârşit într-adevăr într-o bună zi. Trupele se întorceau în patrie. La München era revoluţie. La Bamberg se strângeau soldaţii din corpurile de franctirori. Anton Arco Valley a săvârşit atentatul asupra lui Eisner. München a fost recucerit. Se decretase legea marţială. Landauer a fost omorât în bătaie, tânărul Egelhofer şi Leviné au fost împuşcaţi, şi Toller

întemniţat în fortăreaţă. Când în cele din urmă s-a revenit la normal şi viaţa comercială şi-a reluat întrucâtva cursul obişnuit, părinţii au decis că pentru a mă scoate în sfârşit din gândurile mele sumbre, va fi necesar să-mi găsească un soţ. Un peţitor evreu din Würzburg, cu numele de Brisacher, ni l-a trimis curând în casă pe actualul meu soţ Fritz Fierber, care provenea dintr-o familie de negustori de vite din München, dar el însuşi se pregătea să-şi întemeieze o existenţă burgheză solidă în domeniul comerţului de artă. Dacă m-am arătat dispusă să mă logodesc cu Fritz Fierber, asta s-a întâmplat mai

Întâi exclusiv din cauza numelui său, chiar dacă mai târziu am ajuns să-l preţuiesc şi să-l îndrăgesc tot mai mult pe zi ce trecea. Precum înainte cornistului, la fel îi plăcea şi lui Fritz Fierber să facă lungi plimbări afară din oraş, şi avea, tot ca acela, o fire un pic retrasă, dar în fond deschisă. În vara lui 1921, imediat după căsătoria noastră, am plecat împreună în Alpii din Allgäu, şi Fritz a urcat cu mine pe munţii Ifen, Himmelsschrofen şi Hohes Licht. Ne-am uitat de sus la văile de sub noi – Ostrachtal, Illertal şi Walsertal –, cu aşezările lor risipite şi netulburate, ca şi cum nu s-ar fi întâmplat niciunde şi nicicând ceva rău. Odată am văzut de pe Kanzelwand, departe, jos, dezlănţuindu-se o furtună violentă, şi după ce aceasta trecuse, am văzut pajiştile verzi strălucind în bătaia soarelui şi pădurile aburind ca o gigantică spălătorie. Din acel moment am ştiut cu certitudine că eram de-acum a lui Fritz Fierber şi că-mi va plăcea să lucrez împreună cu el în nou înfiinţata galerie de

pictură de la München. La întoarcerea noastră din Aligäu ne-am mutat în casa din Stemwartstrasse, unde mai suntem şi astăzi. După o toamnă radioasă a urmat o iarnă aspră. Deşi a nins doar puţin, Grădina Engleză s-a transformat pentru câteva săptămâni într-o feerie de chiciură cum nu mai văzusem până atunci, şi pentru prima oară de la război încoace pe Theresienwiese s-a amenajat

din nou un patinoar, unde Fritz, în scurta lui verde, şi eu, în jacheta mea tivită cu blană, am descris împreună pe gheaţă cele mai frumoase şi ample opturi. Când mă gândesc la acele zile, văd pretutindeni umbre albastre şi, întinzându-se până în crepusculul unei după-amiezi târzii, o vastă suprafaţă pustie, brăzdată de urmele unor patinatori dispăruţi.

Însemnările Luisei Lanzberg, pe care le-am redat în extras, m-au preocupat în modul cel mai serios chiar din momentul când Fierber mi le-a încredinţat la începutul acelui an, şi până la urmă ele au şi fost motivul pentru care la sfârşitul lui iunie 1991 am plecat la Kissingen şi Steinach. Trecând prin Amsterdam, Köln şi Frankfurt am ajuns la destinaţie după câteva transbordări şi mai lungi aşteptări în bufetul gărilor din Aschaffenburg şi Geniinden. Trenurile erau tot mai încete şi mai scurte, iar la sfârşit, de la Geniinden la Kissingen, chiar am călătorit cu un tren – dacă acesta mai este termenul exact – care se compunea doar din locomotivă şi un singur vagon, lucru pe care până atunci nu-l mai întâlnisem. Deşi mai erau destule alte locuri libere, în faţa mea se aşezase un bărbat gras şi cu capul lătăreţ, de vreo cincizeci de ani. Avea faţa congestionată şi ochii foarte apropiaţi, niţel bulbucaţi spre rădăcina nasului. Suflând greu, îşi tot învârtea limba informă, pe care mai erau resturi de mâncare, prin gura pe jumătate deschisă. Şedea răscrăcărat, cu burdihanul şi bazinul oribil comprimate în pantaloni scurţi de vară. N-aş fi ştiut să spun dacă deformarea corporală şi mentală a tovarăşului meu de călătorie provenea de la o îndelungată internare psihiatrică, o debilitate congenitală ori numai de la abuzul de bere şi al mâncatului între mese. Spre marea mea uşurare, pocitania a coborât chiar la prima staţie după Geniinden, aşa încât eram singur în vagon cu excepţia unei bătrâne de cealaltă parte a culoarului central, care mânca un măr mare, abia reuşind să-l dea gata în ora cât a mai durat drumul până să ajungem la Kissingen. Trenul străbătea valea râului, urmându-i meandrele. Dealuri şi păduri defilau încet pe dinaintea

ochilor, umbrele serii se lăsau peste ţinut, iar bătrâna, cu briceagul ţinut mereu deschis în mână, tăia feliuţă cu feliuţă din mărul ei, molfăind conştiincios bucăţelele şi scuipând apoi coaja într-un şerveţel de hârtie pe care-l întinsese în poală. La Kissingen staţiona un singur taxi pe strada pustie din faţa gării. La întrebarea mea, taximetrista răspunse că la ora asta toţi clienţii staţiunii puseseră deja cornul în pernă. Hotelul la care m-a dus tocmai fusese complet renovat în acel stil neo-imperial de nestăvilit care câştigă teren pretutindeni în Germania, şi care acoperă discret cu verde pal şi foiţă de aur erorile de gust ale anilor postbelici timpurii. Holul era la fel de pustiu ca piaţa gării. Doamna de la recepţie, care avea ceva dintr-o maică superioară, m-a măsurat din priviri de parcă se temea de cine ştie ce violare de domiciliu, şi intrând în lift m-am pomenit nas în nas cu un fantomatic cuplu de bătrâni, care se holba la mine cu o ostilitate nedisimulată, dacă nu chiar cu o expresie de teroare. Femeia ţinea în mâinile ei ca nişte gheare o farfuriuţă pe care erau câteva felii de mezeluri. Am presupus, firește, că cei doi aveau sus în cameră un câine, dar când i-am văzut în dimineaţa următoare luând cu ei de la micul dejun două pahare cu iaurt de zmeură şi încă ceva învelit într-un şerveţel, am ştiut că proviziile le erau menite lor, şi nu unui prezumtiv câine.

Prima zi la Kissingen mi-am început-o făcând un tur al staţiunii. Raţele mai dormeau pe gazon, puful alb al plopilor zbura prin aer şi câţiva vilegiaturişti răzleţi păşeau pe potecile nisipoase ca nişte siluete himerice. Nu era unul printre toţi aceşti plimbăreţi, prestând fiecare cu incredibilă lentoare porţia lor de înviorare matinală, care să nu fi fost la vârsta pensiei, şi-am început să mă tem că voi fi condamnat să-mi petrec restul vieţii în tovărăşia acestor seniori din Kissingen, preocupaţi probabil în primul rând de buna lor digestie. Mai târziu m-am aşezat într-o cafenea, înconjurat şi aici de populaţia de bătrâni, şi am frunzărit ziarul local, *Saale-Zeitung* din Kissingen. Deviza din acea zi de la rubrica numită Calendar era un

citat din Johann Wolfgang von Goethe: *Lumea noastră este un clopot spart care nu mai sună*. Eram în 25 iunie. Ne aflam, aşa scria aici, în perioada semilunii în creştere, şi era ziua de naştere a lui Ingeborg Bachmann, poeta din Carintia, precum şi a scriitorului englez George Orwell, despre care se mai spunea că decedase în 1950. Mai erau menţionaţi şi alţi sărbătoriţi defuncţi, printre care constructorul de avioane Willy Messerschmidt (1898 – 1978), Hermann Oberth, pionierul rachetelor (1894 – 1989), şi autorul din RDG Hans Marchwitza (1890 – 1965). La rubrica de „Decese" scria: Michael Schultheis din Steinach, maistru măcelar, pensionar, a murit la vârsta de optzeci de ani. A fost foarte apreciat, rămânând strâns legat de clubul fumătorilor „Nor albastru" şi de Asociaţia vechilor camarazi rezervişti. Timpul liber şi l-a dedicat în cea mai mare parte credinciosului său câine-lup Prinz.

— Reflectând la bizara conştiinţă istorică pe care-o trădau asemenea anunţuri, m-am dus la Primărie, unde după ce-am fost de mai multe ori trimis dintr-o parte într-alta şi mi-am putut face o impresie despre pacea eternă ce domneşte în clădirile administrative dintr-un orăşel de provincie, am dat într-un târziu, într-un birou cu totul izolat, peste un funcţionar spăimos care, după ce m-a ascultat uşor perplex, mi-a descris unde a fost cândva sinagoga şi unde se găseşte cimitirul evreiesc. Înlocuind o fostă casă de rugăciune, aşa-numita Noua Sinagogă, o clădire masivă în stil pe jumătate gotic, pe jumătate bizantin de la începutul secolului, fusese vandalizată în Noaptea de Cristal şi apoi făcută una cu pământul în cursul săptămânilor următoare. În locul ei, pe Maxstrasse, chiar în dreptul căii de acces din spatele curţii Primăriei, se găseşte azi Oficiul Forţelor de muncă.

Cât despre cimitirul evreiesc, după ce a căutat un timp într-o lădiţă cu chei prinsă de perete, conţopistul mi-a înmânat două chei etichetate îngrijit.

Însoţindu-le de explicaţia oarecum ciudată, că de la

Primărie se ajunge la cimitirul israelit făcând o mie de paşi în linie dreaptă, înspre sud, până la capătul lui Bergmannstrasse. Când am ajuns în faţa porţii cimitirului, s-a dovedit că niciuna dintre chei nu se

potrivea în broască. Deci m-am căţărat peste zid. Ce mi s-a oferit privirii corespundea prea puţin cu ideea pe care ţi-o faci despre un *cimitir*; am văzut un teren cu morminte lăsate în paragină de mulţi ani, năruindu-se şi afundându-se tot mai mult, ierburi înalte, flori de câmp şi umbrele mişcătoare ale

copacilor în adierea vântului. Doar câte-o piatră ici colo pe vreunul din morminte depunea mărturie că cineva trebuie să-l mai fi vizitat cândva pe răposat, oricât de mult timp ar fi trecut de-atunci. N-am reuşit să descifrez toate inscripţiile gravate, dar numele pe care le-am mai putut desluşi – Hamburger, Kissinger, Wertheimer, Friedländer, Amsberg, Frank, Auerbach, Grunwald, Leuthold, Seeligmann, Hertz, Goldstaub, Baumblatt şi Blumenthal – m-au făcut să mă gândesc că nimic nu le-au luat germanii mai în nume de rău evreilor decât frumoasele lor nume, atât de intim legate de ţara şi limba în care trăiau. M-a fulgerat un soi de spaimă de recunoaştere în faţa mormântului unde

odihnea Meier Stern, decedat pe 18 mai, adică de ziua mea de naştere, dar m-a tulburat şi simbolul penei de scris gravat pe stela Friederikăi Halbleib.

răposată pe 28 martie 1912 – m-a tulburat, cum a trebuit să-mi mărturisesc, într-un fel pe care nu l-am înţeles niciodată pe deplin. Mi-o închipuiam scriitoare, aplecată solitar şi cu răsuflarea tăiată peste munca ei, iar acum, când scriu acestea, mi se pare *că eu* sunt cel care am pierdut-o şi că sunt neconsolat şi acum, la atâta vreme după dispariţia ei. Am mai stat la cimitirul evreiesc până la orele amiezii, umblând printre şirurile de morminte şi

citind numele morţilor, dar abia la sfârşit de tot am descoperit, nu departe de poarta încuiată, un monument funerar mai recent, unde sub numele de Lily şi Lazarus Lanzberg erau şi acelea ale lui Fritz şi Luisa Fierber. Presupun că a fost unchiul lui Fierber, Leo, cel care a pus să se ridice acest monument. Despre Lazarus Lanzberg inscripţia spune că a murit în 1942 la Theresienstadt, şi despre Fritz şi Luisa, că au fost deportaţi în noiembrie 1941 şi că n-au mai reapărut. Am întârziat mult timp în faţa acestui mormânt, unde ajunsese să odihnească doar Lily, care-şi pusese singură capăt zilelor. Nu ştiam ce să gândesc, dar înainte să plec de-acolo, am pus o piatră pe mormânt, cum e datina.

Deşi în timpul şederii mele de câteva zile la Kissingen şi Steinach – localitatea din urmă nu mai trăda nimic din caracterul ei de altă dată – fusesem cât se poate de ocupat cu cercetările mele şi cu scrisul, care ca de obicei avansa numai cu greu, am simţit totuşi, în măsură crescândă, cum ceea ce mă înconjura – sărăcirea spirituală şi amnezia germanilor, iscusinţa cu care totul fusese cosmetizat şi înlăturat – începeau să-mi tulbure mintea şi nervii. Am hotărât deci să-mi devansez plecarea, lucru cu-atât mai uşor, cu cât de pe urma investigaţiilor mele aflasem, ce-i drept, multe despre istoria comunităţii evreieşti din Kissingen, în general, dar în schimb foarte puţine despre istoria familiei Lanzberg, în particular. În încheiere, vreau totuşi să relatez pe scurt cum am mers cu barca cu motor, care-şi are

debarcaderul la marginea parcului staţiunii, pe râu în sus până la salină. Era în jurul orei unu la amiază, în ajunul plecării mele – cei veniţi la cura balneară îşi luau masa de regim, ori se îmbuibau în secret prin cine ştie ce taverne dubioase –, când m-am urcat în barca trasă la chei, în care femeia care o pilota aşteptase până atunci zadarnic urcarea unui pasager. Această doamnă, care mi-a permis cu generozitate să-i fac o fotografie, era originară din Turcia şi lucra de ani buni la Oficiul de Transport Fluvial

din Kissingen. În afară de chipiul de căpitan, aşezat cutezător pe cap, ea mai purta, ca o concesie în plus făcută slujbei ei de podar, o rochie de jerseu alb-albastră, care cel puţin de la distanţă amintea de o uniformă de marinar. De altfel, s-a dovedit curând că podăriţa se pricepea de minune

nu doar să-şi manevreze barca, de o lungime considerabilă, pe râul micuţ, dar că, mai mult de-atât, era o persoană cu opinii întru totul remarcabile despre mersul lumii. Din această filosofie critică a sa mi-a oferit, în timp ce urcam pe râul Saale, câteva mostre absolut impresionante într-o germană niţel turcită, dar cu toate astea foarte fluentă, care culminau toate în teza, de mai multe ori repetată, că nimic nu-i mai incomensurabil şi primejdios decât prostia. Iar oamenii în Germania, spunea ea, sunt la fel de proşti ca şi turcii, ba poate încă mai proşti.

Era vizibil încântată că argumentaţiile ei, expuse cu voce tare prin duduitul motorului diesel şi însoţite de o gesticulaţie şi mimică plină de pitoresc, se bucurau de înţelegerea mea, căci se întâmplă rar, spunea ea, ca să *poţi conversaţie duce* cu un pasager, *başca* una cu *şart*. Drumul cu barca

a durat cam douăzeci de minute. La sfârşit ne-am luat rămas-bun cu o strângere de mână şi, după cum cred, nu fără o anume consideraţie reciprocă. Clădirea salinei, pe care până atunci n-o văzusem decât într-o veche fotografie, se găsea puţin mai în amonte la o oarecare distanţă de pajişte. Era chiar de la prima privire o construcţie de lemn absolut impresionantă, de vreo două sute de metri în lungime, cu siguranţă înaltă de douăzeci de metri, şi cu toate astea, cum am aflat dintr-o informaţie afişată într-o cutie de sticlă, nu era decât o parte dintr-o instalaţie altă dată cu mult mai vastă. Pe panourile fixate la scările de intrare scria că accesul la gradier e interzis, inspectoratul în construcţii trebuind să facă verificările

necesare în urma uraganului din anul trecut. Dar cum nu se arăta nimeni care să mă oprească, am urcat până la galeria care, la o înălţime de circa cinci metri, înconjoară întregul complex. De acolo vezi din proximitatea imediată fascinele de scorombar stivuite până sub acoperiş, peste care apa minerală, adusă sus de staţia de pompare din fontă, se scurge înainte de a se acumula, în final, în groapa cu apă sărată de sub aria salinei. Plin de uimire în faţa dimensiunilor instalaţiei, cât şi a transformării pe care apa şiroind neîntrerupt o produce în fascine, mineralizându-le progresiv, m-am plimbat prin galerie îndelung încolo şi-ncoace, inspirând aerul sărat care la cea mai mică adiere se încărca de miriade de stropi infimi. În cele din urmă m-am aşezat pe o bancă dintr-unul din ieşindurile laterale, similare unui balcon, ale galeriei, şi-am stat acolo toată după-masa, lăsându-mă în voia susurului şi a spectacolului apelor şiroind, şi reflectând la procesele de lungă durată şi, după cum cred, de nepătruns, prin care concentrarea soluţiei saline produce cele mai ciudate forme de petrificare şi cristalizare, imitând întrucâtva natura şi abolind-o.

În lunile de iarnă 1990/91 am lucrat în puţinul timp liber pe care-l aveam la dispoziţie, deci de regulă noaptea şi la aşa-numitele sfârşituri de săptămână, la povestea lui Max Fierber istorisită mai sus. Era o întreprindere extrem de anevoioasă, care deseori nu înainta cu niciun chip ore şi zile, şi nu rareori chiar regresa, iar eu eram continuu chinuit de scrupule tot mai persistente şi tot mai paralizante. Aceste scrupule ţineau atât de obiectul povestirii mele, căruia nu credeam să-i pot face faţă, oricum aş fi încercat, cât şi de caracterul atât de îndoielnic al scrisului în general. Înnegrisem sute de pagini cu mâzgălelile mele cu creionul sau pixul. Cele mai multe pagini le tăiasem, le aruncasem ori intercalasem în ele adaosuri până au devenit ilizibile. Chiar şi ceea ce, în ultimă instanţă, am salvat ca variantă „definitivă”, îmi părea a fi o cârpăceală îngrozitoare. Prin urmare ezitam

să-i trimit lui Fierber versiunea mea prescurtată a vieţii sale, şi în timp ce încă mai ezitam, mi-a parvenit ştirea că Fierber fusese internat la spitalul Withington cu un emfizem pulmonar. Spitalul Withington este o fostă casă de corecţie, unde în epoca victoriană cei fără adăpost şi fără ocupaţie erau supuşi unui regim draconic, axat în întregime pe muncă. Fierber se găsea într-un salon de bărbaţi unde erau cu mult peste douăzeci de paturi şi unde se mormăia, se gemea şi probabil că se şi murea pe capete. Cum în mod vădit îi era aproape imposibil să mai găsească în el ceva ce semăna a voce, nu reacţiona la cuvintele mele decât din răstimp în răstimp, cu o aparenţă de vorbire amintind de foşnetul frunzelor uscate în vânt. Dar reieşea destul de limpede că starea lui i se părea ruşinoasă şi că intenţiona să-i pună capăt cât de curând, într-un fel sau altul. Am stat poate

trei sferturi de oră la căpătâiul bolnavului cu chip pământiu, veşnic copleşit de oboseală, înainte să-mi iau rămas-bun şi să pornesc pe jos pe lungul drum ducând prin cartierele din sud ale oraşului, pe străzi nesfârşit de lungi – Burton Road, Yew Tree Road, Claremont Road, Upper Lloyd Street, Lloyd Street North –, prin cartierele pustii din Hulme, care la începutul anilor şaptezeci fuseseră reconstruite, pentru ca apoi să fie iar lăsate în paragină. În Higher Cambridge Street am mers pe lângă antrepozite cu

ferestrele sparte, deasupra cărora încă se mai învârteau ventilatoare, a trebuit să trec pe sub autostrăzi urbane, să traversez poduri peste canale şi să străbat câmpuri de dărâmături până când în cele din urmă, în lumina amurgului, am zărit deodată

dinaintea mea faţada amintind de o fantasmagorică lucrare de fortificaţie a hotelului Midland, unde Fierber închiriase în ultimii ani, de când veniturile i-o permiteau, un apartament, şi unde rezervasem şi eu o cameră pentru această seară. Midland a fost construit spre sfârşitul

secolului al nouăsprezecelea din cărămidă aparentă brun-roşcată şi plăci ceramice smălţuite de culoarea ciocolatei, pe care nici funinginea, nici ploaia acidă nu le-au putut degrada. Subsol cu trei niveluri, şase etaje superioare şi cu totul nu mai puţin de şase sute de camere – aceasta-i clădirea cândva renumită în toată ţara pentru luxoasele ei instalaţii sanitare. Duşurile era atât de enorme, încât stăteai sub ele ca sub o ploaie musonică, iar ţevile din alamă şi cupru, totdeauna lucind de-ţi luau ochii, aveau o capacitate atât de mare, încât umpleau căzile de trei metri lungime şi un metru lăţime în mai puţin de un minut. Midland mai era faimos şi pentru grădina de palmieri şi, după cum se poate afla din numeroase surse, pentru atmosfera sa incredibil de supraîncinsă, care-i făcea să năduşească în egală măsură pe toţi, oaspeţi şi personal, şi în general îţi lăsa impresia că în inima acestui oraş septentrional, mereu înecat într-o negură umedă şi rece, te aflai pe o insulă tropicală rezervată proprietarilor de filaturi şi ţesătorii – pe o insulă elizee aşa-zicând sub un cer cu nori de bumbac. Azi Midland e în pragul falimentului. În holul acoperit de o cupolă de sticlă, în sălile de reuniuni, în casa scărilor, ascensoare şi culoare nu dai decât rareori de vreun alt client sau de o cameristă ori de un chelner rătăcind somnambulic. Legendara încălzire cu abur nu mai funcţionează decât cu hopuri, în cel mai bun caz, din robinete picură piatră-de-var, pe geamuri s-a depus un strat gros de praf pe care ploile l-au marmorat, sectoare întregi din clădire sunt închise, şi este probabil doar o chestiune de timp până ce Midland îşi va închide porţile şi va fi vândut şi transformat într-un Holiday Inn.

Când am intrat în camera mea de la etajul cinci, am avut dintr-odată impresia că mă aflam într-un oraş polonez. Mobila şi aranjamentul de modă veche îmi aminteau în mod straniu de un etui jerpelit din catifea vişinie, de interiorul unei casete de bijuterii ori al unei cutii de vioară. Am rămas cu paltonul pe mine, m-am aşezat într-unul din fotoliile de pluş din nişa semicirculară a ferestrei,

asemănătoare unui bovindou, şi m-am uitat cum afară se lăsa întunericul şi aversele mânate de vânt, care începuseră în amurg, se precipitau în şuvoaie abundente în canioanele străzilor, pe fundul cărora taxiuri negre şi autobuze cu imperială avansau lent, în rânduri strânse, unele după altele şi unele alături de altele, ca o turmă de elefanţi pe asfaltul strălucitor. O permanentă rumoare urca de-acolo jos până la fereastra mea, întreruptă totuşi şi de pauze mai lungi de linişte desăvârşită, şi într-un asemenea răstimp mi s-a părut că aud, deşi era absolut imposibil, de la Free Trade Hall de-alături orchestra simfonică locală probându-şi instrumentele în mijlocul obişnuitului tuşit şi al râcâitului din picioare, şi l-am mai auzit de asemenea de undeva departe, foarte departe, pe micul cântăreţ de operă, care în anii şaizeci se producea mereu la Liston's Music Hall, cântând în limba germană lungi pasaje din *Parsifal*. Liston's Music Hall se găsea în centrul oraşului, nu departe de Piccadilly Gardens, deasupra unei aşa-numite *wine lodge* unde prostituatele veneau să-şi mai tragă sufletul şi unde sherry-ul australian era turnat în pahare din nişte butoaie mari. Oricine simţea nevoia s-o facă, se putea urca pe podium în acest *music hall*, unde printre volute de fum şedea un public foarte amestecat şi de obicei bine abţiguit, pentru a cânta, acompaniat la pianul electric Wurlitzer de o doamnă îmbrăcată invariabil în tul trandafiriu, piesa care-i era pe plac. De regulă, era vorba de balade populare şi şlagăre sentimentale care erau atunci la modă. *The old home town looks the same as I step down from the train* – aşa începea marele succes al sezonului de iarnă 1966/67. *And there to greet me are mg Mama and Papa*. În toiul zarvei şi frământării mulţimii adeseori haotice la acea oră târzie din noapte, de cel puţin două ori pe săptămână apărea pe scenă şi tenorul eroic, nu mai înalt de un metru şi jumătate, cunoscut sub numele de Siegfried. Avea aproape cincizeci de ani, purta o mantie ajungând aproape până la podea, cu desen în formă de şevron, pe cap un borsalino dat pe ceafă şi cânta *o iveh*, *des Höchsten Schmerzenstag*

sau *Wie dilnkt mich doch die Aue heut se schön* sau vreun alt arioso emoţionant, fără a ezita să clarifice prin prestaţie actoricească indicaţii scenice cum erau *Parsifal e pe punctul să cadă în nesimţire*. Iar acum, şezând într-un soi de amvon de sticlă la etajul cinci al hotelului Midland, suspendat deasupra abisului, l-am auzit cântând din nou pentru prima oară de-atunci. Vocea venea de atât de departe, că părea a rătăci îndărătul culiselor laterale ale unei scene prelungindu-se într-o adâncime infinită. Însă pe aceste culise laterale, în realitate inexistente, apăreau imagini dintr-o expoziţie pe care-o văzusem la Frankfurt cu un an înainte. Erau fotografii în culori fie verzi-albăstrii, fie sepia ale ghetoului din Litzmannstadt, amenajat în 1940 în metropola industrială poloneză Łódź, care cândva se numise *polski Manezester*. Fotografiile grijuliu ordonate şi inscripţionate, descoperite în 1987 la un anticar vienez într-un cufăraş de lemn, fuseseră făcute pentru a sluji amintirii de un anume Genewein, contabil şi expert financiar lucrând la Litzmannstadt, care era originar din împrejurimile oraşului Salzburg şi putea fi el însuşi văzut pe una din fotografii numărând bani la biroul său. În alte fotografii mai apăreau primarul general din Litzmannstadt, Hans Biebow pe numele său.

proaspăt îmbăiat şi pieptănat cu cărare, la masa lui aniversară, împodobită cu mlădiţe de asparagus şi încărcată peste măsură cu buchete şi ghivece de flori, cozonaci şi platouri cu hrană rece, precum şi alţi bărbaţi germani petrecând împreună în compania prietenelor şi soţiilor lor, ele toate fiind în cea mai bună dispoziţie. Şi existau fotografii din ghetou – caldarâmuri, şine de tramvai, faţade de case, pereţi de scânduri, terenuri cu dărâmături, calcane sub un cer cenuşiu, verde ca apa ori alb-albastru –, fotografii ciudat de pustii, în care abia dacă zăreai pe cineva, deşi Litzmannstadt număra în anumite perioade până la o sută şaptezeci de mii de oameni trăind pe o suprafaţă de nu mai mult de cinci kilometri pătraţi. Fotograful mai documentase şi organizarea internă

exemplară a ghetoului, poşta, poliţia, sala de tribunal, pompierii, vidanjarea, frizeria, sistemul sanitar, spălarea morţilor şi câmpul de înmormântare. Dar mai importantă ca orice altceva părea să fie pentru el prezentarea „industriei noastre”, a întreprinderilor din ghetou indispensabile economiei de război. În aceste locuri de producţie, de regulă concepute ca nişte manufacturi, vedeai femei şezând şi împletind nuiele sau ucenici-copii stând în faţa bancului de lăcătuşărie, bărbaţi în faţa automatului de gloanţe ori lucrând în fabrica de cuie ori în depozitul de cârpe, şi pretutindeni chipuri, nenumărate chipuri, care pentru fracţiunea unei secunde, strict necesară pentru a putea fi traşi în poză, îşi ridicaseră privirea de la munca lor (şi li se permisese s-o ridice). Munca e unica noastră cale, se spunea. – în spatele cadrului vertical al unui război de ţesut sunt aşezate trei femei tinere de poate douăzeci de ani. Covorul la care lucrează are un motiv geometric neregulat, care-mi aminteşte şi prin culori de motivul canapelei noastre din camera de zi de-acasă. Cine sunt tinerele femei, asta n-o ştiu. Cum lumina cade pe ele din partea opusă, pe fereastra din spate, nu le pot distinge bine ochii, dar simt că toate trei se uită spre mine fiindcă stau exact în locul unde a stat Genewein, contabilul, cu aparatul său de fotografiat. Tânăra femeie de la mijloc are părul blond deschis şi aduce întrucâtva cu o mireasă. Ţesătoarea din stânga ei ţine capul niţel aplecat într-o parte, în timp ce aceea din dreapta mă priveşte atât de fix şi de necruţător, încât nu pot rezista prea mult. Mă gândesc, oare cum s-or fi numit cele trei – Roza, Lusia şi Lea, sau Nona, Decuma şi Morta –, fiicele Nopţii, cu fusul de tors şi aţa şi foarfecă.

Cuprins

Dr. Henry Selwyn 5
Paul Bereyter 31
Ambros Adelwarth 75
Max Fierber 169

De acelaşi autor, vă recomandăm şi *Austerlitz*, o poveste tandră şi sobră deopotrivă, o dramă atât de

profundă, încât rămâne aproape incomunicabilă.

W. G. Sebald e
e *émmi*
Austerlitz

Citiţi un fragment or

În a doua jumătate a anilor şaizeci, pe de-o parte datorită cercetărilor mele, pe de alta din motive care nu-mi sunt nici mie foarte clare, am plecat de mai multe ori din Anglia în Belgia, uneori doar pentru o zi sau două, alteori pentru mai multe săptămâni. Pe când mă aflam într-una din aceste excursii belgiene, care mi-au lăsat întotdeauna impresia unei călătorii pe meleaguri îndepărtate, m-am nimerit într-o frumoasă zi de început de vară într-un oraş, pe care până atunci nu-l cunoşteam decât după nume – Anvers. Încă de la sosire, când trenul a pătruns, încetinind, pe viaductul flancat de-o parte şi de alta de două turnuleţe ascuţite, cam ciudate, pentru ca apoi să se oprească în gara întunecoasă, m-a cuprins o indispoziţie, care nu m-a mai părăsit pe toată durata şederii mele de atunci în Belgia. Îmi amintesc cum am străbătut în lung şi-n lat, cu paşi nesiguri, arterele din centru – Jeruzalemstraat, Nachtegaalstraat, Pelikanstraat, Paradijsstraat, Immerseelstraat, ca şi multe alte străzi şi străduţe, până când, în cele din urmă, cuprins de o durere de cap şi de idei sumbre, m-am refugiat în Grădina Zoologică din Astridplein, în imediata apropiere a Gării Centrale. Aşteptând să mă simt ceva mai bine, am rămas aşezat în penumbră, pe o bancă aflată în apropierea unei voliere unde o mulţime de cintezoi şi scatii pestriţi zburătăceau în toate direcţiile. Era deja pe la începutul după-amiezii când am traversat parcul şi am intrat la Nocturnama, redeschisă doar de câteva luni. Mi-a trebuit un timp până ce ochii mi s-au obişnuit cu întunericul artificial care domnea în acest loc şi am început să disting în spatele geamurilor diferitele animale trăindu-şi viaţa lor crepusculară, scăldate în

lumina palidă a lunii. Nu-mi mai amintesc ce specii de animale am văzut la Nocturnama din Anvers. Lilieci, desigur, şoareci de deşert, aduşi din Egipt sau din deşertul Gobi, arici, bufniţe şi cucuvele de pe-aici, oposumi australieni, jderi, pârşi cenuşii şi lemuri sărind din creangă în creangă, fugind de colo până colo, fără niciun zgomot, pe nisipul gălbui şi gri, sau dispărând brusc într-un tufiş de bambus. Dar singurul animal de care-mi mai amintesc cu adevărat a fost ursul spălător, pe care l-am observat îndelung: aşezat pe malul unui pârâiaş, cu o figură serioasă, era preocupat să spele la nesfârşit aceeaşi şi aceeaşi bucată de măr, ca şi cum prin acest act de spălare de o meticulozitate excesivă spera să se sustragă lumii artificiale în care nimerise fără voia lui. Altminteri, despre

animalele aflate la Nocturnama îmi mai amintesc şi de ochii neînchipuit de mari ai unora dintre ele, de privirea lor fixă şi pătrunzătoare, specifică şi anumitor pictori sau filosofi, care încearcă prin contemplarea şi gândirea pură să pătrundă obscuritatea ce ne înconjoară. O altă întrebare care mă preocupa atunci era aceea de a şti dacă atunci când noaptea se lăsa cu adevărat şi Grădina Zoologică era închisă vizitatorilor.

locuitorilor din Nocturnama li se aprindea o lumină artificială, care să simuleze răsăritul lunii în micul lor univers, permiţându-le astfel să-şi găsească, de bine, de rău, liniştea propice somnului. De-a lungul anilor, imaginile pe care le-am păstrat din această lume răsturnată s-au amestecat cu cele din aşa-numita *Salle des pas per dus* de la Centraal Station din Anvers; iar astăzi, când încerc să-mi reprezint în minte această sală de aşteptare, îmi apare Nocturnama, iar când mă gândesc la Nocturnama, îmi vine în minte sala de aşteptare. Asta probabil pentru că în acea după-amiază, ieşind de la Zoo, am intrat direct în gară, sau mai degrabă am zăbovit puţin în piaţa din faţa gării, cu ochii ridicaţi spre faţada acestei clădiri minunate, pe care dimineaţa, la sosire, n-am făcut

decât s-o întrevăd. Îmi dădeam seama acum că rolul acestei clădiri ridicate sub auspiciile regelui Leopold al II-lea nu era nici pe departe doar utilitar; m-am minunat în faţa micuţului negru, acoperit aproape în întregime de cocleală, care, sus de tot, în stânga faţadei Gării, se-nalţă de-un secol cu dromaderul său, din vârful unui foişor, spre cerul Flandrei, amintindu-ţi de Africa, de fauna şi de indigenii ei. Odată ajuns sub cupola halei înalte de şaizeci de metri din Centraal Station, primul gând care mi-a venit în minte – poate că din cauza vizitei făcute la Zoo şi a dromaderului – a fost acela că aici, în acest foaier plin de fast, deşi pe-atunci foarte degradat, vizitatorul s-ar fi aşteptat să vadă, amenajate în nişele de marmură, acvarii pentru rechini, caracatiţe şi crocodili, cuşti pentru lei şi leoparzi, aşa cum, invers, în anumite grădini zoologice, există trenuleţe care te duc până în inima continentelor celor mai îndepărtate. Această asociaţie de idei, pe care Anvers părea să mi-o inspire în mod spontan, este desigur motivul pentru care sala de aşteptare, transformată azi, dacă-mi amintesc bine, în cantină pentru personal, mi-a apărut atunci ca o altă Nocturnama, printr-un efect de suprapunere de imagini, favorizat desigur şi de faptul că exact în momentul în care am pătruns în acest loc soarele dispărea în spatele acoperişurilor oraşului. Pe zidul opus geamurilor mari ale faţadei, lucirile de aur şi argint din imensele oglinzi pe jumătate oarbe încă nu se stinseseră cu totul, când o lumină sepulcrală a şi scăldat sala, unde din loc în loc şedeau câţiva călători nemişcaţi şi tăcuţi. La fel ca şi animalele din Nocturnama, printre care se găseau un număr impresionant de rase pitice – minuscule vulpi africane, iepuri săltăreţi sau hamsteri aceşti călători îmi apăreau şi ei ca fiind de talie redusă, asta fie din cauza uluitoarei înălţimi a cupolei, fie poate din cauza întunericului ce se lăsa tot mai mult. Presupun că ăsta era motivul pentru care m-a fulgerat ideea complet absurdă că aceşti călători erau, de fapt, ultimii reprezentanţi ai unui popor de mărime redusă, dispărut sau alungat de pe pământurile sale, nişte ultime specimene care, tocmai

pentru că erau singurii supravieţuitori, aveau întipărită pe chip aceeaşi expresie de adâncă mâhnire ca animalele de la Zoo. Una dintre persoanele care aşteptau în *Salle des pas perdus* era Austerlitz, care, la vremea aceea, în *'by*, părea aproape tânăr, cu părul lui blond, ciudat de cârlionţat, ce nu putea fi asemănat decât cu cel al eroului german Siegfried, cel din filmul lui Fritz Lang, *Nibelungii*. În ziua aceea, la Anvers, ca de altfel la fiecare dintre întâlnirile noastre, Austerlitz purta nişte cizme înalte, grele, un pantalon de lucru din stambă albastră decolorată şi haina de la un costum făcut la comandă, dar care se demodase acum; în afara exteriorului său, se deosebea de ceilalţi şi prin faptul că era singurul a cărui privire nu era aţintită apatic în gol, ci dimpotrivă, era preocupat să aştearnă pe hârtie note şi schiţe legate, se pare, de hala pompoasă în care şedeam amândoi şi care, în opinia mea, era destinată mai degrabă unor delegaţii străine decât unor călători oarecare în aşteptarea următoarei legături spre Paris sau Ostende. Când nu era aplecat peste hârtii, se concentra îndelung, deseori, asupra alinierii ferestrelor, ori a pilaştrilor cu caneluri, ori a altor detalii şi părţi ale edificiului. La un moment dat, Austerlitz şi-a scos din raniţă un aparat de fotografiat, un Ensign străvechi cu burduf retractabil, fotografiind în mai multe rânduri oglinzile, aflate între timp complet în întuneric. Până acum, însă, n-am reuşit să le regăsesc printre sutele de fotografii, în mare parte netriate, pe care Austerlitz mi le-a încredinţat la puţin timp după reîntâlnirea noastră din iarna anului 1996. Când în sfârşit m-am decis să-l abordez cu o întrebare referitoare la interesul vădit pe care-l purta sălii de aşteptare, el mi-a răspuns pe loc şi fără ezitare, fără să fie mirat deloc de întrebarea mea atât de directă; a reacţionat aşadar exact în acelaşi fel cum am mai văzut deseori de-atunci c-o fac călătorii solitari, care de regulă îţi sunt recunoscători că le adresezi cuvântul după ce uneori n-au mai scos o vorbă mai multe zile la rând. Nu arareori în astfel de situaţii s-a observat că aceştia sunt în stare încă de la bun început să-şi deschidă sufletul fără nicio

reţinere în faţa unui necunoscut. Este adevărat însă că în ziua aceea, în *Salle des pas per dus*, nu acesta a fost şi cazul lui Austerlitz, care a rămas foarte discret, ca de altfel şi mai târziu, în privinţa originii lui şi a diferitelor întâmplări trăite de el în decursul vieţii. Discuţiile noastre de la Anvers, cum le-a numit el de câteva ori de-atunci, s-au purtat în primul rând în jurul istoriei arhitecturii, domeniu în care cunoştinţele lui erau demne de admirat; discuţiile au început chiar din seara când ne-am aşezat în restaurantul din marea hală de sub cupolă, aflat în partea opusă sălii de aşteptare, şi unde am rămas împreună vorbind până spre miezul nopţii. Puţinii clienţi de la acea oră târzie dispăruseră rând pe rând, astfel încât, până la urmă, în locul în care eram, care era imaginea în oglindă a sălii de aşteptare, nu mai rămăseseră, în afară de noi, decât un băutor de fernet singuratic şi doamna de la bufet, tronând picior peste picior pe un taburet de bar în spatele tejghelei, cufundată adânc într-o laborioasă operaţiune de pilire a unghiilor. Austerlitz spunea despre această femeie cu părul blond oxigenat, ridicat în vârful capului ca un cuib mare de pasăre, că era zeiţa timpului ce se scurgea. Într-adevăr, pe peretele din spatele ei, deasupra blazonului cu lei al regatului Belgiei, se afla un orologiu impresionant, cu un cadran cândva auriu, înnegrit acum de fumul de ţigară şi de funinginea trenurilor, pe care se mişca o limbă de vreo doi metri. În pauzele pe care le făceam între discuţii, atât unul, cât şi celălalt luam măsura timpului infinit de lung al trecerii unui singur minut, înspăimântându-ne de fiecare dată, deşi nu era nicio surpriză, de câte ori limba de ceas, asemenea paloşului justiţiei, mai reteza din viitor a şaizecea parte dintr-o oră cu un tremur atât de ameninţător, încât mai că ne-ngheţa sângele în vene. La sfârşitul secolului al XIX-lea, a început Austerlitz, ca răspuns la întrebările mele cu privire la geneza gării din Anvers, când Belgia, mică pată gri-gălbuie, abia vizibilă pe harta lumii, şi-a început expediţiile coloniale şi s-a instalat pe teritoriul african, când pieţele de capitaluri şi bursele de materii prime din Bruxelles deveniseră teatrul

tranzacţiilor vertiginoase, iar burghezia belgiană, animată de un optimism fără margini, a crezut că ţara lor, umilită atâta timp din cauza ocupaţiei străine, împărţită şi incapabilă să se unifice, era în sfârşit pe cale să devină o nouă mare putere economică – aşadar în acea epocă îndepărtată, dar care continua să ne influenţeze viaţa, regele Leopold, sub auspiciile căruia se realizase acest progres aparent fără sfârşit, şi-a dorit să folosească abundenţa de fonduri de care dispunea dintr-odată, pentru a ridica edificii publice care să-i procure statului său, în plină înflorire, un renume internaţional. Unul din aceste proiecte iniţiate la cel mai înalt nivel a fost acela realizat de Louis Delacenserie şi inaugurat în vara anului 1905, în prezenţa monarhului, după zece ani de proiectare şi realizare. Este vorba, a continuat Austerlitz, de această Gară Centrală din metropola flamandă în care ne aflăm noi acum. Modelul sugerat de Leopold arhitectului său a fost acela al noii gări din Lucerna.

Grupul Editorial ART Comenzi – Cartea prin poştă C.P. 4, O.P. 83, cod 062650, sector 6, Bucureşti tel.: (021) 224.01.30,0744*300.870,0721.213.576; fax: (021) 369 – 31 – 99 Comenzi – online www.editura-art.ro